

§ юрист
УКРАЇНИ
науково-практичний журнал

Виходить щоквартально

Заснований 2003 року

№ 1 (26) 2014

Харків
«Право»
2014

*Рекомендовано до друку редакційною колегією
(протокол № 11 від 15.03.2014 р.)*

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 10325 від 28.08.2005

Юрист України : наук.-практ. журн. / редкол.: С. П. Погребняк, Ю. В. Баулін, Ю. П. Битяк та ін. – Х. : Право, 2014. – № 1 (26). – 120 с.

Засновники:

Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого
Національна академія правових наук України
Харківський національний університет внутрішніх справ
Харківська обласна організація Союзу юристів України
Товариство з обмеженою відповідальністю фірма «Юридична міжнародна служба»
Товариство з обмеженою відповідальністю «Український науково-практичний
консалтинг»

Видавець:

Харківська обласна організація Союзу юристів України

На підставі постанови Президії ВАК України № 1-05/2 від 31.05.2011 журнал включено до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук

Редакційна колегія:

Погребняк С. П. – доктор юридичних наук, доцент
(головний редактор)
Баулін Ю. В. – доктор юридичних наук, професор
Битяк Ю. П. – доктор юридичних наук, професор
Борисов В. І. – доктор юридичних наук, професор
Головко О. М. – доктор юридичних наук, професор
Гусаров С. М. – доктор юридичних наук
Гетьман А. П. – доктор юридичних наук, професор
Комзюк А. Т. – доктор юридичних наук, професор
Косюта М. В. – доктор юридичних наук
Кривобок В. В. – кандидат юридичних наук, доцент (заступник головного редактора)
Петришин О. В. – доктор юридичних наук, професор
Синчук В. Л. – кандидат юридичних наук, доцент
Тітов М. І. – кандидат юридичних наук, доцент
Добровольський С. В. – відповідальний секретар

Адреса редакційної колегії:

61058, м. Харків, вул. Данилевського, 32б

Тел. 050 916 80 87

E-mail: Dobrovolskiy_s@ukr.net

© Національна академія правових наук
України, 2014
© Харківська обласна організація
Союзу юристів України, 2014
© «Право», оформлення, 2014

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Мандрікова К. О.

ПРИНЦИПИ РОЗУМНОСТІ, ДОБРОСОВІСНОСТІ,
ПРОПОРЦІЙНОСТІ: ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ 5

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

Задихайло Д. В.

ВІДНОСИНИ ЕКОНОМІЧНОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ
ПРАВОВОГО ГОСПОДАРСЬКОГО ПОРЯДКУ 12

Задихайло Д. Д.

ПРОГАЛИНИ У ПРАВОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФУНКЦІЙ
ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ 20

Бочкова І. І.

СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ДІЯЛЬНОСТІ НА РИНКУ БІОТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ 27

Калінчук О. О.

«ІННОВАЦІЯ» ТА «ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОДУКТ»
ЯК ЗАСОБИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ІННОВАЦІЙНИХ ВІДНОСИН 36

Шимко А. Р.

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЦІНОУТВОРЕННЯ В ОБОРОТІ ВТОРИННИХ МЕТАЛІВ 45

Левченко Ю. І.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКО-
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕКОМЕРЦІЙНОГО
ІНВЕСТУВАННЯ 53

Самойлова Н. І.

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ
ЩОДО РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ ВИРОБНИЦТВ 60

Бронова Ю. Г.

ЛІТАКОБУДІВНА ГАЛУЗЬ ЯК ОБ'ЄКТ
ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ 67

Циганок Р. О.

ПРИВАТНІ ТА ПУБЛІЧНІ ІНТЕРЕСИ В ПРАВОВОМУ
РЕГУЛЮВАННІ СФЕРИ ВИРОБНИЦТВА АЛКОГОЛЬНИХ
НАПОЇВ 75

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Погорецький М. А., Топорецька З. М.

ВИЯВЛЕННЯ ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ 82

Сергєєва Д. Б.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДОСТОВІРНОСТІ ДОКАЗУ
ЯК ЙОГО ВЛАСТИВОСТІ 89

Маринів В. І.

ІСТОРІЯ ІНСТИТУТУ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ
У ПОРЯДКУ АПЕЛЯЦІЇ ТА КАСАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ
СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ 96

Трибуна Молодого Науковця

Круглова А. Є.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВІРНИХ
ВІДНОСИН У СФЕРІ ВАЛЮТНОГО ДИЛІНГУ 104

Федоренко В. В.

ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМИ СУДАМИ
ФІНАНСОВИХ САНКЦІЙ ЗА ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ
БІЗНЕСОМ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ 110

аспірантка кафедри теорії держави і права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ПРИНЦИПИ РОЗУМНОСТІ, ДОБРОСОВІСНОСТІ, ПРОПОРЦІЙНОСТІ: ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ

У статті розглядається співвідношення принципів розумності, добросовісності, пропорційності у правовій системі. Подані доктринальні підходи до розуміння відповідних принципів, судова практика.

Ключові слова: принцип права, розумність, добросовісність, пропорційність.

В статье рассматривается соотношение принципов разумности, добросовестности, пропорциональности в правовой системе. Представлены доктринальные подходы к пониманию соответствующих принципов, судебная практика.

Ключевые слова: принцип права, разумность, добросовестность, пропорциональность.

This article is devoted to the principles of the reasonableness, the bona fides, the proportionality in the legal system. The doctrinal approaches to the understanding of these principles and jurisprudence are considered.

Key words: principle of law, reasonableness, bona fides, proportionality.

Принципами права є найбільш загальні й стабільні вимоги, які сприяють утвердженню та захисту суспільних цінностей, визначають характер права і напрями його подальшого розвитку [1, с. 413]. Визнання за загальними принципами права ролі самостійних джерел права поставило перед правовою системою багато невідкладних завдань із встановлення змісту принципів і вимог, що впливають із них. Неминучим у цьому процесі стає використання праворозуміння Європейського суду з прав людини [1, с. 412].

Принципи права стають предметом вивчення як з точки зору загальнотеоретичної (Р. Алексі, В. Садурський, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, С. В. Шевчук, О. О. Уварова), так і з точки зору галузевих досліджень (Т. Т. Полянський, Ю. А. Тобота, Б. П. Карнаух, О. В. Мазур, В. І. Ємельянов). Поступово зростає кіль-

кість досліджень (як вітчизняних, так і зарубіжних) ролі принципів права у національних правових системах та для права у цілому.

Коренем ідеї добросовісності у праві служить римський термін *bona fides* (добра совість, добрі послуги), який описують як прогресивне начало в історії римського права, і який означає переконання особи, що дане його правове ставлення є правомірним [2].

Добросовісність представляють як *загальнолюдську цінність, без якої право* (так само як і будь-який інший соціальний регулятор) *не може ефективно функціонувати*: якщо люди починають очікувати, що інші при реалізації норм права поводитимуться чесно і надійно, то вони починають довіряти один одному, що сприяє їх взаємодії [3, с. 209].

Добросовісність розуміється як усвідомлення суб'єктом власної сумлінності

та чесності при здійсненні ним прав і виконанні обов'язків (у суб'єктивному значенні), а в об'єктивному значенні є загальноправовим принципом, який передбачає необхідність сумлінної та чесної поведінки суб'єктів при виконанні своїх юридичних обов'язків і здійсненні своїх суб'єктивних прав [3, с. 207]. С. П. Погребняк вбачає цінність цього принципу у тому, що він містить вимоги, які допомагають зняти або пом'якшити недоліки абстрактної та формальної природи права, наблизити його до ідеалів справедливості, рівності, свободи і гуманізму, тобто висуває вимоги діяти не лише відповідно до букви права, але й відповідно до його духу [3, с. 208]. Т. Т. Полянський, до прикладу, певен, через те, що судді, які не мають відповідної освіти та знань про те, яке рішення і в якій ситуації буде найбільш економічно ефективним, не в останню чергу найчастіше до відповідних відносин застосовують принцип розумності і добросовісності поведінки суб'єкта, діяння якого оцінюються [4, с. 298]. В. Д. Примаєв також стверджує, що моральні оціночні характеристики функціонування інтелектуально-вольової сфери суб'єктів права (турботливість, обачливість, передбачення, намір тощо) конкретизують зміст і (або) підстави морально-правової кваліфікації дій чи бездіяльності заінтересованих осіб у контексті обставин кожної окремої справи [5, с. 430].

Добросовісність виступає як одна з основних вимог (принципів) до застосування права, як принцип тлумачення, сутність якого при тлумаченні – це прояснення духу лояльності, поваги до права, вірності власним зобов'язанням [3, с. 211]. Добросовісність лежить в основі важливих правових презумпцій (здебільшого, у приватному праві), у публічному праві існують презумпція добросовісності законодавця, презумпція добросовісності платника податків [6], презумпції процесуальної добросовісності тощо.

С. П. Погребняк виділяє принцип добросовісності: 1) при реалізації прав і пов-

новажень і 2) при виконанні юридичних обов'язків. У свою чергу добросовісність при реалізації прав і повноважень втілюється в кількох різних концепціях: а) неприпустимості зловживання правом; б) заборони обходу закону; в) добросовісної помилки. Стосовно вимоги добросовісності при виконанні юридичних обов'язків, то добросовісність – центральний елемент відомого принципу *parata sunt servanda* (договори повинні дотримуватися), який ґрунтується на ідеях автономії та захисту довіри; добросовісність щодо юридичних обов'язків має місце як при виконанні договору, так і виконанні інших (недоговірних) обов'язків [3, с. 211].

Вимогу добросовісності (на прикладі зобов'язального права) представляють як оцінку: 1) суб'єктивного стану особи з точки зору його фактичної чесності, обґрунтованої переконаності в правомірності своїх дій (суб'єктивна добросовісність) і 2) об'єктивної відповідності дій суб'єкта розумним очікуванням певних третіх осіб, для захисту яких, виходячи з вимог закону чи із суті зобов'язання, і встановлено вимогу добросовісності (об'єктивна добросовісність). Автор зазначеної позиції вважає, що останнє дозволяє розглядати розумність і об'єктивну добросовісність як синонімічні поняття; об'єктивна добросовісність передбачає послідовність правомочної і зобов'язаної сторін, тобто поведінка, що адекватна розумним очікуванням один одного, співпраця, тобто сприяння ефективному виконанню зобов'язань [7, с. 8]. Це виглядає слушним у розрізі пояснення співвідношення категорій розумності і добросовісності: так представляється один з варіантів залучення розумності до встановлення добросовісності/недобросовісності поведінки особи. С. П. Рабінович справедливо відзначає, що низку відносно визначених норм позитивного, насамперед приватного, у юридико-прикладному аспекті права може бути конкретизовано за посередництвом конструкції соціальних

(соціально-правових) очікувань; «розумними» очікування учасників правових відносин він називає такі, які складені на основі типових зразків поведінки у певній сфері правових відносин; вони є необхідними смисловими передумовами соціальної комунікації, виражають її закономірності [8, с. 548].

Співвідношення розумності і добросовісності представляє інтерес як для кожного, хто досліджує «триєдиний» принцип добросовісності, розумності і справедливості, так і для загальнотеоретичного дослідження. Категорії справедливості, добросовісності і розумності взаємопов'язані, у той же час між ними існують сутнісні відмінності, «зважаючи на які законодавець не міг вчинити інакше, ніж шляхом їхнього перелічення у межах єдиного принципу» [9, с. 12]. На думку О. В. Мазур, у континентальній правовій системі поняття «добросовісність» є найбільш близьким аналогом вимоги розумності, яке виросло з римського стандарту *bonus pater familias*: принцип добросовісності закріплений у національному законодавстві більшості країн континентальної правової системи і застосовується як універсальна вимога до поведінки учасників цивільних правовідносин, у той час як для представників системи загального права спочатку було характерним насторожене ставлення до принципу добросовісності через побоювання втрати визначеності і передбачуваності правового регулювання [7, с. 14]. Близькість і спорідненість цих добросовісності і розумності «спонушає» до їх ототожнення або представлення їх нерозривними у процесі оцінки людської поведінки.

Так, Т. Т. Полянський пропонує розумними вважати не будь-які, а саме добросовісні дії, тобто дії абстрактної середньої людини, що не бажає шкоди визначеній особі та докладає всіх можливих зусиль для передбачення та недопущення шкоди [4, с. 300]. Співвідношення двох категорій за Т. Т. Полянським можна окреслити в таких тезах: добросовіс-

ність та розумність є невіддільними одна від одної та взаємно проникають одна в одну, а справедливість у такому випадку є онтологічним джерелом справжньої добросовісності й розумності; для констатації зловживання правом має значення саме нерозумна умисна поведінка суб'єкта; справедливість, порівняно з добросовісністю та розумністю, є оціночною категорією вищого (другого) рівня [4, с. 300].

Відомою у російській сучасній цивілістичній літературі є позиція, представлена В. І. Ємельяновим, який описує співвідношення добросовісності і розумності через введення понять «розумності психічної» і «розумності фізичної». Він зазначає, що поняттями «добросовісність» і «недобросовісність» позначається виявлене у процесі вчинення дій психічне ставлення особи до передбачуваної шкоди або можливість її передбачення, що наявне у середньої осудної (розумної) людини (психічна розумність). Автор пояснює, що слід віддавати належне тому, що кожна людина не може знати величезного числа правових норм і розуміти, наскільки вони відповідають правовим звичаями, проте будь-яка *осудна людина* усвідомлює і передбачає наслідки своїх дій (у тому числі тих, які заподіюють шкоду іншим особам) до їх початку і в процесі вчинення, постійно коректуючи їх з урахуванням цього передбачення [10]. Оцінка дій з точки зору середньої величини не тільки психічних, але і зазначених на них фізичних дій людини – означає, що мова іде про *фізичну розумність*, яка міститься в конструкціях багатьох цивільно-правових норм, де використовується критерій розумних дій: розумного вибору, ціни, розумних заходів і т.д.; такі норми зобов'язують суб'єкта крім середнього усвідомлення своїх дій і передбачення шкоди, що настає в результаті їх здійснення, дотримуватися вимоги про те, щоб ці дії були «не гірше середніх». Для визначення розумності (фізичної) В. І. Ємельянов використовує поняття «добросовісність», нато-

мість розумність психічних дій (розумне усвідомлення і передбачення) визначається без використання категорії «добросовісність». Розумні психічні дії відрізняються від розумних фізичних дій тим, що вони не зачіпають інтересів інших людей, а отже, не містять морального забарвлення [10].

Огляд деяких рішень Європейського суду з прав людини (далі – Суд) дає підстави вважати, що іноді Суд використовує розумність для констатації сумнівності дій держави. Так, у рішенні по справі *Калашников проти Росії* від 15.07.2002 р. Суд вважає, що попереднє утримання під вартою загальною тривалістю більше чотирьох років, якому піддався заявник, склало порушення ст. 5 Європейської конвенції, зокрема, на тій підставі, що органи влади не діяли з усією необхідною *дбайливістю*; з цієї ж підстави Суд дійшов висновку про порушення ст. 6 Конвенції з огляду нерозумного терміну кримінального процесу (більше п'яти років в одній судовій інстанції) [11, с. 16]. Рішення у справі *Nielsen v. Denmark* також містить позицію, в якій проглядається вчинення добросовісного вчинку на основі розумного міркування і здорового глузду: «...Що стосується важливості, яку слід надати госпіталізації особи в його ж інтересах, ця особа була ще в тому віці, при якому є нормальним, коли батько висловлюється, в разі необхідності, проти волі своєї дитини. Немає доказів того, що мати діяла недобросовісно. Вона прийняла рішення, дотримуючись порад компетентних лікарів. Дитина як заявник повинна бути госпіталізована за заявою носія батьківських прав; цей випадок явно не покривається п. 1 ст. 5» [11, с. 227].

Добросовісність, як відомо, активно застосовується при визначенні недобросовісної конкуренції. Визначення цього поняття містять декілька різних нормативно-правових актів, але всі вони зводяться до того, що недобросовісною конкуренцією є будь-які дії у конкуренції, що *суперечать торговим та іншим чес-*

ним звичаям у господарській діяльності. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» недобросовісною конкуренцією визнає: неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання; створення перешкод суб'єктам господарювання у процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг конкуренції; неправомірне збирання, використання та розголошення комерційної таємниці [12].

Стаття 7 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» серед видів неправомірного використання ділової репутації містить поняття порівняльної реклами, якою є реклама, що містить порівняння з товарами, роботами, послугами чи діяльністю іншого суб'єкта господарювання; ч. 2 цієї ж статті не визнає неправомірним порівняння в рекламі, якщо наведені відомості про товари, роботи, послуги, підтверджені *фактичними даними, є достовірними, об'єктивними, корисними для інформування споживачів*. Слушним є те, що у добросовісній порівняльній рекламі повинні міститися ті порівняльні характеристики товарів, які рекламодавець зможе *розумно обґрунтувати*. Ключовими факторами визначення, чи володіє рекламодавець розумним обґрунтуванням, автор вважає: вигоди правдивої заяви; наслідки брехливої заяви; вартість розробки обґрунтування заяви, а також обсяг обґрунтування, що, на думку фахівців, є доцільним. Розумне обґрунтування підтримки повинне відповідати рекламному рівню обґрунтування, тобто рекламодавець повинен мати у своєму розпорядженні докази в такому обсязі і такого типу, як про це фактично інформують споживачів шляхом використання підтримки. Тоді, при можливості розумного обґрунтування порівняльних характеристик, вказівка в порівняльній рекламі фірмового найменування конкурента не є підставою для визначення порівняльної реклами актом недобросовісного рекламування [13].

Принцип розумності і принцип пропорційності. Розумність постає як гармонійна збалансованість між конкретними цінностями, потребами та інтересами сторін суспільного відношення – індивідів чи їхніх спільнот, як деяка пропорційність, а отже, і як «матеріальна» справедливість відносин, урегульованих правовим рішенням [14, с. 53]. Федеральний Конституційний Суд Німеччини вважає, що розумний спосіб є таким, якщо він відповідає принципів пропорційності. Американські суди, розглядаючи випадки, пов'язані з обмеженням прав і втручанням у їх здійснення, проводять так звану перевірку акту на відповідність критерію «простої розумності», що, по суті, являє собою більш або менш ретельний аналіз пропорційності [15, с. 69], що передбачає зважування інтересів (між особою і державою, між декількома особами) та визначення доцільності та необхідності заходів або видання актів для досягнення мети.

Тест на пропорційність включає в себе три критерії: по-перше, засіб, призначений для досягнення мети влади, повинен підходити для досягнення цієї мети (доречність); по-друге, з усіх підходящих має бути обрано той засіб, який найменшою мірою обмежує право приватної особи (необхідність); по-третє, збиток приватній особі від обмеження її права повинен бути пропорційний вигоді уряду щодо досягнення поставленої мети (пропорційність у вузькому сенсі), яку іменують принципом балансування [16, с. 6]. Американська конституційна доктрина пропонує три види стандартів: суворе дослідження (*strict scrutiny*), який означає, що дозволені дії мають здійснюватися лише в ім'я найважливіших інтересів держави («принципові інтереси») і повинні бути найменш обмежувальним засобом їх дотримання («вузьке застосування»); проміжне дослідження (*intermediate scrutiny*), яке вимагає лише демонстрації «суттєвого взаємозв'язку» між політикою, що пропонується, і «важливою урядовою метою», та раціональне

дослідження (*rational scrutiny*), яке вимагає лише демонстрації «раціонального зв'язку» з легітимними цілями влади [16].

Польський філософ-правознавець В. Садурський досліджував «слабкий сенс» і «сильний сенс» розумності. У першому випадку йдеться про «клапан безпеки», який дозволяє судді позбутися від очевидно ірраціональних або абсурдних рішень, а «сильний» сенс є аналізом пропорційності, тобто пошуком пропорційності засобів та цілей, де «засоби» полягають в обмеженнях конституційних прав, а «цілі» означають конституційно допустимі цілі, переслідувані законодавцем. «Сильний» сенс розумності тому, по суті, впливає з пропорційності і тесту необхідності, і, таким чином, є гарантією мінімальних обмежень конституційних прав при досягненні даної мети [18, с. 146].

Р. Алексі пояснює концепцію Н. Маккорміка про те, що ідея розумності у балансуванні вимагає, по-перше, щоб усі аргументи, які можуть мати місце, були враховані, і, по-друге, щоб баланс був встановлений відповідно до їх «питомої ваги або значення» у певному контексті. Таким чином, робить висновок він, балансування визначається як сутність розумності [17, с. 8].

Рішення Суду у справі *Andronicou and Constantinou v. Cyprus* видається показовим у використанні взаємопов'язаних між собою категорій розумності, добросовісності і пропорційності: Суд «визнає (...), відповідно до висновків комісії з розслідування, що представники влади добросовісно вірили в те, що було необхідно вбити (X), щоб врятувати (Y) та їх власні життя, і вистрілити в нього кілька разів, щоб придушити будь-який ризик того, що він заволодіє зброєю. Суд зазначає щодо цього, що застосування сили особами, які перебувають на службі Держави, для досягнення однієї з цілей, зазначених у п. 2 ст. 2 Конвенції, може бути виправдано відповідно до цієї статті у тих випадках, коли застосування сили ґрунтується на

щирому переконанні, яке може вважатися вірним у момент вчинення дії, але згодом виявляється помилковим. Виносити інше рішення – означало б покласти нереальний тягар відповідальності на плечі Держави і співробітників правоохоронних органів при виконанні обов'язку і навіть наражати на небезпеку їх життю і життю інших людей» [11, с. 93]. Тут явно йдеться про те, що «сумлінне» і «щире» переконання представника влади стало результатом використання здорового глузду, в результаті чого дотримано принцип пропорційності, тобто проведено зважування переваг і втрат.

Конституційний Суд України у Рішенні від 10 листопада 2011 р. № 15-рп/2011 у справі про захист прав споживачів кредитних послуг демонструє зв'язок категорій, встановивши, що держава має підтримувати на засадах пропорційності розумний баланс між публічним інтересом ефективного перерозподілу грошових накопичень, комерційними інтересами банків щодо отримання справедливого прибутку від кредитування і правами та охоронюваними законом інтересами споживачів їх кредитних послуг.

З усього наведеного випливає висновок: розумність і добросовісність (як

принципи) слід розмежовувати на тій підставі, що добросовісність, що очевидно проглядається з наведеного матеріалу, є категорією суто етичною, із значним «моральним» навантаженням. Розумність здебільшого позбавлена саме такого змісту. Розумність, як видно, не стосується сумлінності, порядності, вона «відповідає» за правильність, корисність прийнятого рішення, ефективність дій.

Проте, як доводиться спостерігати, розумність як оціночне поняття іноді виступає інструментом встановлення факту добросовісної або недобросовісної поведінки. Зловживання процесуальними правами як використання прав із недобрими намірами іноді констатується шляхом подання нерозумної кількості (необґрунтованих) клопотань; недобросовісність у договірних відносинах може бути наслідком поведінки контрагента всупереч розумним очікуванням тощо.

Наведений матеріал демонструє і те, що принцип розумності майже завжди передбачає виваженість, дотримання балансу, тому у багатьох випадках пропорційності виступає квінтесенцією принципу розумності.

Література

1. Принципи права: доктринальні питання // Правова доктрина України : у 5 т. / Нац. акад. прав. наук України ; редкол. В. Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2013. – Т. 1 : Загальнотеоретична та історична юриспруденція / за заг. ред. О. В. Петришина. – 976 с.
2. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона / Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. – СПб., 1890–1907. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.wolgadeutsche.net/bibliothek/Brokhhaus_Eftron.htm.
3. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія / С. П. Погребняк. – Х. : Право, 2008. – 240 с.
4. Полянський Т. Т. Феномен зловживання правом (загальнотеоретичне дослідження) / Т. Т. Полянський ; Нац. акад. прав. наук України, Наук.-дослід. ін-т держ. будівництва та місцевого самоврядування. – Л. : Галич, друкар, 2012. – С. 456.
5. Примак В. Д. Вина і добросовісність у цивільному праві (теорія, законодавство, судова практика) / В. Д. Примак. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 432 с.
6. Презумпція сумлінності платника податків – презумпція, введена в податкове право Конституційним судом Російської Федерації, який у своїх актах встановив, що недобросовісний платник податків не може користуватися тими пільгами і захисними механізмами, які передбачає податкове законодавство, у разі якщо їх використання спрямоване виключно на отримання вигод, передбачених податковим законодавством, а не є наслідком реального соціального або іншого суспільно значущого ефекту від діяльності платника податків, з прагненням до якого законодавець пов'язує застосування таких пільг і механізмів. При цьому Конституційним судом зазначено, що будь-який

- платник податків вважається добросовісним до тих пір, поки податковим органом належним чином не буде доведено зворотнє. Тобто будь-який платник податків вважається сумлінним і підлягає захисту з використанням всіх механізмів, передбачених чинним податковим законодавством, якщо тільки податковим органом не буде доведено його недобросовісність.
7. Мазур О. В. Требование разумности в соотношении с требованием добросовестности в гражданском праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / О. В. Мазур. – СПб., 2012. – 23 с.
 8. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні / С. П. Рабінович. – Л. : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 576 с.
 9. Тобота Ю. А. Принцип справедливості, добросовісності і розумності у цивільному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ю. А. Тобота. – Х., 2011. – 18 с.
 10. Емельянов В. И. Разумность, добросовестность, незлоупотребление гражданскими правами / В. И. Емельянов. – М. : Лекс-Книга, 2002. – 160 с.
 11. Сальвиа Микеле де. Прецеденты Европейского Суда по правам человека. Руководящие принципы судебной практики, относящиеся к Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Судебная практика с 1960 по 2002 г. / Микеле де Сальвиа. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 1072 с.
 12. Про захист від недобросовісної конкуренції : Закон України № 236/96-ВР від 07.06.1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 36. – Ст. 164.
 13. Харченко П. Г. Критерії добросовісності порівняльної реклами / П. Г. Харченко // Прав. держава. – 2003. – № 6. – С. 57–61.
 14. Рабінович С. П. Нормативний зміст засади розумності: природно- та позитивно-правовий виміри // Бюл. М-ва юстиції України. – № 7(69). – 2007. – С. 47–58.
 15. Шлинк Б. Пропорциональность. К проблеме баланса фундаментальных прав и общественных целей // Сравнительное конституционное обозрение. – 2012. – № 2(87). – С. 56–76.
 16. Погребняк С. П. Тест на пропорційність / С. П. Погребняк // Юрист України. – 2013. – № 2. – С. 5–10.
 17. Alexy R. The Reasonableness of the Law // Reasonableness and Law. Law and Philosophy Library / edited by Giorgio Bongiovanni, Giovanni Sartor, Chiara Valentini. Volume 86, 2009. – P. 5–17.
 18. Sadurski W. Reasonableness and Value Pluralism in Law and Politics / W. Sadurski // Reasonableness and Law. Law and Philosophy Library / edited by Giorgio Bongiovanni, Giovanni Sartor, Chiara Valentini. Volume 86, 2009. – P. 129–147.

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ВІДНОСИНИ ЕКОНОМІЧНОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ ПРАВОВОГО ГОСПОДАРСЬКОГО ПОРЯДКУ

Статтю присвячено проблемам удосконалення змісту конституційно- та господарсько-правового регулювання економічних відносин. У фокусі уваги перебувають процеси надзвичайної концентрації капіталу в національній економіці, функціонування феномену економічної влади, зокрема господарських організацій холдингового типу та проблеми їх правової регламентації.

Ключові слова: правовий господарський порядок, конституційний економічний порядок, економічна влада, концентрація суб'єктів господарювання.

Статья посвящена проблемам усовершенствования содержания конституционно- и хозяйственно-правового регулирования экономических отношений. В ее фокусе находятся процессы чрезвычайной концентрации капитала в национальной экономике, функционирование феномена экономической власти, в частности хозяйственных организаций холдингового типа и проблемы их правовой регламентации.

Ключевые слова: правовой хозяйственный порядок, конституционный экономический порядок, экономическая власть, концентрация субъектов хозяйствования.

Article is devoted to improving the content of the constitutional and economic legal regulation of economic relations. Its focus is on the processes of extreme concentration of assets in the national economy, the functioning of the phenomenon of economic power, particularly-economic organizations holding type and problems of their legal regulation.

Key words: legal economic order, constitutional economic order, economic power, concentration of economic entities.

Постановка проблеми. Часткові поліпшення систематики функціонування як господарського механізму, так і правового господарського порядку в цілому *a priori* обмежено ефективними, хоча саме сюди держава традиційно спрямовує власні реформаторські намагання. Об'єктом спрямованого втручання з боку держави має стати вся економічна система суспільства, включаючи умови відтворення всіх її базових чинників, особливо на її перехідному пострадянському етапі, що відбувся і не завершився, і водночас вимагає здійснення вже нових трансформацій, що

викликані глобалізацією, інформаційно-комунікативною властивістю сучасних економічних процесів, технологічними імперативами конкурентної боротьби на глобальних ринках.

Відтак проблема модернізації національної економічної системи не може бути спрощеною до рівня оптимізації тільки її господарського механізму. Оскільки, як би чудово не були законодавчо забезпечені завдання та функції держави щодо впливу на економічні процеси, корупція та криміналізація державного управління зводять нанівець керу-

© Задихайло Д. В., 2014

ючу роль держави, компрометуючи будь-які підстави її втручання у сферу господарювання. З іншого боку – відповідні, неокейсіанського типу, економічні доктрини підштовхують до ліберально-анархічних підходів у системі взаємодії держави та суб'єктів господарювання, що також мають потенційно руйнівний характер.

Таким чином, трансформації змісту, форм, принципів, методів та засобів впливу держави на економічну сферу повинні розглядатися у форматі функціонування економічної системи як такої, а не з позицій окремих господарсько-правових засобів регулювання

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що проблематика саме економічної влади зачіпалась у дослідженнях учених-кратологів, зокрема В. В. Желтова [1], В. Ф. Халіпова [2], В. Г. Ледеяєва [3], Е. Вейнера [4], особливо слід зазначити роботи Ф. І. Шамхалова [5], присвячені проблемам державного управління. В той же час проблематика економічної влади в контексті правової урегульованості її відносин, господарсько-правової регламентації процесів її концентрації та впливу на сферу господарювання в юридичній літературі не досліджувалась.

Разом з тим слід зазначити, що ключовим питанням економічної політики держави в будь-якому випадку є питання економічної влади, господарсько-правового регулювання процесів її концентрації, оптимізації її розподілу і балансування в економічній системі між суб'єктами, що одноособово або сукупно представляють основні елементи такої системи. Оптимізація розподілу публічної та приватних видів економічної влади має результативно полягати в забезпеченні економічного народовладдя, народного економічного суверенітету. Як уявляється, саме ці проблеми мають бути у фокусі економічної політики держави та господарсько-правового її забезпечення, а відтак і господарсько-правової науки.

Формулювання цілей. Сучасний ступінь загострення основних суспільно-економічних суперечностей, як в Україні, так і за її межами, ставлять у практичну, інструментальну площину проблему встановлення змістовних співвідношень між базовими, для організації економічного життя, поняттями-категоріями. Таким, у першу чергу, є «конституційний економічний порядок», «економічна та господарсько-правова політика держави», «правовий господарський порядок», «економічна влада та її види», «механізм та порядок розподілу економічної влади», і нарешті «забезпечення економічного народовладдя в Україні» тощо.

Виклад основного матеріалу. Правовою особливістю конституційного економічного порядку є те, що відповідні конституційно-правові норми не тільки визначають зміст поточного господарського законодавства, а таким чином і зміст правового господарського порядку, але і на підставі ст. 8 Конституції України є нормами прямої дії, що має підвищувати значення конституційно-правових засад для ефективного розвитку економічних відносин. Положення про пряму дію конституційно-правових норм робить категорію конституційно-економічного порядку не тільки доктринальною, концептуальною категорією, але безпосередньо самостійним регулятивним правовим феноменом.

Відтак на конституційно-правове забезпечення економічних відносин має бути покладено значно більш відповідальні функції. У цьому контексті, як уявляється, в Основному Законі має бути закріплене положення, що всі суб'єкти господарювання незалежно від форми власності і приналежності капіталу утворюють єдину економічну систему України і є сферою застосування державою засобів регулювання економіки, включаючи право застосування спеціальних правових режимів господарювання в окремих сферах економіки, включаючи її державний сектор.

При цьому слід виходити з того, що питома вага державного сектору в економіці як такого, може і повинна займати значне місце і в залежності від внутрішніх та зовнішніх умов функціонування національної економіки має змінюватись, періодично досягаючи суттєвого збільшення. Механізмом забезпечення необхідного рівня обсягів державного сектору економіки мають стати процеси приватизації та націоналізації, що терміново повинні отримати конституційно-правові засади правового регулювання, для подальшої господарсько-правової деталізації.

Право власності Українського народу на об'єкти, що зазначені у статтях 13 та 14 Конституції України, повинно отримати конституційно-правовий механізм його реалізації в інтересах власника. Абсолютно недостатнім є конституційне положення, що від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

Враховуючи досить складну правову природу такого суб'єкта конституційно-правових відносин, як Український народ, завданням Основного Закону є створення такого механізму реалізації, що включав би в себе систему гарантій забезпечення інтересів власника, враховуючи те, що ним є не тільки теперішнє, але і майбутні покоління громадян України, а також те, що мова йде здебільшого саме про вичерпні природні ресурси. На нашу думку, функція держави як управителя довіреного йому майна має покладатися на спеціально створений і політично відповідальний орган у системі державної виконавчої влади. Контроль та нагляд за максимальним врахуванням інтересів власника може бути покладено на Уповноваженого ВРУ з права власності Українського народу, а також на Рахункову Палату України через відповідне розширення предмету її діяльності.

Доходи, що мають бути отримані від використання природних ресурсів, повинні спрямовуватись до спеціальних

цільових фондів, окремо передбачених Конституцією, за рахунок яких мають фінансуватись проекти загальносоціального значення.

Надзвичайно важливим завданням також є створення конституційно-правового механізму, що забезпечував би мобілізаційний режим функціонування національної економіки як такої, головним чином через цілісну систему заходів державного регулювання, що запроваджувався б на достатньо тривалий час у відповідності до стратегій та програм економічного розвитку, з урахуванням стану конкурентоспроможності національної економіки та життєвої необхідності для суспільства її швидкого підвищення.

Світовий досвід використання можливостей мобілізаційних стратегій було широко застосовано і в післявоєнні часи, найбільш виразно у Франції та Японії. У цьому контексті слід зауважити, що практика запозичення суто ліберальних моделей побудови національних економічних організмів не є імперативом для самих розвинених країн, що в першу чергу прагматично ставляться до проблеми забезпечення власного економічного лідерства і відповідно систематичності отримання різного роду переваг від взаємодії з більш слабкими контрагентами – національними економіками. В той же час усі відомі національні мобілізаційні моделі спираються на твердження, що повна лібералізація світогосподарських зв'язків гальмує процеси становлення національної економіки в період її трансформації, перешкоджає формуванню економічного потенціалу країни і перекидає її можливості входження до світового економічного простору на паритетних засадах.

Симптоматично в цьому контексті констатувати, що чинне законодавство України не містить цілісного механізму державного регулювання ринкових економічних відносин. Дійсно, окремі засоби такого регулювання та відповідні механізми їх застосування врегульовані

в окремих законах України, але системного органічного механізму, що був би ефективним, мінімізував можливості зловживати правом та здійснювати корупційну діяльність, сьогодні не існує.

У більш широкому контексті слід зазначити, що ГК України започаткував у гл. 2 спробу «ескізного» врегулювання основних напрямів та форм участі держави у сфері господарювання. Так, розробники Кодексу виділяють три ключові категорії такого механізму: економічна політика (ст. 9 ГК України), основні напрями економічної політики (ст. 10 ГК України) та засоби державного регулювання господарської діяльності (ст. 12 ГК України). Аналіз змісту ГК України дає можливість констатувати, що лише засади правового регулювання діяльності на ринку цінних паперів (ст. 116 ГК України), інноваційної діяльності (ст. 328 ГК України), зовнішньоекономічної діяльності (ст. 380 ГК України) доволі фрагментарно містять визначення цілей, в окремих випадках і засобах такого державного регулювання, позначаючи таким чином його присутність і необхідність у відповідній сфері господарсько-правового регулювання. Але слід визнати, що цей механізм у цілому і стосовно окремих сфер господарювання потребує дуже ретельного вдосконалення та деталізації в напрямку повної взаємодії всіх його елементів, а також відповідності особливостям сучасної ринкової економіки. Адже згідно із змістом ст. 5 ГК України державне регулювання макроекономічних процесів, виходячи із конституційної вимоги відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, є однією з основ правового господарського порядку в Україні.

Слід зазначити, що рівень, масштаб суспільно-економічної проблематики, на якому саме і доцільно розробляти питання модернізації національної економічної системи, правового господарського порядку, потребує сутнісного вдосконалення понятійно-операційної бази. У цьому сенсі дефінітивно-кваліфікую-

чого значення повинні бути через їх інкорпорацію до чинного законодавства такі поняття: приватна і публічна економічна влада; критерії концентрації економічної влади; розподіл економічної влади; оптимізація розподілу економічної влади в економічній системі суспільства; кваліфікаційні ознаки зрощування політичної, економічної та інформаційної влади; кваліфікуючі ознаки транснаціональної корпорації, як національної, так і іноземних; форми та механізм реалізації прав на об'єкти власності Українського народу; зміст, правові форми та механізм реалізації прав на об'єкти, що належать до національного багатства, тощо.

У цьому сенсі необхідно визнати, що національна специфіка розподілу економічної влади в межах вітчизняної економічної системи полягає в домінуванні в ній «власних» олігархічних промислово-фінансових груп, що за допомогою монополізації цілої низки галузей та свого впливу на політику держави більш-менш успішно спромоглися не допустити іноземні ТНК на національний ринок, уникаючи таким чином прямої конкуренції з ними.

Таким чином, чи не є сучасною суспільною проблемою явна невідповідність між названим у ст. 5 Конституції України положенням про народ як джерело влади і носій суверенітету і народ, який в умовах сучасної України фактично відсторонений від економічної влади над факторами виробництва? В цьому сенсі уявляється необхідним ставити питання про доцільність правової інституціалізації категорії «економічне народовладдя». Адже економічне народовладдя можна розглядати і як правову цінність, принцип та мету господарсько-правового регулювання, сутність правового господарського порядку та гарантію народного суверенітету, що забезпечується шляхом закріплення та реалізації Українським народом, його територіальними громадами та громадянами особисто або спільно комплексу економічних прав

у сфері господарювання, яких достатньо для здійснення вирішального впливу на зміст відносин виробництва, обміну, розподілу та споживання, на баланс розподілу економічної влади в національній економічній системі, з тим, щоб забезпечити її головне суспільне призначення – слугувати матеріально-технічною базою збереження, життєздатності та розвитку всього українського суспільства. Економічне народовладдя забезпечується також і функціонуванням механізмів політичного народовладдя, зокрема в частині визначення змісту та спрямування економічної політики держави.

Слід зазначити, що будь-яка суспільна влада набуває значення відносин політичного рівня та відповідно вимагає правової врегульованості. Адже реалізація суспільної влади – державної, політичної, економічної, інформаційної, духовної тощо, фокусує навколо себе особливої гостроти конфігурації суспільних інтересів. Відтак правове регулювання відносин невідданого економічного впливу, що реалізуються між суб'єктами господарювання на диспозитивних засадах, відбувається за одними правовими сценаріями (правовими режимами). Якщо в цьому самому сегменті господарсько-виробничих відносин виникають центри приватної макроекономічної влади – парадигма їх правової регламентації має бути принципово іншою.

Проблема реальної сформованості в межах національної економіки надпотужних центрів приватної макроекономічної влади олігархічного типу, ставить перед правовою політикою цілу низку проблем:

1) створення реальних правових бар'єрів, що унеможливають трансформації економічної влади в політичну, інформаційну та головне – державну і навпаки;

2) встановлення обмежень на диспозитивний порядок переходу прав власності на активи сучасних олігархічних холдингових груп суб'єктів господарю-

вання в Україні, що фактично представляють цілісні експортоорієнтовані сектори національної економіки;

3) створення правових механізмів репатріації «іноземних інвесторів та їх інвестицій» з офшорних зон та взагалі із-за кордону до України зі створенням реальних правових і головне – політичних гарантій економічної безпеки для них;

4) створення широкого арсеналу правових форм реалізації соціальної корпоративної відповідальності, в тому числі і шляхом прийняття окремого Закону України «Про некомерційне інвестування»;

5) найшвидшого формування реального механізму реалізації конституційного права власності Українського народу на природні ресурси шляхом створення спеціальних державних фондів по кожному виду таких ресурсів, що використовуються окремо. Відповідним законодавством має бути врегульовано спеціальний порядок використання відповідних коштів, що не можуть просто зараховуватись до поточного Державного бюджету у вигляді надходжень від ресурсних платежів;

6) встановлення кола об'єктів державної власності, що складають основу державного економічного суверенітету, здійснення державою реальної економічної влади, не тільки як публічно-правового регулятора економічних відносин, але і як носія макроекономічної влади на рівні господарсько-виробничих відносин. Особливого значення набуває концентрація економічної влади держави щодо об'єктів технічної інфраструктури – залізничний транспорт, трубопроводи, морські порти, а також об'єкти, що забезпечують національну економічну безпеку – електроенергетичний комплекс України тощо. Це створює необхідні важелі для балансування загальної конфігурації розподілу економічної влади в національній економічній системі. Вважаємо за доцільне створити загальні засади прямої участі держави у сфері гос-

подарювання на конституційно-правовому рівні;

7) окремим завданням господарсько-правової політики держави є створення спеціального, детального законодавства України щодо форм консолідації активів у межах груп асоційованих підприємств. Особливого значення набуває проблема цілісного, диференційованого за типами, детального законодавства про об'єднання підприємств холдингового типу;

8) суттєвого реформування вимагає чинний Закон України «Про державно-приватне партнерство». В умовах, коли примусовий розподіл консолідованих активів олігархічних груп може супроводжуватися втратою економічної динаміки розвитку, втратою ринків збуту, логістичних мереж тощо, вважаємо, що відносини між державою та відповідними холдингами повинні будуватися на рівні формування індивідуалізованих умов господарської діяльності для останніх, що мають стати довготривалим алгоритмом правового режиму їх сукупної господарської діяльності та відносин з приводу неї з державою. Для попередження використання ними свого впливу на державу доцільно ввести процедури затвердження умов таких договорів у формі прийняття спеціальних законів.

Найбільш актуальний тип суспільної економічної влади – саме приватна економічна влада, що реалізується в економічних системах переважно ринкового типу між автономними господарюючими суб'єктами в координатах відносин «попиту – споживання», в яких її носій за рахунок створення домінуючого положення використовує його для встановлення такої конфігурації ринкової рівноваги, яка дозволяє йому реалізувати власні інтереси підпорядковуючи їм економічну поведінку та інтереси контрагентів. Характерним і суспільно значущим виявом приватної економічної влади є, як уявляється, її макроекономічний рівень реалізації. Адже на цьому рівні максимально зачіпаються інтереси не

тільки суб'єктів господарювання відповідних ринків, але і територіальних громад, споживачів, працівників, держави та українського народу в цілому.

У цілому економічну владу як феномен функціонування господарських відносин можна визначити як базовий тип суспільної влади, який виникає та реалізується в межах економічної системи у відносинах між її суб'єктами, яким властивий особливий за характером, змістом та інтенсивністю вольовий вплив на економічну поведінку контрагентів, на порядок функціонування економічних інститутів з метою використання приналежних переваг для забезпечення власних інтересів.

Як уявляється, економічну владу можна класифікувати за такими типами:

а) за колом суб'єктів – на одноособову та сукупну (консолідовану та стихійну);

б) за типом економічного активу – на фінансову, ресурсну, виробничу, інфраструктурну, технологічну тощо;

в) за характером інтересів, що переслідуються – на приватну та публічну;

г) за масштабом впливу – на мікро- та макроекономічну.

У свою чергу приватна макроекономічна влада може бути визначена як різновид суспільної економічної влади макроекономічного рівня функціонування економічної системи ринкового типу, що виявляє себе в процесі концентрації економічних активів у визначених законодавством організаційно-правових формах, коли господарська організація за рахунок створення ринкових переваг отримує можливість суттєво впливати на економічну поведінку контрагентів, інших суб'єктів економічної системи, на стан макроекономічної рівноваги з метою реалізації власної стратегії розвитку, в тому числі і через конфлікт з іншими носіями економічної влади.

Відтак сфера реалізації приватної макроекономічної влади може бути розподілена на групи: між суб'єктами господарювання; між суб'єктами господарювання та власниками активів, що

залучаються до майнової основи господарювання; між суб'єктами господарювання та найманими працівниками; між суб'єктами господарювання та споживачами товарів та послуг.

Завдання господарсько-правової політики держави в цьому контексті полягає у формуванні правового господарського порядку на засадах контролю, розподілу, балансування та гармонізації приватних економічних владних відносин у сфері господарювання з метою забезпечення економічного народовладдя.

На відміну від приватної, державна макроекономічна влада полягає в імперативному порядку використання нею власних суверенних прав в економічній сфері, зокрема шляхом:

- встановлення нормативно-правового забезпечення відносин господарювання;
- здійснення державного регулювання відносин у сфері господарювання;
- встановлення порядку реалізації бюджетно-податкових відносин у сфері господарювання;
- встановлення порядку використання належних державі економічних активів;
- забезпечення діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки;
- встановлення відносин державно-приватного партнерства з недержавними суб'єктами господарювання.

Названий та інші типи економічної влади мають значне інструментальне значення, адже ця типологія дає можливість скласти специфічну картину топографії економічної влади в масштабі національної економічної системи. Кінець-кінцем, саме розподіл умовно загальної економічної влади між основними типами суб'єктів економічної системи визначає її макроекономічну збалансованість. Роль держави має коригуюче значення в цій проблемі, в умовах економіки ринкового типу, навіть за надання їй надзвичайних регулятивних повноважень. І якщо в економічній системі створено

дисбаланс на користь якогось одного типу економічної влади, то економічний розвиток країни відповідно буде спотвореним. У цьому сенсі механізм засобів державного макроекономічного регулювання є фактором другого порядку в проблемі забезпечення гармонійного та перспективного економічного розвитку країни. Але, кажучи про топографію такого розподілу економічної влади, слід враховувати не тільки визначені її типи, але й інші критерії сегментації національної економіки.

Так, важливими сегментами розподілу сукупної економічної влади мають стати також такі сфери її реалізації: 1) малого, середнього, великого та олігархічного бізнесу; 2) національного та іноземного капіталу; 3) державного та недержавного секторів національної економіки; 4) природних монополій та конкурентних ринків.

У балансуванні економічної системи за критерієм розподілу влади в її межах беруть участь також такі різновиди: 1) ресурсно-сировинна влада; 2) паливно-енергетична влада; 3) влада приватних фінансів; 4) інфраструктурна влада тощо.

Провідну роль у забезпеченні оптимального врахування інтересів економіки країни в цілому та її основних учасників (суб'єктів господарювання та суб'єктів організаційно-господарських повноважень, споживачів, засновників та учасників господарських організацій тощо) відіграє правовий господарський порядок. Слід зазначити про відсутність у господарському законодавстві чіткого змістовного визначення цього поняття, його складових свідчить про наявність суттєвої прогалини в правовому регулюванні господарських відносин, що навряд чи виправдано з огляду на важливість цього поняття для господарського права як системоутворюючої категорії.

У той же час сама систематика суспільних відносин, що інтегрується у формат правового господарського порядку

має включати в себе обов'язкове врахування проблематики економічної влади. Без цього системоутворюючого чинника немає підстав сподіватись на ефективне правове регулювання господарських відносин.

Література

1. Желтов В. В. Теория власти : учеб. пособие / В. В. Желтов. – М. : Флинта: МПСИ, 2008. – 584 с.
2. Халипов В. Ф. Кратология – наука о власти: концепция / В. Ф. Халипов, Рос. муниц. акад. – М. : ЗАО изд-во «Экономика», 2002. – 367 с.
3. Ледяев В. Г. Социология власти. Теория и опыт эмпирического исследования власти в городских сообществах / В. Г. Ледяев. – М. : Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики», 2012. – 472 с.
4. Вейнер Э. Скрытая власть. Как разбогатевшие государства и влиятельные инвесторы контролируют весь мир / Э. Вейнер ; пер. с англ. В. В. Ильина. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2012. – 336 с.
5. Шамхалов Ф. И. Государство и экономика. Основы взаимодействия / Ф. И. Шамхалов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЗАО изд-во «Экономика», 2005. – 727 с.

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

ПРОГАЛИНИ У ПРАВОВОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Стаття актуалізує проблему необхідності запровадження в правовий механізм економічної системи сучасних вимог до якісних параметрів її функціонування. Для цього в статті звернуто увагу на необхідність доповнення економічних функцій держави цілою низкою нових з відповідним правовим їх забезпеченням на конституційному та організаційно-господарському рівнях.

Ключові слова: економічні функції держави, конституційний економічний порядок, організаційно-господарське забезпечення, конкурентоспроможність, інноваційність.

Статья актуализирует проблему необходимости внедрения в правовой механизм функционирования экономической системы современных требований к его качественным характеристикам. Для этого в статье обращено внимание на необходимость дополнить круг экономических функций государства с соответствующим их правовым обеспечением на конституционном и организационно-хозяйственном уровнях.

Ключевые слова: экономические функции государства, конституционный экономический порядок, организационно-хозяйственное обеспечение, конкурентоспособность, инновационность.

Article actualizes the problem of the need to introduce a legal mechanism for the economic system of modern requirements for its quality characteristics. For this article drew attention to the need to complement the range of economic functions of the state next to the appropriate software on their legal and constitutional organizational and economic levels.

Key words: economic functions of the state, constitutional economic order, organizational and administrative support, competitiveness, innovativeness.

Постановка проблеми. Глобалізація економічного життя суттєво змінює умови функціонування національних економічних систем, а відтак і умови реалізації ними власних функціональних завдань. В умовах глобалізації економічного простору національні економіки набувають до певної міри транзитного характеру, для світових потоків товарів, капіталів-інвестицій, підприємницької активності, використання природних і трудових ресурсів тощо. Зміна парадигми функціонування національних економік вимагає певної ревізії концепції кола традиційних суспільно-економічних відносин на кшталт: держава та економіка; економічні функції держави; суспільно значущі властивості функціонування та розвитку

національної економіки, що мають підтримуватись державою; характер, зміст та форми участі національної економіки у світогосподарській системі тощо.

Відтак виникає суспільний запит на модернізацію економічної політики держави виходячи із сучасного розуміння її внутрішніх та зовнішніх економічних функцій, на відповідну структуру органів державної влади у сфері економічного розвитку, а також на модернізований механізм організаційно-господарського впливу на економічні відносини, господарську діяльність.

У цьому сенсі треба бути свідомим того, що сутнісної модернізації потребує і зміст конституційно-правового забезпечення функціонування економічної

© Задихайло Д. Д., 2014

системи суспільства, адже його положення мають визначальний характер і для формування поточного господарського, аграрного, податкового законодавства, але також для формування змістовних положень економічної політики держави, зокрема режимів адміністративної або організаційно-господарської її реалізації.

У зв'язку з цим особливого значення набуває проблематика правового забезпечення таких властивостей функціонування національної економічної системи, як її конкурентоспроможність, екологічність, інноваційний характер, антикризовий потенціал (резистентність) тощо.

Аналіз останніх публікацій. Слід зазначити, що правовий аспект названої проблеми має міждисциплінарний характер. У конституційно-правовій науці проблематика забезпечення економічних відносин досліджувалась О. В. Скупинським [1], а функції та компетенція органів держави – В. М. Скрипнюк [2] та О. В. Совгирею [3].

У господарсько-правовій науці проблематика конкурентоспроможності національної економіки розглядалась Т. І. Швидкою [4], інноваційного розвитку – Ю. Є. Атамановою [5] тощо.

Формулювання цілей. Разом з тим проблема комплексної модернізації правового забезпечення сучасних економічних відносин у зазначеному контексті ще не ставилася, що і є метою цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Як уявляється, базовою категорією для аналізу правового забезпечення економічних відносин має стати поняття економічної системи суспільства. На жаль, зміст Основного Закону не містить відповідної дефініції, що гальмує систематизацію конституційно-правового забезпечення економічних відносин. Разом з тим економічну систему можна визначити як об'єкт конституційно-правового регулювання, що являє собою складний комплекс економічних відносин у сферах виробництва, обміну, розподілу та споживання, які реалізуються на підставі та внаслідок здійснення господарської ді-

яльності на умовах встановленого державою механізму її координації між учасниками, функціонування яких забезпечується шляхом закріплення правових засад конституційного економічного порядку.

Слід також зазначити, що структура, функціональні зв'язки та динамічні властивості економічної системи суспільства не отримали в тексті чинної Конституції України системного викладення, що не дозволяє зробити висновки про повний та цілісний характер конституційно-правового забезпечення відповідних відносин.

Інтегрованим знаменником, що об'єднує різноманітні мікро- та макро-економічні чинники функціонування економічної системи, а відтак і конституційного економічного порядку є державна економічна політика. Виходячи із системного характеру сфери економічних відносин та кореспондуючих їм типів окремих видів державної політики цілком слушним було б спочатку розподілити політику держави як таку на базові групи – економічну, бюджетну, соціальну, екологічну, культурну тощо, а після цього визначитись із найбільш важливими напрямками в кожній з таких груп на сучасному етапі суспільно-економічного розвитку, що відповідало б ієрархічній її внутрішній розбудові.

Так, забезпечення державної політики, передбачене у п. 3 ст. 116 Конституції України, як уявляється, має попередньо включати – прямий обов'язок Уряду України формувати політику держави за визначеними сферами та напрямками суспільно-економічного розвитку.

Слід зазначити, що в сучасних умовах державна економічна політика та окремі її напрями мають бути сфокусованими навколо визначеного переліку якісних властивостей економічного розвитку, забезпечення необхідних параметрів яких і є прямим обов'язком держави в сучасних умовах. У цьому контексті очевидним є необхідність закріплення на конституційному рівні

низки якісних макроекономічних властивостей функціонування національної економіки та економічної системи в цілому, таких як: резистентність; гнучкість та спроможність до структурних трансформацій; інноваційність та спроможність до переходу до нових технологічних укладів; екологічність; соціальна спрямованість. Названі властивості забезпечують конкурентоспроможність сучасної національної економіки і є показниками ефективності конституційного економічного порядку та функціональності вищих органів державної влади в економічній сфері.

В умовах сучасної загостреної конкуренції держав за умови участі в економічному обміні, доступу до джерел енергоресурсів, сировини, питної води, новітніх технологій тощо на рівень універсальної та першочергової функції держави виходить забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, окремих її галузей та секторів, видів виробництва і кінець-кінцем – конкурентоспроможності вітчизняних суб'єктів господарювання. Ця функція держави є не тільки економічною за змістом, але універсальною тому, що конкурентоспроможними мають бути як різні сектори матеріального виробництва, так і нематеріальної сфери, зокрема освіти, медицини тощо. Сучасний досвід різних країн свідчить, що без організаційної, регулятивної, нормотворчої діяльності держави досягти сталої конкурентоспроможності неможливо.

У сучасних умовах високої соціально-економічної ціни набуває проблема екологізації суспільного виробництва. У цьому напрямі держава зобов'язана сформувати та реалізувати власну еколого-економічну політику щодо:

- контролю за використанням природних ресурсів – об'єктів права власності Українського народу;

- державної підтримки реалізації заходів із ресурсозбереження та використання альтернативних джерел енергії та сировини;

- контролю за безпечністю для здоров'я громадян та навколишнього середовища товарів та послуг;

- забезпечення мінімізації або уникнення забруднення навколишнього середовища від виробничої діяльності.

У цілому ж слід зазначити, що особливої гостроти набуває затребуваність науково обґрунтованої сучасної концепції визначення економічних функцій української держави, що є принциповим чинником для формування необхідної структури органів державної виконавчої влади і зокрема визначення порядку взаємодії між ними. Це важливо для вирішення питань оптимізації системи, кількості і компетенції органів держави, а в цілому – для структурування всієї систематики правового забезпечення впливу держави на економічні відносини.

Однак навіть за першого наближення до названої проблеми необхідно визнати, що найважливішою універсальною функцією держави в сучасних умовах має стати забезпечення процесу перманентного відновлення реального суверенітету, необхідного потенціалу для реалізації своїх суверенних прав та їх захисту. Ця функція є синтетичною за своєю природою, адже вона ґрунтується на реалізації фактично всіх інших функцій держави, але з такою ефективністю, спрямованістю та акцентуацією, за яких держава отримувала б фактичну можливість у кожний момент безперечно скористатися своїми суверенними правами в економічній, соціальній, інформаційній, культурній та інших сферах, включаючи, звичайно, і різнопланову участь у міждержавних стосунках.

У той же час надзвичайна лаконічність конституційного положення ст. 17 Основного Закону про національну економічну безпеку хоча і створює відповідній функції максимальну за юридичною силою нормативно-правову фіксацію, однак не дозволяє встановити ті чи інші правові засоби подолання відповідних загроз. Адже, очевидно, що одні з них можуть бути подоланими або нейтралі-

зованими шляхом застосування ординарних повноважень Кабінету Міністрів України, Національного банку України, Антимонопольного комітету України тощо. Але ціла низка загроз економічній безпеці може потребувати застосування екстраординарних заходів з боку держави, що однак не створюють необхідності введення в країні надзвичайного стану, мобілізації тощо. Як уявляється, положення ст. 17 Конституції України щодо економічної безпеки має бути виділено в окрему статтю та розширено за рахунок визначення основних засобів, включаючи застосування спеціальних правових режимів, що мають сприяти подоланню або нейтралізації відповідних загроз.

Національна безпека держави та суспільства потребує системного правового закріплення в усіх її складових – економічного, інформаційного, соціального, політичного, вітального порядку. В цьому сенсі слід акцентувати увагу і на зміст ст. 16 Конституції України, що сфокусовано навколо «збереження генофонду українського народу» одним із засобів якого є «забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України».

Як уявляється, безпекова проблематика за своїм характером дуже тісно пов'язана з антикризовою діяльністю держави. Так, сучасна фінансова криза на новому етапі соціально-економічного розвитку, як вбачається, актуалізує питання про конституційно-правове закріплення антикризової функції держави. Зміст такої функції також є універсальним і не може зводитись тільки до проблеми сталого функціонування економічних інститутів, а має охоплювати проблеми суспільно значимого рівня в екологічній, техногенній, політичній та інших сферах. У цих випадках термінове втручання держави є необхідним, метою її діяльності є мінімізація або повна нейтралізація негативних явищ, впливів, тенденцій тощо. Конституція України, фрагментарно встановлює окремі підстави такого

антикризового втручання держави. Однак у той же час безпосередньо економічна сфера як об'єкт антикризової функції держави не отримала фіксації ні в Основному Законі, ні в поточному законодавстві України. (Норми ст. 416 Господарського кодексу України також не можуть претендувати на виконання цього завдання.)

Виходячи з цього вважаємо за необхідне подолати прогалину в конституційно-правовому забезпеченні діяльності держави і зокрема Кабінету Міністрів України в частині проведення заходів антикризової стабілізації національної економіки. Ця функція передбачає дві основні підстави власної реалізації. По-перше, як застосування заходів антикризового, антициклічного стимулюючого характеру, що необхідні для подолання фінансово-економічних криз різного характеру, масштабу та глибини. По-друге, як застосування заходів економічного характеру, але спрямованих на подолання негативних наслідків надзвичайних подій неекономічного походження в житті країни. За певних підстав реалізація антикризових заходів має відбуватися на умовах застосування спеціальних правових режимів, що і потребує базової конституційно-правової регламентації.

Законодавством України має бути зафіксовано, що основним обов'язком Кабінету Міністрів України в напрямі протидії кризовим деструктивним впливам на національну економіку має стати здійснення комплексу ефективних антикризових заходів, спрямованих на мінімізацію шкідливих наслідків кризи та відновлення спроможності економічної системи до сталого розвитку.

Для цього Кабінет Міністрів України зобов'язаний розробити та прийняти державну програму антикризових заходів, що має бути реалізованою в межах загального правового режиму господарювання, а в особливо складних випадках – спеціальних, надзвичайних правових режимів.

Засоби та порядок застосування таких режимів мають бути передбачені

Конституцією, спеціальними законами України та Державною антикризовою програмою.

Неефективність державної програми антикризових заходів або неспроможність Уряду її реалізувати є підставою прийняття Верховною Радою України резолюції недовіри Кабінету Міністрів України.

За чинного законодавства України діяльність Кабінету Міністрів України в екстраординарних умовах, на рівні конституційно-правового регулювання, має лише загальну вказівку на підстави функціонування держави в умовах надзвичайних правових режимів, але що стосується відповідних повноважень саме Кабінету Міністрів України і тим більше способів їх реалізації – усе це за рівнем регулювання перенесено до поточного законодавства, що потенційно створює небезпечні можливості для масштабних порушень конституційної законності.

Для сучасної економіки актуальність інноваційної політики держави, що має забезпечити інноваційний характер економічного розвитку, конкурентоспроможність національної економіки та її товарів та послуг не потребує доказів. У цьому сенсі поточне законодавство містить низку новел, що можуть бути використаними для удосконалення змісту та законодавчої техніки конституційно-правового регулювання, зокрема і правового положення Кабінету Міністрів України. Однак для подальших наукових досліджень залишається проблема подолання фрагментарності правового забезпечення інноваційної функції як держави в цілому, так і Уряду України зокрема, необхідність забезпечити системний характер впливу держави як на його об'єкт – національну інноваційну систему, так і відносно механізму, що має складатися із системи правових та організаційних засобів впливу.

Інноваційна функція держави набуває самостійного значення, оскільки потребує створення потужної інноваційної

системи, яка за своїм форматом виходить за межі виробничого сектору, передбачаючи отримання результатів на довготривалу перспективу. Дійсно, роль держави в межах цієї функції стосується і організації якісної сучасної освіти, фундаментальних наукових досліджень, активної протидії відтоку мізків та імпорту застарілих і шкідливих технологій, стимулювання діяльності суб'єктів господарювання, що запроваджують інноваційне виробництво, тощо. Роль держави в цій сфері в першу чергу полягає у формуванні чіткої правової інноваційної політики. Інноваційна функція держави разом з тим повинна розумітись не лише утилітарно – щодо економічних відносин, а саме науково-дослідного та виробничого сектору економіки, але в більш широкому контексті, як забезпечення інноваційності самого суспільства в його бажанні успішно вирішувати весь спектр соціальних проблем. Відповідно до цього інноваційна функція держави має відтворити в структурі самого суспільства специфічну систему суспільно-економічних відносин, що повинні функціонувати в межах спеціально створеної та адекватної їх природі національної інноваційної системи.

Таким чином, суспільно-політична та політико-правова актуалізація питань щодо «інноваційної функції держави» або визнання надзвичайної важливості для суспільно-економічного розвитку саме інноваційного характеру економічних процесів і ролі Уряду України в їх активізації, актуалізація питань створення національної інноваційної системи як складової частини економічних відносин, актуалізація інноваційних відносин як об'єкта правового регулювання, об'єкта державної економічної політики, що реалізується через цілу низку законодавчих новел тощо, фактично актуалізує значення відповідних суспільно-економічних відносин до конституційно-правового рівня. В цьому сенсі розвиток поточного законодавства і зокрема зміст Закону України «Про Кабінет Міністрів

України», спроби провести систематизаційні роботи у сфері законодавства про інноваційну діяльність слугують індикатором виявлення нових суспільно-економічних пріоритетів, значення яких з часом тільки зростатиме.

Відтак слід зазначити, що суспільно-економічний імператив саме інноваційного характеру економічного розвитку потребує конституційно-правового рівня його забезпечення, як: суспільно-економічного пріоритету; найважливішої властивості функціонування національної економіки; специфічної функції органів державної влади; відповідного функціонального навантаження їх компетенції шляхом забезпечення необхідним та достатнім арсеналом форм та засобів впливу на відповідні суспільні відносини тощо.

Серед основних правових засобів, що повинні отримати конституційно-правову фіксацію в межах визначення компетенції Кабінету Міністрів України, мають бути: «науково-технічна та інноваційна політика держави», «національна та локальні інноваційні системи», «інноваційний характер економічного розвитку», «система державних програм технологічного розвитку національної економіки», «державна підтримка проектів технологічного розвитку».

У сфері забезпечення інноваційного характеру економічного розвитку Кабінет Міністрів України як суб'єкт організаційно-господарських повноважень зобов'язаний сформулювати і реалізувати інноваційну політику держави шляхом:

- державної підтримки науково-технічної та інноваційної діяльності в стратегічних секторах національної економіки;
- створення та підтримку функціонування національної інноваційної системи, ринку технологій;
- залучення іноземних інвестицій в інноваційній формі.

Ефективність функціонування державної інноваційної системи у сфері оборонно-промислового комплексу, а також створення кола критичних технологій

для забезпечення національної інноваційної безпеки, фінансово та організаційно мають покладатися на Кабінет Міністрів України, що повинно отримати чітку законодавчу фіксацію.

Питанням, що також потребує розгляду, як уявляється, є проблема державно-правового механізму забезпечення регіональної політики держави. Розподіл публічної влади в суспільстві на сферу власне державної влади та на сферу повноважень органів місцевого самоврядування поставив питання не тільки щодо межі та чіткості такого розподілу, але і про необхідність визначення правових форм та механізмів взаємодії між ними. Це ілюструє, зокрема, зміст Закону України «Про місцеве самоврядування України», що структурно не містить окремих підрозділів або навіть статей, якими б було врегульовано умовно «зовнішні» відносини із суб'єктами державної влади. Однією з форм постійної та системної взаємодії органів держави та місцевого самоврядування має стати проведення державою власної регіональної політики. З огляду на сучасні політико-сепаратистські акції проблема набуває особливо гострого характеру. За своїм змістом така політика є комплексною і зачіпає цілу низку сфер суспільних відносин, оскільки і її цілями має бути широке коло позитивних соціально-економічних ефектів, що виявляють себе в першу чергу в регіональному вимірі.

Для суверенної держави безвідносно до форми державного устрою регіональна політика, як уявляється, має бути постійною складовою її внутрішньої політики. Відсутність конституційно-правової інституціалізації регіональної політики держави фактично розфокусує законотворчу діяльність Верховної Ради України в цьому напрямі, залишає державне програмування регіонального розвитку на рівні факультативного напрямку діяльності держави, не створює підстав конституційної відповідальності за наслідки бездіяльності держави в цій сфері, провали регіонального розвитку

територіальних одиниць, створення соціально-економічного середовища детермінації сепаратизму.

Необхідно констатувати, що фрагментарними зусиллями законодавцю не вдається вирішити одне з найважливіших системних питань конституційно-правового регулювання – забезпечення ефективної взаємодії держави та місцевого самоврядування у вирішенні нагальних проблем регіонального суспільного розвитку. Розбудова механізму та законодавчого забезпечення саме регіональної політики держави лише симптоматично актуалізує цю проблему. Її вирішення, як уявляється, потребує зусиль на рівні вдосконалення і конституційно-правового, муніципально-правового та господарсько-правового регулювання.

Як уявляється, необхідно розширити конституційну компетенцію зокрема Уряду України шляхом фіксації завдання проведеного ним регіональної політики держави, механізмами реалізації якої, зокрема, є виконання державних програм регіонального розвитку та національних економічних проєктів, застосування спеціальних режимів господарювання в межах визначених територій, використання форм державно-приватного партнерства тощо. Тому окремим об'єктом конституційно-правового регулювання, що стосується економічної системи суспільства, мають стати відносини державно-приватного партнерства, якими в умовах ринкової або змішаної економіки може визначатися складний алгоритм діяльності національних та іноземних компаній глобального масштабу діяльності.

Література

1. Скупинський О. В. Конституційно-правові засади економічної системи України : автореф. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 / О. В. Скупинський. – Х., 2011. – С. 3.
2. Скрипнюк В. М. Розвиток системи державної влади в Україні: конституційно-правові аспекти : монографія / В. М. Скрипнюк. – К. : Логос, 2010. – С. 358.
3. Совгіря О. В. Загальні питання компетенції Кабінету Міністрів України: конституційно-правовий аспект / О. В. Совгіря // Вісн. Вищої ради юстиції. – 2011. – № 4(8). – С. 162.
4. Швидка Т. І. Господарсько-правові аспекти забезпечення конкурентоздатності національної економіки в умовах глобалізації / Т. І. Швидка // Юрист України : наук.-практ. журн. – 2013. – № 1. – С. 85–91.
5. Атаманова Ю. Є. Інноваційне право України: проблеми теорії та систематизації : монографія / Ю. Є. Атаманова ; Акад. прав. наук України, Наук.-дослід. ін-т інтелект. власності. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. – 128 с.

аспірант кафедри господарського права Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого

СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НА РИНКУ БІОТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню стану нормативно-правового регулювання господарської діяльності, що відбувається на ринку біотехнологій України. Зазначено деякі прогалини у чинному законодавстві щодо регламентації господарсько-виробничих, внутрішньогосподарських та організаційно-господарських відносин, які виникають між учасниками ринку біотехнологій, та запропоновано шляхи їх подолання.

Ключові слова: біотехнології, господарсько-виробничі відносини, внутрішньогосподарські відносини, організаційно-господарські відносини, нормативно-правове регулювання.

Статья посвящена исследованию состояния нормативно-правового регулирования хозяйственной деятельности, происходящей на рынке биотехнологий в Украине. Указаны некоторые пробелы в действующем законодательстве, регламентирующем хозяйственно-производственные, внутреннехозяйственные и организационно-хозяйственные отношения, возникающие между участниками рынка биотехнологий, и предложены пути их устранения.

Ключевые слова: биотехнологии, хозяйственно-производственные отношения, внутреннехозяйственные отношения, организационно-хозяйственные отношения, нормативно-правовое регулирование.

The article is sanctified to research of the state of the normative adjusting of economic activity at the market of biotechnologies. Blanks are indicated in a legislation that regulates all types of economic legal relationships between the participants of market of biotechnologies. The methods of removal of these blanks are offered.

Key words: biotechnologies, economic productive relationships; organizationally-economic relationships; inwardly economic relationships; legal adjusting.

Постановка проблеми. Біотехнологія у сучасному світі вже вийшла з царини суто теоретико-наукових досліджень і набула практичного виробничого застосування у діяльності як державних підприємств, так і приватного бізнесу, завдяки чому почали виникати відносини, що потребують законодавчого регулювання. Беручи до уваги специфіку біотехнології як технології, що потребує використання біологічної сировини або змінює природний плин процесів у живих організмах, тобто її здатність справляти глибокий та часто безповоротний вплив на життя та здоров'я людей, екологічну ситуацію та біологічне різноманіття усього світу, – не можна залишати діяльність з використанням біотехнології поза правовою площиною і без дер-

жавного регулювання. Тому вбачається, що як міжнародне, так і національне законодавство має формувати чітко визначений режим поведінки з біотехнологіями, визнаючи біотехнологію об'єктом правового регулювання, визначаючи її правовий статус, статус учасників ринку біотехнологій, особливості та зміст відносин, які виникають у процесі обігу біотехнологій та окреслюючи межі такого обігу. Тому особливої актуальності сьогодні набуває потреба в дослідженні існуючого стану правового регулювання зазначених відносин в Україні, виявленні прогалин та окресленні можливих засобів їх усунення. Розв'язанню цих проблем і буде присвячена ця стаття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто зазначити, що категорія

«біотехнологія» є достатньо розробленою у прикладних природних науках і залишилась поза увагою національних правників. Деяким аспектам правового закріплення конкретних видів біотехнологій, зокрема використанню генетично змінених організмів, присвячено праці О. О. Погрібного, А. П. Гетьмана, В. І. Лозо, В. М. Комарницького та інших. Дослідження окремих видів господарських відносин, результати якого важливі для досягнення мети цієї статті, займалися О. П. Віхров, О. М. Вінник, В. С. Щербина. Проте комплексного аналізу стану правового закріплення діяльності на ринку біотехнології, особливостей конкретних видів господарських відносин, що складаються навколо біотехнологій і обов'язково потребують законодавчого оформлення, досі зроблено не було, а отже, актуальність цієї статті не викликає сумнівів.

Формулювання цілей. Мета цього дослідження полягає у визначенні прогалин у нормативному забезпеченні функціонування біотехнологічного ринку на підставі системного аналізу стану такого забезпечення з позиції визначення характеру правової регламентації господарських відносин, що виникають на ринку біотехнологій, їх змісту та нормативного закріплення статусу кожного суб'єкта – учасника таких відносин.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правове регулювання сфери поводження з біотехнологіями фактично складається з двох блоків. Перший охоплює загальне господарське й цивільне законодавство, яким вирішуються установчі питання формування суб'єктів господарювання, регламентуються аспекти наділення цих суб'єктів загальною правосуб'єктністю, розв'язуються проблеми дозвільного характеру. Другий блок сьогодні є дуже розпорошеним. У перспективі він має складати акти, якими б висвітлювались аспекти визначення понятійного апарату, закріплення критеріїв ступеня вільного обігу біотехнологій та їх продуктів, визначення

статусу учасників ринку біотехнологій, встановлення вимог до них, закріплення особливостей договірної оформлення відносин з приводу біотехнологій, державна політика і механізми впливу держави на біотехнологічно-виробничу сферу тощо. Проте законодавство, що містить спеціальні норми регулювання відносин у сфері біотехнологій, представлено дуже вузьким колом актів різної юридичної сили, є поверховим і уривчастим.

Відправним актом для регламентації діяльності з біотехнологіями фактично є Закон України від 31 травня 2007 р. «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» [1]. Позитивним у прийнятті цього закону є те, що він містить визначення понять «біологічна безпека», «генетична безпека», запроваджує різні підходи до поводження з генетично-модифікованими організмами, призначеними для промислового виробництва, для науково-дослідної діяльності, для проведення державних апробацій; запроваджує державну реєстрацію ГМО та продукції, виробленої з їх застосуванням; встановлює необхідність ліцензування генетично-інженерної діяльності. Проте, по-перше, сфера дії закону обмежена регулюванням не всіх біотехнологій, а лише генною інженерією; по-друге, коло об'єктів регулювання охоплює лише сорти рослин, породи тварин, джерела кормів, джерела харчових продуктів, а також самі харчові продукти, косметичні та лікарські засоби. Таким чином, поза увагою залишається гена інженерія, що використовується для створення продуктів з ГМО, призначених для використання у хімічному виробництві, у переробній галузі, у медицині тощо. Взагалі не надається нормативне закріплення іншим видам біотехнології (клітинна інженерія, білкова інженерія, біохімія, мікробіологія).

Іншим актом, який може бути застосований для регулювання діяльності, спрямованій на передачу біотехнологій як

виду технологій, є Закон України «Про державне регулювання діяльності в сфері трансферу технологій» від 14 вересня 2006 р. № 143-V[2]. Ним визнано існування ринку технологій, встановлено його учасників, визначено, що є трансфером технологій, яке правове оформлення мають набувати відносини у сфері трансферу технологій. Проте хоча ці норми мають важливе значення і для обігу біотехнологій, згадки про самі біотехнології у них відсутні, а отже, немає аналізу специфіки біотехнологій. Раніше ми зазначали обсяг умов, необхідних для відтворення у будь-якому «біотехнологічному» договорі – вказівок на такі умови чинне законодавство не містить. Таким чином вбачається, що те регулювання, яке існує зараз, може слугувати певним фундаментом для розробки спеціального законодавства, проте майже не придатне для прямого застосування у регулюванні біотехнологічної діяльності.

Важливі положення щодо біотехнології сформовані в міжнародних актах, що є частиною національного законодавства. Так, у Конвенції про охорону біологічного різноманіття від 1992 р., ратифікованій Україною 29 листопада 1994 р., надано визначення біотехнології, біологічного різноманіття, генетичного матеріалу, генетичних ресурсів тощо [3]. Її регулювання охоплює різні види біотехнологічної діяльності, окремо зазначено, що технологія, в розумінні Конвенції, включає і біотехнологію. Однак для досягнення цілей Конвенції країни-учасниці самостійно повинні створювати національну законодавчу базу, втілюючи у ній усі приписи Конвенції, що на сьогодні не виконано в повному обсязі.

Критерії безпеки певної біотехнології або її продуктів на сьогодні на законодавчому рівні не визначені. Діють деякі підзаконні акти, такі як постанова КМ України від 16 жовтня 2008 р. № 922 «Про затвердження тимчасових критеріїв безпеки поводження з генетично модифікованими організмами та провадження

генетично-інженерної діяльності у замкненій системі», постанова КМ України від 23 липня 2009 р. № 808 «Деякі питання проведення апробації (випробування) та реєстрації генетично модифікованих організмів сортів сільськогосподарських рослин» тощо.

Головною прогалиною залишається відсутність законодавчого закріплення понятійного апарату у сфері обігу біотехнології (понять «біотехнологія», «ринки біотехнології», «продукт біотехнології», «рівні обігу біотехнології», «біотехнологічний цикл», «біотехнологічна діяльність» тощо).

Немає загальної концепції щодо підходу до регулювання всіх елементів ринку біотехнології, а саме: не визначено критеріїв обмеження оборотоздатності біотехнології, критеріїв відмежування біотехнології, що не потребує спеціального режиму законодавчого регулювання і тієї, що потребує; не встановлено склад учасників ринку біотехнології, вимог, виконання яких дозволить їм виходити на ринок біотехнології, відсутність закріплення переліку істотних умов для договорів, що укладаються у сфері біотехнології, відсутність переліку об'єктів, обмежених в обігу, до яких мають бути віднесені конкретні біотехнології.

Проте, розглядаючи господарську діяльність з приводу біотехнології в правовій площині, ми виходимо з того, що відносини, які складаються протягом цієї діяльності, є відносинами у сфері господарювання, а тому, аналізуючи законодавче забезпечення функціонування ринку біотехнологій, варто відштовхуватись від правового регулювання всіх відносин у сфері господарювання.

Основним законом у цій галузі є Господарський кодекс України, яким визначено сфери відносин господарювання, встановлено їх види та окреслено коло учасників цих відносин. І хоча цей акт має відправне значення, маємо зауважити на його недоліки [4].

Відповідно до ст. 2 ГК України учасниками відносин у сфері господарювання

є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності [4].

Потребує окремого зауваження позиція законодавця щодо введення до кола учасників відносин у сфері господарювання споживачів. Як слушно зазначає А. О. Куценко, категорія споживач є проблемною у господарському праві [5, с. 10]. Вважаємо, що викладення норми в тому вигляді, в якому вона існує у ч. 2 ГК України, не розкриває сутність споживачів у господарському праві. Так, під споживачами можна розуміти і фізичних осіб – споживачів, і так званих господарсько-виробничих споживачів, що є суб'єктами господарювання, яким для здійснення своєї діяльності потрібен результат діяльності інших господарюючих суб'єктів і які вступають у господарські відносини з метою споживання певних товарів, робіт чи послуг, а також юридичні особи, що не є суб'єктами господарювання, проте вимушені здійснювати господарське забезпечення своєї діяльності. З огляду на це, на нашу думку, ст. 2 ГК України повинна відображати викладене, а отже, розширити цю категорію, і замість «споживачі» у тексті статті зазначити «споживачі, господарсько-виробничі споживачі, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарське забезпечення своєї діяльності».

Відповідно до ст. 3 Господарського кодексу України сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини. Розглянемо окремо кожний з цих видів господарських відносин щодо особливостей правової регламентації їх елементів [4].

Одним з напрямів нормативного регулювання є напрям регулювання організаційно-господарських відносин.

Відповідно до ч. 4 ст. 3 ГК України, до організаційно-господарських відносин належать відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю [4]. Аналізуючи норми Господарського кодексу, можна дійти висновку, що під поняттям суб'єкта організаційно-господарських повноважень розуміються в узагальненому вигляді дві групи суб'єктів: по-перше, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією щодо суб'єктів господарювання, і, по-друге, громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Розглянемо питання господарської компетенції органів державної влади та місцевого самоврядування. Господарська компетенція як сукупність прав та обов'язків органів державної влади та органів місцевого самоврядування у сфері господарювання має певну специфіку. Держава, вступаючи в організаційно-господарські відносини із суб'єктами господарювання, реалізує організаційно-господарські повноваження з метою забезпечення безпеки особи, суспільства і держави. Такими повноваженнями наділяються різні органи державної влади та місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції, що поширюється на певні сфери суспільного життя: економічна сфера, екологічна сфера, військова сфера, зовнішньополітична сфера, внутрішньодержавна сфера, науково-технологічна сфера, соціально-гуманітарна сфера, інформаційна безпека. При цьому, погоджуючись із думкою О. П. Віхрова щодо того, що «не може вважатися суб'єктом організаційно-господарських повноважень орган державної влади або місцевого самоврядування, який безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єктів

господарювання (зокрема Верховна Рада, Президент України)» [6, с. 5], зазначимо, що відповідна компетенція покладається на органи виконавчої влади. Так, наприклад, в екологічній сфері, головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні і забезпеченні реалізації державної політики у сфері екологічної, біологічної, генетичної безпеки є Міністерство екології та природних ресурсів відповідно; у соціально-гуманітарній сфері, зокрема щодо охорони здоров'я, показники якості й безпеки лікарських засобів, імунобіологічних препаратів, біоматеріалів, умови проведення реєстрації, перереєстрації й контролю якості імунобіопрепаратів затверджуються Міністерством охорони здоров'я; у науково-технологічній сфері на Міністерство освіти і науки України покладено обов'язки щодо забезпечення розвитку наукового і науково-технічного потенціалу у сфері генетично-інженерної діяльності, розробки критеріїв безпеки поводження з генетично модифікованими організмами, затвердження типового положення про комісію з біологічної та генетичної безпеки проведення генетично-інженерних робіт тощо.

Таким чином, можна говорити про спеціалізацію компетенції суб'єктів, що наділені організаційно-господарськими повноваженнями. При цьому, враховуючи, що біотехнологія може бути використана у кожній із зазначених сфер, ці ж самі органи виходять на ринок біотехнології як учасники організаційно-господарських відносин. Проте біотехнологія, будучи підвидом технології, є і родовою категорією – характеризується власними особливостями, має свою специфіку відносно технології, а тому державне управління біотехнологічною сферою має здійснюватися окремим мікромерегулятором, який би був наділений координаційно-інформаційними функціями стосовно органів зі спеціалізованою компетенцією.

Сьогодні ж відсутній орган, до повноважень якого було б віднесено пов-

вадження консультативної чи координаційної діяльності з приводу біотехнологій. Серед повноважень вищого органу в системі органів виконавчої влади – Кабінету Міністрів України – немає прав чи обов'язків з приводу біотехнологічної діяльності. Таким чином, користуючись запропонованою вище моделлю розподілу органів державної влади та місцевого самоврядування за критерієм наділення їх видовою та спеціальною компетенцією, вважаємо за необхідне наділити видовою компетенцією у сфері поводження з біотехнологіями Кабінет Міністрів України шляхом доповнення переліку повноважень, передбачених у ст. 20 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [7], повноваженнями щодо здійснення контролю за обігом біотехнологій в Україні, щодо затвердження правил використання біотехнологій та результатів біотехнологій у різних сферах промисловості.

Таким чином, запропонована нами характеристика видової і спеціальної компетенції конкретних органів державної влади чи місцевого самоврядування дозволить впорядкувати відносини, що складаються навколо конкретного об'єкта, що допоможе подолати проблему розпорошеності законодавства, недостатньої кваліфікації осіб, що покликани здійснювати нагляд та контроль у конкретній сфері. Це відповідає положенню ст. 19 ГК України, відповідно до якої нагляд та контроль у господарських відносинах залежить від сфери та об'єкта нагляду [4].

Розглянемо організаційно-господарські відносини, що виникають між власником та суб'єктом господарювання. Порядок створення суб'єктів господарювання визначено у другому розділі Господарського кодексу України [4], гл. 8 Цивільного кодексу України [8], у Законі України «Про господарські товариства» [9], «Про акціонерні товариства» [10], «Про реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» [11] тощо. У цих актах зазначена процедура реє-

страції суб'єкта господарювання – порядок набуття ним загальної господарської правосуб'єктності, визначено їх статус, особливості управління, порядок припинення. Проте залишаються питання, які в законі не врегульовані і про необхідність врегулювання яких в інших актах (статутних документах) у законі вказівка відсутня. Так, наприклад, на етапі припинення суб'єкта господарювання має вирішуватися юридична доля біотехнології, якою він володів під час свого існування, проте законодавством специфіка біотехнології не враховується: у ч. 9 ст. 111 ЦК України встановлюється, що у разі недостатності в юридичної особи, що ліквідується, коштів для задоволення вимог кредиторів ліквідаційна комісія (ліквідатор) організовує реалізацію майна юридичної особи; відповідно до ч. 12 ст. 11 ЦК України майно юридичної особи, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, передається учасникам юридичної особи, якщо інше не встановлено установчими документами юридичної особи або законом [8]. При цьому немає жодних вказівок щодо порядку дій ліквідаційної комісії у випадку, якщо таке майно має певну специфіку (є обмеженим в обороті, складає відомості, що містять комерційну таємницю, пов'язано зі здійсненням ліцензійної діяльності).

Ще одним видом організаційно-господарських відносин є відносини, що виникають між підприємствами – учасниками об'єднання підприємств (корпорацією, консорціумом, концерном) та цим об'єднанням. Поки правова регламентація діяльності таких об'єднань відбувається на підставі ГК України, а саме – гл. 12, яка встановлює загальні засади щодо створення, організаційно-правових форм діяльності та способів управління такими об'єднаннями [4]. Варіантом вирішення цієї проблеми має стати прийняття Закону України «Про об'єднання підприємств», який передбачатиме і мету створення кожного з таких об'єднань, і зміст їх статутних до-

кументів, зокрема і порядок розподілу повноважень між учасниками такого об'єднання, в тому числі і з приводу біотехнологій. Тобто стане документом, який не номінально, а реально покликаний надати адекватного правового оформлення створення, діяльності та припинення об'єднань господарських товариств.

Прийнятий у 2006 р. Закон України «Про холдингові компанії в Україні» [12] також не містить жодних вказівок щодо порядку отримання та використання прав на об'єкти інтелектуальної власності під час досягнення цілей його створення. Ця прогалина на ринку біотехнологій набуває вирішального значення, оскільки практика утворення холдингів в Україні в останні часи свідчить про їх концентрацію в аграрному секторі економіки, де біотехнологія сьогодні набула найширшого використання.

Наступним напрямом аналізу законодавства у сфері господарювання є правовий масив норм, що регулює господарсько-виробничі відносини. Господарсько-виробничі відносини отримали своє нормативне закріплення у ГК України, ЦК України та інших законах. Нормативне регулювання здійснюється окремо для кожного виду господарської діяльності й окремо конкретизується шляхом укладення сторонами господарських договорів. Можна виділити певні законодавчі недоліки, що стосуються всієї сфери господарського виробництва.

Так, оскільки відповідно до ч. 5 ст. 3 ГК України господарсько-виробничі є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності [4], то спірним питанням є віднесення деяких об'єктів господарських правовідносин до категорії майна. Так, невизначеним є правовий режим ембріона людини, гена живого організму, стоволових клітин людини тощо. Існує проблема й у законодавчому закріпленні визначення

вартості біотехнології, обліку її в балансі підприємства. Сьогодні ці питання вирішуються на підставі Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 р. № 2658-III, а також постанов Кабінету Міністрів України, якими затверджено Національні стандарти № 1, 2, 3, 4 щодо загальних засад оцінки майна, оцінки нерухомого майна, цілісних майнових комплексів та майнових прав інтелектуальної власності відповідно. Специфіка біотехнології цими актами не враховується.

Зауваження щодо відсутності законодавчих актів з приводу визначення оборотоздатності об'єктів, визнання їх об'єктами подвійного призначення також прямо стосуються біотехнології. Чинні закони України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» від 20 лютого 2003 р. № 549-IV, «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» від 14 вересня 2006 р. № 143-V відносять певні технології до товарів (технологій) подвійного використання, проте не визначають особливостей поводження з ними після застосування до них такого режиму.

Немає нормативного підходу щодо визнання режиму об'єктів інтелектуальної власності, що створюються в результаті використання біотехнології. Біотехнологія як підвид технології являє собою сукупність відомостей про способи і порядок досягнення конкретної мети, що є результатом творчої діяльності людини, тобто є об'єктом права інтелектуальної власності. Так, з аналізу Книги четвертої Цивільного Кодексу України можна зробити висновок, що права інтелектуальної власності на біотехнологію можуть захищатися як право інтелектуальної власності на наукове відкриття відповідно до ст. 457 ЦКУ і на винахід відповідно до ст. 459 ЦКУ [8]. При цьому в окремий розділ виділено

норми, якими визначається правовий статус таких об'єктів права інтелектуальної власності, які можуть бути отримані в результаті застосування винаходу. Для нас цікавими є ті, що можуть бути отримані в результаті застосування біотехнологій, а саме: сорти рослин, породи тварин (глава 42 ЦКУ [8]). Але інші можливі об'єкти не набули свого правового закріплення і не отримали заборони такого закріплення, що з огляду на стрімкий розвиток науки в галузі біохімії, генної інженерії тощо є значною прогалиною.

Щодо правового статусу учасників господарсько-виробничих відносин з приводу біотехнологій, то тут діють норми, що передбачають наділення таких суб'єктів спеціальною господарською правосуб'єктністю. Мова йде про отримання дозволів і ліцензій на заняття конкретними видами господарської діяльності у сфері біотехнологій. Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р. № 1775-III не містить не лише переліку діяльності, що підлягає ліцензуванню, але й вихідних положень стосовно віднесення певної діяльності до такої, що має ліцензуватися. Така прогалина тягне необхідність прийняття безлічі додаткових підзаконних актів, якими б кожний раз окремо зазначався вид такої діяльності та обґрунтовувалась необхідність її ліцензування. Тому сьогодні діють ліцензійні умови, що затверджуються службами чи комітетами в складі міністерств відповідно до їх галузевої специфіки.

Господарський кодекс України визнає наявність і такого виду відносин у сфері господарювання, як внутрішньогосподарські відносини. Відповідно до ст. 3 ГКУ внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами [4].

Таке формулювання ст. 3 ГК України суперечить ст. 2 ГК України, оскільки визначає сторонами внутрішньогосподарських відносин суб'єкта господарювання та його структурні підрозділи, тоді як ст. 2 ГКУ не містить структурного підрозділу суб'єкта господарювання як учасника відносин у сфері господарювання. Тому вважаємо, що з метою приведення у відповідність між собою норми Господарського кодексу України необхідно до ст. 2 ГК України внести зміни і доповнити перелік учасників відносин у сфері господарювання структурним підрозділом суб'єкта господарювання.

Ні в Господарському кодексі, ні в інших законодавчих актах не визначено порядку взаємодії учасників цих відносин. Лише окремі підзаконні акти, регулюючи окремі господарські операції, містять деякі вимоги до їх проведення. Щодо біотехнології, то як приклад можна навести Державні санітарні правила проектування, упорядкування та експлуатації виробництва біологічних засобів захисту рослин та стимуляторів росту рослин у виробничих біолабораторіях та біофабриках, затверджених Наказом МОЗ України від 20 серпня 1997 р. № 254а, якими визначений порядок транспортування культуральної рідини та інших суспензій від апарату до апарату, проведення вантажно-розвантажувальних і транспортних робіт на території біопідприємств, транспортування сировини, напівфабрикатів, готової продукції і відходів виробництва, готової продукції, зберігання культур мікроорганізмів тощо.

Також відсутній порядок обміну інформацією щодо біотехнології між структурними підрозділами одного суб'єкта господарювання. У випадку, якщо біотехнологія втілюється не лише в задокументованій інформації, але й у сировині, біологічних зразках, то окремого регулювання потребує порядок поводження з цим біоматеріалом.

При цьому зазначимо, що саме під час реалізації саме цих відносин можли-

ве неконтрольоване допущення неадекватного поводження з біотехнологією, недодержання режимів таємності, що зведе нанівець дотримання іншого законодавства на всіх етапах біотехнологічного циклу.

Тому, вважаємо, що з огляду на специфіку біотехнології хоча б необхідність регулювання внутрішньогосподарських відносин у сфері біотехнологій має встановлюватись законом, а для безпосереднього регулювання достатньо і підзаконних нормативних актів.

Висновки. Отже, підбиваючи підсумки, зазначимо, що стан нормативного забезпечення діяльності на ринку біотехнологій залишається занадто поверховим і розпорошеним. Законодавство, що містить спеціальні норми регулювання відносин у сфері біотехнологій, представлено дуже вузьким колом актів різної юридичної сили. Натомість відсутня навіть загальна концепція щодо підходу до регулювання всіх елементів ринку біотехнології, а саме: не визначено критеріїв обмеження оборотоздатності біотехнології, критеріїв відмежування біотехнології, що не потребує спеціального режиму законодавчого регулювання, і тієї, що потребує; не встановлено складу учасників ринку біотехнології, вимог, виконання яких дозволить їм виходити на ринок біотехнології; відсутнє закріплення переліку істотних умов для договорів, що укладаються у сфері біотехнології, немає переліку об'єктів, обмежених в обігу, до яких мають бути віднесені конкретні біотехнології.

Така ситуація заважає не лише суб'єктам господарювання досягнути мети використання біотехнології у своїй діяльності, а й ставить під сумнів можливості держави у збереженні безпечного споживчого простору. Подолати зазначені недоліки можливо лише у разі наявності ефективного й адекватного нормативного регулювання з урахуванням аспектів, зазначених у цьому дослідженні.

Література

1. Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів : Закон України від 31.05.2007 р. № 1103-V // Відом. Верхов. Ради України. – 2007. – № 35. – Ст. 484.
2. Про державне регулювання діяльності в сфері трансферу технологій : Закон України від 14.09.2006 р. № 1433-V // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 45. – Ст. 434.
3. Про ратифікацію Конвенції про охорону біологічного різноманіття : Закон України від 29.11.1994 р. № 27/94-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 49. – Ст. 433.
4. Господарський кодекс України : затв. Законом України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 11. – Ст. 462.
5. Куценко А. О. Господарсько-правове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання на ринку м'ясо-молочної продукції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / А. О. Куценко ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2012. – 23 с.
6. Віхров О. П. Організаційно-господарські правовідносини : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.04 / О. П. Віхров ; Ін-т економіко-прав. досліджень Нац. акад. наук України. – Донецьк, 2009. – 33 с.
7. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII // Відом. Верхов. Ради України. – 2014. – № 13. – Ст. 828.
8. Цивільний кодекс України : затв. Законом України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
9. Про господарські товариства : Закон України від 19.09.1991р. № 176-XII // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682.
10. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008 р. № 514-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2008. – № 50–51. – Ст. 384.
11. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 31–32. – Ст. 263.
12. Про холдингові компанії в Україні : Закон України від 15.03.2006 р. № 3528-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 34. – Ст. 291.

аспірант кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

«ІННОВАЦІЯ» ТА «ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОДУКТ» ЯК ЗАСОБИ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ВІДНОСИН

Встановлення чіткого розуміння та законодавчого визначення поняття «інновація» та «інноваційний продукт» є ключовим для розвитку сфери інноваційного інвестування. Розглянуто питання теоретичного визначення цих понять шляхом економіко-правового аналізу. Обґрунтовано їх господарсько-правову значущість. Наведено недоліки чинного правового визначення та запропоновано відповідні законодавчі пропозиції.

Ключові слова: поняття «інновація», «інноваційний продукт», «інноваційна діяльність», «інноваційне інвестування».

Установление четкого понимания и законодательного определения понятия «инновация» и «инновационный продукт» является ключевым для развития сферы инновационного инвестирования. Рассмотрены вопросы теоретического определения понятия «инновация» путем экономико-правового анализа. Обосновано их хозяйственно-правовую значимость. Приведены недостатки действующего правового определения и предложены соответствующие законодательные предложения.

Ключевые слова: понятие «инновация», «инновационный продукт», «инновационная деятельность», «инновационное инвестирование».

Establishing a clear understanding and legal definition of «innovation» and «innovative product» is key to the development of innovative investment. The question of the theoretical definition of «innovation» through economic and legal analysis. Proved their economic and legal significance. Shows the shortcomings of the current legal definition and propose appropriate legislative proposals.

Key words: concept of «innovation», «innovation product», «innovation», «innovative investment».

Постановка проблеми. Важливою умовою формування цілісного господарсько-правового порядку економіки України є інвестиційна та інноваційна державна політика, яка в останній час виражається у великій кількості державних програм, націлених на розвиток цих категорій для забезпечення економічного зростання. Вони відображують загальний світовий вектор господарської діяльності, адже нематеріальні активи, які залучаються в підприємницьку діяльність суб'єктів господарювання по всьому світу, дають значно більше можливостей конкурувати на міжнародній світовій арені та змогу отримувати нові ринки збуту продукції, витратити на її виробництво менше коштів, що автоматично веде до збільшення прибутків.

Д. В. Задихайло стверджує, що у сфері економічних відносин, особливо у сфері виробництва, інноваційний характер відносин стає тим компонентом, що фактично є необхідною умовою функціонування виробництва. Відтак і інноваційні відносини як компонент економічних відносин тотально пронизують ринки різноманітних товарів та послуг [1, с. 36].

Тому стає очевидною необхідність розробки понятійного апарату в інноваційній сфері господарювання, адже без визначення та встановлення емпіричного матеріалу та чіткого розуміння основних понять неможливі подальші дослідження. Це є концептуально важливий аспект, що дасть змогу рухатись у правильному напрямку для розбудови

© Калінчук О. О., 2014

ви та забезпечення створення моделі інноваційного інвестування економіки України.

Як слушно зазначає В. А. Дозорцев: «... в праві термини весьма существенны. Важно не только их однозначное применение, но и филологическая нагрузка, доступность для понимания, избавляющая от многих недоразумений» [2, с. 143].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам проблеми інноваційної діяльності приділяли увагу такі науковці-господарники, як О. Вінник, Д. В. Задихайло, В. К. Мамутов, а стосовно визначення поняття «інновація», «інноваційний продукт», то тут слід зазначити публікації Ю. Є. Атаманової, Д. Є. Висоцького, О. Е. Сімсон.

Формулювання цілей. Метою дослідження є визначити поняття «інновація» у сфері господарювання, спираючись на економічну та правову складові. Встановлення змісту поняття «інноваційного продукту» та вироблення законодавчих ініціатив щодо їх закріплення.

Виклад основного матеріалу. «Господарське право виступає якісно новою віхою в регулюванні економічної діяльності, де основоположною є ідея соціально-економічного розвитку суспільства», – підкреслюють деякі автори [3, с. 8]. Підтвердженням цього є якісні зміни, які полягають у появі нових відносин, що підпадають під регулювання цієї галузі права. Такими, зокрема, є відносини інноваційного розвитку. Дехто може зазначити, що ці проблеми ніяк не нові, і з цим можна деякою мірою погодитись. Але мова йде про вихід інновацій та відносин, що з ними пов'язані, на якісно новий рівень, який потребує чіткого розуміння понять і категорій, що складають їхню основу для того, аби забезпечувати належне правове регулювання.

Складність наукових пошуків полягає у відсутності єдиного підходу до розуміння поняття «інновація», «інноваційний продукт», як на теоретичному рівні, так і в науковому товаристві. Потрібно зазначити, що слово «інновація»

зараз вживається майже в будь-якій сфері наукових досліджень, що робить ще більше незрозумілим його реальний зміст. Так, за сферою застосування як одного із найбільш змістовних критеріїв можна виокремити такі інновації:

– технологічні – нові технології виробництва старих чи нових продуктів, упровадження інформаційних систем, нових джерел енергії;

– продуктові – створення нових товарів, що споживаються у сфері виробництва (засоби виробництва) чи у сфері споживання (предмети споживання);

– організаційно-управлінські – нові методи й форми організації всіх видів діяльності підприємства та їх об'єднань: нові методи управління персоналом, системи стратегічного планування, прогнозування, моделювання процесів виробництва, постачання, збуту, нові організаційні структури;

– економічні – нововведення у фінансовій та бухгалтерській сферах діяльності, мотивації та оплати праці, оцінка результатів діяльності;

– соціальні – нові форми активізації людського чинника, включаючи процес зміни умов праці, культурних, екологічних та політичних аспектів, зміна способу життя в цілому;

– юридичні – нові нормативно-правові документи, що визначають та регулюють усі види діяльності підприємств, організацій та фізичних осіб, створюючи відповідні умови для розвитку;

– медичні – застосування нових ліків чи методики лікування для боротьби з хворобами.

Цей перелік не є вичерпним, але настановує на той факт, що слово «інновація» в сучасному розумінні – це будь-що нове, що може застосовуватись у різних сферах життєдіяльності людини. Але в нашому дослідженні мова йтиме про господарські інновації, тобто ті, що застосовуються в діяльності господарюючих суб'єктів.

Упродовж усієї своєї господарської діяльності люди постійно створювали

нові відкриття, технології, ідеї, за допомогою яких вдосконалювали виробництво, допомагали скоротити затрати або тривалість виробничого процесу, а також випускали нові конкурентоспроможні товари та послуги. Але вивчення та дослідження цих ідей на науковому рівні, а точніше те, як вони створюються та впроваджуються у виробництво, їх важливість для забезпечення конкуренції, а також вплив на економіку розпочали не так давно.

Поняття «інновація» вперше з'явилося в дослідженнях культурологів ще у XIX ст. і означало введення деяких елементів однієї культури в іншу. Потім цей термін знайшов своє відображення у формуванні теорій інноваційного розвитку, яку розпочали досліджувати економісти у другій половині XIX – першій половині XX ст., хоча ще у XVIII ст. Адам Сміт у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» указував на роль технологічних інновацій у забезпеченні зростання економічної продуктивності. Він зазначив, що велика частина технологічних новацій належала робітникам, які намагалися вдосконалити умови праці з метою одержання вищої зарплатні [4, с. 332]. Сміт висловив думку про те, що витрати на освіту працівника не лише ведуть до зросту продуктивності і полегшення праці, але окупаються себе прибутком. З цього випливає, що висококваліфікований робітник може стати генератором нових ідей, які у майбутньому можна буде втілювати у безпосередню господарську діяльність.

Значний економічний зміст у розвиток інновацій заклали роботи К. Маркса [5, с. 398–399], М. Д. Кондратьєва [6, с. 402] та Міністра фінансів Української народної республіки М. І. Туган-Барановського.

Спираючись на доробки своїх колег, на початку XX ст. економіст Й. Шумпетер у своїй праці ввів термін «інновація», який уперше став використовуватись як поняття в науковій економічній літературі. Під інновацією він розумів будь-які

цільові зміни, у першу чергу зміни в техніці, технології, організації виробництва (нова її комбінація) тощо [7, с. 159]. Так, Й. А. Шумпетер вважав, що інновація пов'язана з однією із п'яти наступних дій (змін) або ж із будь-якою їх комбінацією, а саме: 1) виробництво нового товару з якісно новими властивостями; 2) запровадження нового методу, в основі якого не обов'язково лежить нове наукове відкриття; 3) поява нових ринків збуту; 4) використання нової сировини; 5) зміни в організації виробництва і його матеріально-технічного забезпечення [7, с. 257].

В економічній літературі, як у вітчизняній, так і зарубіжній, відсутнє єдине розуміння суті інновації. При цьому зазвичай виокремлюють дві точки зору: динамічну та статичну, щодо тлумачення терміна «інновація». Прихильники першої точки зору (динамічної) розуміють інновацію як процес, що охоплює дослідження, проектування, розроблення, організацію виробництва, комерціалізацію і поширення нових виробів, технологій, принципів замість існуючих (В. Н. Лапін, Т. Брайан, Б. Санто, Ф. Ніксон, В. Г. Мединський, Б. Твісс, С. Д. Іл'єнкова, М. Чумаченко, А. Ф. Бондаренко, І. М. Буднікевич, О. Б. Бутнік-Сіверський, О. Лапко тощо). Інші вважають (статична точка зору), що інновація – це кінцевий результат інноваційного процесу у вигляді нової техніки (продукції), технології, нового методу, що впроваджується на ринку (Л. М. Гохберг, І. Н. Молчанов, А. Левінсон, Т. М. Музика, Р. А. Фатхутдінов, І. Т. Балабанов) [8, с. 72].

Наприклад, Б. Твісс визначає інновацію як процес, у якому винахід або ідея набуває економічного змісту [9, с. 113]. Ф. Ніксон вважає, що інновація – це сукупність технічних, виробничих і комерційних заходів, що приводять до появи на ринку нових і поліпшених промислових процесів і обладнання [10, с. 23]. На думку Б. Санто, інновація – це такий суспільно-техніко-економічний процес,

який через практичне використання ідей і винаходів приводить до створення кращих за своїми властивостями виробів, технологій, і, у випадку якщо інновація орієнтована на економічну вигоду, прибуток, її поява на ринку може принести додатковий дохід [11, с. 38].

На противагу цим висловлюванням, А. Т. Кругліков вважає, що під інновацією слід розуміти нове науково-технічне досягнення, що знайшло використання в людській діяльності. І. Т. Балабанов стверджує, що це матеріалізований результат, отриманий від вкладення капіталу в нову техніку або технологію, у нові форми організації виробництва праці, обслуговування й управління, аналізу тощо. Цю точку зору поділяє Р. А. Фатхутдінов: інновація – це кінцевий результат упровадження нововведення з метою зміни об'єкта управління й отримання економічного, соціального, науково-технічного, екологічного або іншого виду ефекту [12].

Якщо завданням економічної науки в галузі теорії інновації полягає у формуванні системи знань стосовно сутності інноваційної діяльності як економічного явища, то внесок юриспруденції повинен полягати в усвідомленні з позиції правознавства відносин у сфері інноваційної діяльності, виробленні науково обґрунтованих рекомендацій на адресу законодавця про форми і методи правового регулювання цих відносин [13, с. 11]. Тому, опираючись на економічну теорію інновацій, потрібно здійснювати комплексний правовий аналіз цих суспільних відносин з урахуванням доробків учених-економістів задля створення дієвої правової площини, в якій і буде здійснюватись подальший їх розвиток та нормативне закріплення.

У вітчизняній науковій літературі та правовому полі поняття «інновації» стали активно використовувати тільки із здобуттям незалежності. До того часу в Україні, як і в усьому Радянському Союзі, користувались поняттями «науково-технічного прогресу» та «нова техніка».

Проблематика нововведень розроблялась лише в межах економічних досягнень НТП та впровадження нової техніки у виробництво. Основною функцією науково-технічного прогресу було забезпечення виробничої та іншої доцільної діяльності людини найбільш оптимальними засобами, способами й матеріалами для розв'язання багатьох завдань – виробничих, оборони держави, охорони здоров'я, соціально-культурних та ін. [14, с. 23]. З розпадом колишнього Радянського Союзу та розвитком ринкової економіки в Україні докорінно змінилася ситуація – з'явилися наукові праці вітчизняних вчених щодо проблем інвестиційного та інноваційного розвитку, а також розпочато законодавче регулювання відносин у сфері нововведень.

Правове визначення інновацій та категорій, які тісно пов'язані з ними, як і в економічній науці, не мають єдиного підходу і трактуються по-різному. До того ж ця дискусія визначається як на законодавчому рівні, так і серед науковців, що займаються цією проблематикою. В. К. Мамутов зазначає, що інноваційна діяльність має забезпечуватись усією системою правового регулювання економіки, всіма інститутами господарського законодавства [15, с.14].

У науковій дискусії часто від поняття «інновація» відрізняють «новація» та «нововведення», в тому числі до таких висновків приходять Ю. Є. Атаманова [16, с. 245]. У свою чергу О. Д. Святоцький, П. П. Крайнев, С. Ф. Ревуцький відзначають, що новації створюються в результаті наукової та науково-технічної діяльності і є по суті нововведеннями, до складу яких входять об'єкт промислової власності і (або) пов'язаний з ним продукт інтелектуальної діяльності, що є предметом нововведення [17, с. 14]. Нововведенням визнається оформлений результат фундаментальних, прикладних досліджень, розробок чи експериментальних робіт у якій-небудь сфері діяльності з підвищенням її ефективності, яке як інтелектуальний продукт може мати

різноманітні форми: наукового відкриття та винаходу; результату науково-дослідних робіт, конструкторських, технологічних і проектних робіт; зразків нової продукції, нової техніки та матеріалів, отриманих у процесі науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, а також оригінальних науково-дослідних послуг; оригінальних консалтингових послуг наукового, технічного, економічного, управлінського характеру, включаючи сферу маркетингу; нових технологій [17, с. 14–15].

Ці науковці основне розмежування між новацією та інновацією здійснюють за критерієм впровадження, тобто з моменту прийняття до використання, розповсюдження новація набуває статусу «інновація». У цілому під інноваціями ними розуміється результат науково-дослідних розробок, спрямованих на вдосконалення процесу виробничої діяльності [17, с. 16]. А. Г. Кір'яков, В. А. Максимов також підтримують цю точку зору [18, с. 15].

На противагу цим міркуванням можна зазначити, що етимологічне значення поняття «інновація» (innovation) означає «введення новації», або «нововведення». Перефікс «in» у просторовому значенні вказує на входження або на внесення в межі чогось, проникнення в якесь середовище, а слово «novation» дослівно перекладається як новина, новинка, новація. Тому інновація і нововведення – рівнозначні слова-синоніми, що позначають одне і те ж поняття з тією різницею, що «інновації» – слово іншомовного походження. Тобто, виходячи з етимологічного значення, інновація, також динамічна категорія, яка позначає новинку, новацію, що знаходиться в процесі введення (впровадження) [19, с. 268–269].

Тому вважаємо, що розділення поняття «інновація» та «нововведення» в рамках правового закріплення немає жодного підґрунтя, адже ці слова є синоніми.

Хоча інноваційне право має світовий вектор розвитку, до цього часу існує не-

багато міжнародних джерел, що регулюють інноваційні відносини, а тим паче дають правові дефініції певним категоріям, що складаються в рамках цих відносин. Для координації роботи зі збирання, обробки й аналізу інформації про науку й інновації у рамках Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) була створена група експертів з показників науки і техніки, яка розробила «Керівництво Фраскати» – «Запропонована стандартна практика для обстеження досліджень і експериментальних розробок». Остання редакція «Керівництва Фраскати» ухвалена в 2006 р., у ній визначені основні поняття, що стосуються наукових досліджень і розробок, їх склад і межі. Крім того, існує Методика збирання даних про технологічні інновації, що базується на рекомендаціях, прийнятих в Осло в 1992 р., і називається «Керівництво Осло».

Відповідно до цих міжнародних стандартів інновація визначається як введення у використання якого-небудь нового або значно поліпшеного продукту (товару чи послуги) або процесу, нового методу маркетингу або нового організаційного методу у діловій практиці, організації робочих місць або зовнішніх зв'язків [20].

Інноваційна діяльність у країнах СНД регулюється Модельним Законом «Про інноваційну діяльність», що прийнятий Міжпарламентською Асамблеєю держав – членів СНД від 16 листопада 2006 р. [21]. Цей нормативний акт не містить визначення інновації, натомість встановлює, що інноваційна діяльність – це діяльність, яка забезпечує створення і реалізацію (введення в цивільний оборот) новацій (нововведень) і одержання на їх основі практичного результату (нововведення) у вигляді нової продукції (товару, послуги), нового способу виробництва (технології), а також реалізованих на практиці рішень (заходів) організаційного, виробничо-технічного, соціально-економічного та іншого характеру, що надають позитивний вплив на

сферу виробництва, суспільні відносини і сферу управління суспільством.

Також цей нормативно-правовий акт дає визначення поняттю «новація (нововведення) – як результат інтелектуальної діяльності, що є об'єктом цивільно-правових відносин, має ознаки: новизни, практичної застосовності з точки зору споживчої корисності та безпеки; економічної ефективності (конкурентоспроможності)».

Окремо постає дефініція «інноваційного продукту як результату інноваційної діяльності (нововведення, інновація), що отримав практичну реалізацію у вигляді нового товару, послуги, способу виробництва (технології) або іншого суспільно корисного результату». Можна повністю погодитись із думкою О. Е. Сімсон, яка вказує, що Модельний Закон має протиріччя, і в ньому ототожнюється нововведення (інновація) з категорією «інноваційний продукт», що є недопустимим [19, с. 268].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. [20] інноваційний продукт – результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки, що відповідає вимогам, встановленим цим Законом. Зазначене визначення, а також вимоги до інноваційного продукту конкретизуються в ст. 14, де вказано, що інноваційний продукт є результатом виконання інноваційного проекту і науково-дослідною і (або) дослідно-конструкторською розробкою нової технології (в тому числі – інформаційної) чи продукції з виготовленням експериментального зразка чи дослідної партії і відповідає таким вимогам: а) він є реалізацією (впровадженням) об'єкта інтелектуальної власності (винаходу, корисної моделі, промислового зразка, топографії інтегральної мікросхеми, селекційного досягнення тощо), на які виробник продукту має державні охоронні документи (патенти, свідоцтва) чи одержані від власників цих об'єктів інтелектуальної власності ліцензії, або реалізацією (впро-

вадженням) відкриттів. При цьому використаний об'єкт інтелектуальної власності має бути визначальним для даного продукту; б) розробка продукту підвищує вітчизняний науково-технічний і технологічний рівень; в) в Україні цей продукт вироблено (буде вироблено) вперше, або якщо не вперше, то порівняно з іншим аналогічним продуктом, представленим на ринку, він є конкурентоспроможним і має суттєво вищі техніко-економічні показники.

Вважаємо неприпустимим визначення одного й того ж поняття в різних частинах одного і того ж Закону по-різному. Адже в ст. 1 Закону України «Про інноваційну діяльність» науково-дослідна і (або) дослідно-конструкторська розробка є процесом, а кінцевим її результатом є інноваційний продукт. А в ст. 14 того ж Закону інноваційний проект – це процес, а кінцевий результат – це інноваційний продукт у формі науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки нової технології чи продукції з виготовленням експериментального зразка чи дослідної партії.

Таким чином, для правової узгодженості та впорядкованості інноваційного процесу пропонуємо такий алгоритм або інноваційний цикл: об'єкт інтелектуальної власності – інноваційний проект – інноваційний продукт – інновація – інноваційна продукція.

Крім того, в Законі України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. визначено, що інновації – це новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери.

Як доречно зазначає Ю. Є. Атаманова, поняття «інновація» за українським законодавством не має прив'язки ні до об'єктів інтелектуальної власності, ні до результатів науково-дослідних робіт, що

дозволяє вельми широко тлумачити поняття «інновації». До того ж, на відміну від багатьох наукових визначень інновацій, законодавча дефініція прямо не пов'язує їх з упровадженням, використанням та комерціалізацією новостворених інтелектуальних об'єктів, хоча її побудовано таким чином, що інноваціями фактично визнається кінцевий результат запровадження або реалізації нових розробок, ідей (продукція, послуги, технологія, організаційно-технічні рішення) [16, с. 247].

У свою чергу Д. Є. Висоцький визначає, що під інноваціями необхідно розуміти новостворені або застосовані (за межами України) чи вдосконалені, наукоємні, технічно, технологічно або комерційно реалізовані технології, різні види продукції або послуги, створення яких в Україні призводить до досягнення економічного, екологічного та (або) іншого соціального ефекту [21, с. 9].

Він пропонує це визначення закріпити у Законі України «Про інноваційну діяльність». Але при цьому не вирішується питання прив'язки «інновації», що у свою чергу призводить до того, що суб'єкт господарювання фактично не може визначити, чи належить його діяльність до інноваційної і чи може він отримувати законодавчо передбачену підтримку з боку держави.

Тому вважаємо, що таке широке трактування поняття інновації, зазначене в чинному законодавстві, є неприпустимим, а доцільним буде прив'язка інновації до об'єктів інтелектуальної власності, що трансформуються в інноваційний продукт. Таку ж позицію викладено в працях деяких науковців, які вказують, що об'єктів інновацій, що не є об'єктами інноваційних продуктів, досить багато, але законодавче визначення для них відсутнє. Більше того, саме такі об'єкти, крім їх формального охоплення поняттям «інновації», фактично не підлягають безпосередньому правовому регулюванню, що дає підстави вважати, що для держави інтерес становлять саме

інноваційні продукти, реалізовані як інновації, які завдяки рівню своєї новизни та впровадженню стимулюють науково-технічний розвиток країни, що в кінцевому результаті віддзеркалюється на розвитку соціально-економічної системи держави [16, с. 250].

Крім того, не можна погодитись із законодавцем щодо віднесення послуги до об'єктів інновації через відсутність такої їх властивості, як оборотоздатність. І. В. Спасибо-Фатеєва вказує: «Очевидно, не може йтися про оборотоздатність такого об'єкта, як послуга, бо, коли вживається термін «продаж послуг», то мається на увазі їх надання, внаслідок якого інша особа її отримує» [22, с. 36].

О. Е. Сімсон приходиться до висновку, що інновація – це новий інтелектуальний продукт (результат інтелектуальної творчої діяльності), що вводиться в ринковий обіг з метою отримання прибутку [19, с. 277]. Хоча визначення досить зрозуміле за змістом та не має зайвої навантаженості, але виникає ціла низка питань. Що ми можемо віднести до поняття інтелектуального продукту? Чи стосується це лише об'єктів інтелектуальної власності, чи можна віднести сюди будь-яку інтелектуальну діяльність, яка вводиться в ринковий обіг?

Ю. Є. Атаманова говорить, що інновація – це упроваджений суб'єктом господарювання у виробничий процес відповідно до інноваційного проекту результат інтелектуальної, в тому числі наукової, науково-технічної, діяльності, оформлений у встановленому законом порядку як об'єкт інтелектуальної власності й доведений до рівня інноваційного продукту зі здійсненням науково-дослідних та/або дослідно-конструкторських робіт і виготовленням дослідних зразків, пробних партій продукції та/або запровадженням експериментального виробництва [16, с. 267].

Д. Адамюк також приходиться до думки, що визначення інновації у Законі України «Про інноваційну діяльність» є неправильним і таким, що потребує

його уточнення крізь призму об'єкта інтелектуальної власності, які закріплені у згаданому законі через інноваційний продукт. Він пропонує визначати інновацію як нову чи вдосконалену технологію або продукцію, вдосконалений технологічний процес, які ґрунтуються на об'єкті інтелектуальної власності, та на які виробник має державні охоронні документи, що вводяться в ринковий обіг з метою досягнення економічного, соціального, технічного або іншого характеру ефекту, та відповідають вимогам новизни та наукоємності [23, с. 86–87].

Висновки. Враховуючи законодавчі недоліки та наукові доробки, пропонуємо визначити, що: *інновація* – це вперше створений або удосконалений інноваційний продукт (результат інтелектуальної діяльності), що впроваджений (комерціалізований) у сферу господарювання для отримання прибутку і (або) досягнення соціального ефекту.

У свою чергу *інноваційний продукт* – це об'єкт інтелектуальної власності, який за допомогою науково-дослідних і (або)

дослідно-конструкторських робіт доведений до розробки у вигляді пробної партії продукції, експериментальної технології і відповідає встановленим у законі вимогам та може бути запроваджений у господарську діяльність для вироблення інноваційної продукції або ж надання послуг на його основі чи ведення інноваційного виробництва на базі нових технологій.

Це результат інтелектуальної діяльності, який представлений комплексом прав на об'єкти інтелектуальної власності (в тому числі ноу-хау), які характеризуються промисловою придатністю, оборотоздатністю та згідно з інноваційним проектом можуть бути комерціалізовані у господарську діяльність у вигляді інноваційної продукції, технології чи послуги.

Таким чином, розробивши ці дефініції, ми вирішили питання прив'язки об'єкта інтелектуальної власності з інновацією, а також низку питань, що були із суперечностями в Законі України «Про інноваційну діяльність».

Література

1. Інноваційне інвестування в Україні: проблеми правового забезпечення : кол. моногр. / за наук. ред. Д. В. Задихайла. – Х. : Юрайт, 2013. – 536 с.
2. Дозорцев В. А. Интеллектуальные права: Понятие. Система. Задачи кодификации / В. А. Дозорцев. – М. : Статут, 2003. – 415 с.
3. Хозяйственное право Украины : учебник / под ред. А. С. Васильева, О. П. Подцерковного. – 3-е изд., перераб. и доп. – Харьков : ООО «Одиссей», 2008. – 488 с.
4. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства народів / А. Сміт. – М., 1962. – С. 684.
5. Маркс К. Капитал: Т. 4 «Теории прибавочной стоимости»: ч. 1 / К. Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 26. – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1962. – 476 с.
6. Кондратьев Н. Д. Особое мнение. Избранные произведения / Н. Д. Кондратьев : в 2 кн. – М. : Наука, 1993. – Кн. 1. – 655 с.
7. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития / Й. А. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.
8. Погрібний Д. І. Теоретичні та практичні проблеми визначення категорії «інновації» [Електронний ресурс] / Д. І. Погрібний // Юрист України. – 2013. – № 2. – С. 69–75. – Режим доступу: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/9789/%C4>.
9. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями / Б. Твисс ; пер. с англ., науч. ред. К. Ф. Пузыня. – М. : Экономика, 1989. – 271 с.
10. Азгальдов Г. Г. К вопросу о термине «инновация» [Электронный ресурс] / Г. Г. Азгальдов, А. В. Костин. – Режим доступа: http://www.labrate.ru/articles/azgaldovkostin_doklad_20092_aboutinnovation.htm.
11. Санто Б. Инновация как средство экономического развития : учебник / Б. Санто. – М. : Прогресс, 2005. – 291 с.
12. Іванова В. В. Дослідження теорії поняття інновації [Електронний ресурс] / В. В. Іванова. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/10355>.
13. Волюнкина М. В. Инновационное законодательство России / М. В. Волюнкина. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 240 с.

14. Подопригора А. А. Проблемы правового регулирования научно-технического прогресса в СССР / А. А. Подопригора. – Киев : Вища шк., 1985. – 170 с.
15. Мамутов В. К. Развитие хозяйственного законодательства и хозяйственной мысли в суверенной Украине : науч. доклад / В. К. Мамутов // Ин-т економіко-прав. дослід. НАН України. – Донецьк, 2004. – С. 14.
16. Атаманова Ю. Є. Господарсько-правове забезпечення інноваційної політики держави : [монографія] / Ю. Є. Атаманова. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2008. – 424 с.
17. Святоцький О. Д. Правове забезпечення інноваційної діяльності в Україні: питання теорії і практики / О. Д. Святоцький, П. П. Крайнев, С. Ф. Ревуцький ; за ред. О. Д. Святоцького. – К. : Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 80 с.
18. Кирьяков А. Г. Основы инновационного предпринимательства : учеб. пособие для вузов / А. Г. Кирьяков, В. А. Максимов ; под общ. ред. Л. Г. Матвеевой. – Ростов н/Д : Феникс, 2002. – 160 с.
19. Сімсон О. Е. Інновації: сутність, ознаки і класифікація / О. Е. Сімсон // Питання інтелектуальної власності : зб. наук. пр. / Акад. прав. наук України, Наук.-дослідний ін-т інтелект. власності. – К. : Лазурит-Поліграф, 2010. – Вип. 8. – С. 264–285.
20. Руководство Осло. Рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям. – 3-е издание. Совместная публикация ОЭСР и Евростата – М., 2006.
21. Модельний закон про інноваційну діяльність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/>.
22. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 лип. 2002 р. № 40-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 36. – Ст. 266.
23. Висоцький Д. Є. Правове забезпечення інноваційної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Д. Є. Висоцький ; НАН України, Ін-т екон.-прав. дослідж. – Донецьк, 2010. – 19 с.
24. Спасибо-Фатеева І. Оборозотдатність об'єктів цивільних прав / І. Спасибо-Фатеева // Право України. – 2005. – № 6. – С. 34–37.
25. Адамюк Д. До питання про співвідношення економічного і правового змісту поняття «інновації» / Д. Адамюк // Теорія і практика інтелект. власності. – 2008. – № 5. – С. 80–88.

аспірант кафедри господарського права Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦІНОУТВОРЕННЯ В ОБОРОТІ ВТОРИННИХ МЕТАЛІВ

Комплексно досліджено особливості господарсько-правового забезпечення процесу ціноутворення на ринку металобрухту. Виявлено основні недоліки чинного законодавства та надані пропозиції щодо його вдосконалення. Висновки та пропозиції ґрунтовані на вивченні економіко-правових концепцій та статистичних даних.

Ключові слова: ціноутворення на ринку металобрухту, регулювання обігу металобрухту, операції з металобрухтом.

Комплексно исследовано особенности хозяйственно-правового обеспечения процесса ценообразования на рынке металлолома. Выявлены основные недостатки действующего законодательства с последующим предложением способов усовершенствования хозяйственно-правового обеспечения рассматриваемой сферы правоотношений. Выводы и предложения основаны на изучении экономико-правовых концепций и статистических данных.

Ключевые слова: ценообразование на рынке металлолома, регулирование оборота металлолома, операции с металлоломом.

Specific features of economic law regulation of pricing on the scrap metal market have been considered in the article. Legislation in force in this sphere has been analyzed. Its main defects and prospective improvements have been studied. Conclusions and proposals have been based on economic and legal concept analysis and statistical data.

Key words: pricing on the scrap metal market, scrap metal regulations, transactions with the scrap metal.

Постановка проблеми. У зв'язку з обраним курсом розвитку ринкової економіки та необхідністю впровадження нових технологій у металургійному виробництві роль металобрухту у функціонуванні металургійних комбінатів України з кожним днем зростає. Проте, як свідчить практика, сфера здійснення операцій з металобрухтом потребує державного втручання в регулювання цінової політики, що склалася в розглядуваному секторі промисловості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес ціноутворення у сфері обороту вторинних металів досить ґрунтовно досліджено вітчизняними економістами, такими як В. В. Венгер, Д. Т. Бікулов, О. А. Антипов, а також російськими – А. І. Петрова, А. В. Графов,

Н. Л. Удальцова, Л. Я. Аврашков. На жаль, учені-правники залишили без уваги названі напрацювання, що були б надзвичайно слушними для дослідження питань господарсько-правового механізму реалізації державної цінової політики на ринку вторинних металів.

Формулювання цілей. Метою дослідження є виявлення базових чинників формування господарсько-правової політики у сфері ціноутворення на металевий брухт, аналіз суб'єктів та факторів, що безпосередньо впливають на рівень цін.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, у країнах з розвинутою ринковою економікою основоположним фактором впливу на мотивацію господарюючих суб'єктів є реальна можливість отри-

мання прибутку від власної господарської діяльності. Держава здійснює вплив на параметри прибутковості господарської діяльності в секторі обороту металобрухту як сегменту національної економіки не тільки засобами податкової, але і державної цінової політики. Ціноутворення на ринку металобрухту має нестабільний характер, що залежить від великої кількості різноманітних факторів.

У державному регулюванні внутрішнього ринку металів держава може застосовувати різноманітні механізми впливу, наприклад, оподаткування; встановлення тарифу державним монополіям; створення валютно-кредитної, митно-тарифної, антикорупційної, антимонопольної політики; боротьба з організованою злочинністю; захист інтересів національної безпеки; законодавче забезпечення обраного напрямку регулювання.

Отже, регуляторні важелі існують, проте державне регулювання в Україні є невпорядкованим, і носії цих важелів впливу на процес ціноутворення часто застосовують їх невдало та не відстежують наслідків власних дій [3, с. 154].

Ціноутворення на ринку не врегульовано спеціальним законодавством у сфері здійснення операцій з металобрухтом. Таким чином, можна зробити висновок, що ціноутворення у секторі обігу металобрухту визначається вітчизняним антимонопольно-конкурентним законодавством.

Відтак на процес ціноутворення у сфері обороту металобрухту поширюється дія таких нормативно-правових актів: ЗУ «Про ціни і ціноутворення» від 21.06.2012 р.; ЗУ «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 р.; ЗУ «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р.; ЗУ «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996 р.; ЗУ «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 р.; ЗУ «Про природні монополії» від 20.04.2000 р.

Внутрішній ринок металобрухту в Україні характеризується специфічними ознаками, не властивими для країни з ринковою економікою:

1) легковажне ставлення до металобрухту як стратегічно важливої сировини. Історично склалося, що в Україні до брухту металів ставляться практично як до «дармової» сировини, а не як до повноцінного товару. При цьому не враховується, що для того щоб металобрухт став повноцінною сировиною для металургів, він повинен обов'язково пройти процес переробки. Причина такого ставлення до цінної сировини зумовлена становищем металообробної галузі 1990-х рр., коли мережа підприємств «Вторчермета» практично розвалилася, перейшовши переважно у власність металургійних підприємств [4, с. 162];

2) неврахування при ціноутворенні цінності брухту як сировини, використання якої завдає меншої шкоди довкіллю. На перший погляд уявляється таким, що має непряме відношення до реальної економічної практики. Але це може викликати здивування лише в сучасній Україні, в якій про екологію замислюються в останню чергу. У розвинених же країнах, особливо в Західній Європі, екологічні вимоги дуже тісно пов'язані з економічними результатами. Існує екологічне законодавство, що передбачає серйозні виплати за забруднення довкілля, у тому числі і цим пояснюється настільки широке вживання металобрухту в металургії розвинених країн. Очевидно, що рано чи пізно подібна ситуація виникне і в Україні, а оскільки ми розробляємо принципи ціноутворення на довгострокову перспективу, екологічні чинники необхідно враховувати вже зараз [5, с. 317];

3) процес ціноутворення на металобрухт безпосередньо пов'язаний з таким негативним явищем, як монополізм. Бізнес-групи, які мають системний металургійний бізнес, для забезпечення стабільних поставок сировини більшу увагу почали приділяти створенню верти-

кально інтегрованих структур, які формуються шляхом купівлі активів сировинних компаній під час приватизації і на вторинному ринку. Всередині таких структур потоки сировини жорстко регулюються в інтересах центрального бізнесу – металургійного виробництва. Структури отримують можливість фіксувати і внутрішні ціни на поставлену сировину. Таким чином, контроль цін на металобрухт з часів здобуття Україною незалежності плавно перейшов від держави до приватного рівня бізнес-середовища, представленого впливовими монополістами, котрі утворилися внаслідок приватизації основного промислового потенціалу колишнього СРСР;

4) контрольований монополістичними утвореннями внутрішній ринок металобрухту позбавлений адміністративних засобів регулювання державою, що негативно впливає на розвиток малого та середнього підприємництва;

5) внутрішній ринок характеризується суттєвим недотриманням норм антимонопольного законодавства України.

У контексті дослідження ціноутворення на ринку металобрухту з точки зору економічної теорії домінуючими факторами впливу на ціну є об'єктивні умови процесів обороту металобрухту (функціонування суміжних ринків, географія розміщення суб'єктів господарювання, погодні умови, попит та пропозиція тощо). Проте, на нашу думку, в аспекті господарсько-правового забезпечення центральну увагу слід приділити дослідженню законодавства, що регулює розглядуваний процес, а також аналізу суб'єктів, діяльність яких безпосередньо впливає на рівень цін та їх правових меж втручання в порядок ціноутворення. Вважається доцільним проаналізувати окремо вплив публічних та приватних суб'єктів.

На сьогодні процеси ціноутворення у сфері обігу вторинних металів визначаються не стільки ринковими законами та діяльністю органів державної влади,

а переважно великими монополістичними утвореннями приватного сектору.

Публічною стороною у регулюванні господарсько-правових відносин ціноутворення є органи державної влади, уповноважені визначати державну цінову політику і зокрема механізми ціноутворення на окремі види товарів та послуг.

У секторі обігу металобрухту важелі впливу зосереджені в рамках Кабінету Міністрів України, Антимонопольного комітету України, органів місцевого самоврядування тощо. Проте державне регулювання внутрішнього ринку металобрухту є малоефективним. Незважаючи на велику кількість регулюючих державних органів у секторі обороту металобрухту, їх вплив можна визначити як формальний. Ситуація, яка склалася в країні, обмежує розвиток ринкових відносин, адже часто представники влади заінтересовані не у забезпеченні сталого підйому національної економіки, а в першу чергу дбають про свої особисті інтереси, оскільки більшість політиків та чиновників беруть активну участь у металургійному бізнесі. Таким чином, особисті інтереси політиків та монополістів не завжди збігаються з цілями, які стоять перед економікою України.

Частина приватного сектору брухтозаготівельного бізнесу представлена холдингами та іншими крупними бізнесосередками, які є монополістами на внутрішньому ринку металобрухту. З отриманням незалежності в Україні почалися процеси перебудови системи управління промисловістю. Розпочалася приватизація вугільних шахт і гірничозбагачувальних комбінатів, що створило умови для прискореного виникнення вертикально інтегрованих структур, що включають підприємства всього логістичного ланцюжку «видобуток коксівного вугілля – виробництво коксу – видобуток і переробка залізної руди або заготівля та переробка металобрухту – виплавка чавуну і сталі – виробництво прокату.

Найвпливовішими українськими господарюючими суб'єктами у цій сфері

є групи «Метінвест», «Приват», «Інтерпайп Україна», «Індустріальний союз Донбасу» та ін. Вказані суб'єкти господарювання, як не дивно, є основними суб'єктами ціноутворення на металобрухт, звісно, в залежності від цін за кордоном, оскільки місце України на зовнішньому ринку металобрухту жодним чином не впливає на динаміку світових цін. На нашу думку, формування та успішний розвиток вказаних монополій негативно впливає на економіку України в цілому, оскільки в такому середовищі економічно складно здійснювати господарську діяльність малим та середнім підприємцям. Водночас відсутні адміністративні методи регулювання діяльності монопольних утворень, що перешкоджає розвитку ринкової економіки з конкурентоспроможним внутрішнім ринком металобрухту.

Як вважають експерти, однією з причин дефіциту металобрухту в Україні є узгоджена політика металургів щодо утримання низьких закупівельних цін на металобрухт. Така політика безумовно викликає скорочення заготівлі металобрухту суб'єктами господарювання. Таким чином, державній ціновій політиці характерне протистояння заготівників та металургів, оскільки питання ціни по-різному впливають на діяльність вказаних бізнес-одиниць.

Уряд сприяє переважно металургам та монополістичним утворенням, штучно регулюючи оборот брухту в залежності від рентабельності господарської діяльності металургів. Це виражається в ускладненні процедури експорту металобрухту, скороченні закупівель та тримання низьких цін, що дає змогу металургам закуповувати сировину за низькими цінами.

Результати такої державної політики вигідні лише металургам. Справа у тому, що в Україні дуже високий вклад фізичних осіб у заготівлю брухту. Якщо ціни падають, останнім економічно не рентабельно продовжувати господарську діяльність. Відповідно до підрахунків ДП

«Укрпромзовнішекспертиза» у 2012 р. промисловість відчула дефіцит брухту на рівні 400 тис. тонн, а з ринку вийшло більше ста брухтозаготівних компаній [6, с. 22–23].

Отже, якщо Міністерство економічного розвитку та торгівлі України не припинить регулювати галузь заготівлі металобрухту в ручному режимі, а металурги продовжуватимуть тиск на заготівників, дефіцит брухту буде зростати. Таким чином, основним завданням державної цінової політики є досягнення компромісу між металургами та брухтозаготівниками.

Інші учасники у господарських відносинах обороту металобрухту фактично вимушені встановлювати ціни в залежності від вищерозглянутих холдингів. Якщо металурги припиняють закупівлю брухту або штучно встановлюють низькі ціни, заготівники також вимушені зупинити закупівлю. Існуюча ситуація на ринку металобрухту не дозволяє йому розвиватися та стабільно забезпечувати металургійні комбінати сировиною.

Основна мета заготівників – максимальна заготівля брухту та продаж за більш високою ціною, а у випадку господарської діяльності приймального пункту металургійного підприємства – забезпечення сировиною власного виробництва.

Зараз функціонує значна кількість вказаних суб'єктів господарювання, але знову-таки, пропоновані ними ціни на металобрухт повністю залежать від холдингових компаній, котрі, як правило, є кінцевими споживачами металобрухту. Отже, діяльність брухтозаготівників прямо залежить від діяльності монопольних утворень та металургійних комбінатів, які є основними споживачами заготовленого брухту та зловживають своїм становищем на ринку.

При формуванні цінової політики обов'язково потрібно враховувати позиції та діяльність на ринку металобрухту суб'єктів господарювання, функціонування котрих опосередковано пов'язано

з ціноутворенням на металобрухт. Переважну більшість вказаних суб'єктів становлять промислові підприємства, під час діяльності яких утворюється металобрухт, або необхідний як сировина. Зазначені суб'єкти господарювання є важливими постачальниками амортизаційного та оборотного брухту, який утворюється під час їх основної господарської діяльності. Більшість промислових підприємств є систематичними постачальниками брухту та водночас подальшими споживачами вже переробленого металобрухту, таким чином утворюючи замкнутий ланцюг обороту вторинних металів.

Для ефективності господарсько-правових відносин обороту брухту необхідно враховувати інтереси всіх учасників цих відносин [7, с. 127].

Велика кількість досліджень проблем ринку, авторами яких є економісти, маркетингологи, політологи періоду трансформації, ставлять перед собою питання співвідношення природних процесів саморегуляції та втручання з боку зовнішніх сил. Аксиоматичним є твердження, що регулювання потрібне, особливо в стратегічно важливих для держави сферах [3, с. 151].

На нашу думку, саме на державу в особі уповноважених органів влади покладається функція узгодження інтересів кожного учасника та забезпечення мотивації для заготівлі сировини. Господарсько-правове забезпечення ціноутворення на внутрішньому ринку металобрухту потребує перегляду та реформування, оскільки отримання прибутку від однакових операцій з металобрухтом суб'єктами господарювання різного рівня (монополії та малі брухтозаготівники) відбувається нерівномірно.

Таким чином, основними напрямками у формуванні господарсько-правового забезпечення процесу ціноутворення на ринку вторинних металів є:

1) досягнення компромісу між металургами та заготівниками металобрухту за допомогою балансування адміністра-

тивних важелів впливу та вільних законів ринку;

2) забезпечення стабільної цінової політики у відповідності з рівнем цін на міжнародному ринку, її державний контроль та недопущення штучного маніпулювання металургамі;

3) введення диференційованої оцінки металобрухту з наступним його розподілом на декілька видів чи сортів з відповідною ціною, залежно від складності подальшої переробки та сортування. Це дозволить більш ефективно оперувати сировиною, оскільки на сьогодні прийом брухту чорних металів здійснюється переважно за однаковою ціною, незалежно від сорту та якості металу;

4) приведення у відповідність законодавства про металобрухт із антимонопольно-конкурентним законодавством, оскільки прослідковуються суперечності в частині політики ціноутворення та монополізації ринку вторинних металів;

5) створення ліберальних умов для діяльності малих та середніх підприємств у сфері заготівлі металобрухту та поширення на регіональні ринки виключно законів вільної торгівлі, що дозволить залучити заготівельників у містах та населених пунктах в оборот металобрухту.

Як вважається, постачальників металобрухту можна умовно поділити на постійних та непостійних (стихійних). У першому випадку йдеться про підприємства, внаслідок діяльності яких стабільно утворюється амортизаційний або оборотний брухт. Стихійними учасниками є фізичні особи, фізичні особи – підприємці та інші суб'єкти господарювання, які реалізують власний металобрухт не систематично, а в міру накопичення та необхідності.

Вважаємо, що оздоровленню сектору обороту вторинних металів сприятиме комплексний підхід у регулюванні цінової політики. Маються на увазі межі втручання держави на двох рівнях функціонування господарюючих суб'єктів у рамках ринку вторинної сировини –

великих суб'єктів господарювання (металургів) і заготівників брухту (приймальних пунктів та трейдерів).

У вказаних суб'єктів господарювання різна мотивація на ринку металобрухту. Якщо у металургів основною метою є максимальне забезпечення сировиною власного виробництва за якомога низькою ціною, то заготівники навпаки, намагаються встановлювати максимально високі ціни на брухт, оскільки це зумовлює підвищення пропозиції від власників металобрухту. Проте останні повністю залежні під час встановлення цін від металургів, оскільки вони є кінцевими споживачами вторинних металів.

Таким чином, виникає питання: як гармонізувати інтереси господарюючих суб'єктів усіх рівнів за допомогою встановлених законодавством способів регулювання державної цінової політики?

Так, відповідно до ст. 4 п. 1 ЗУ «Про ціни і ціноутворення» [2] державна цінова політика є складовою частиною державної економічної та соціальної політики і спрямована на забезпечення:

- 1) розвитку національної економіки та підприємницької діяльності;
- 2) протидії зловживанню монопольним (домінуючим) становищем у сфері ціноутворення;
- 3) розширення сфери застосування вільних цін;
- 4) збалансованості ринку товарів та підвищення їх якості;
- 5) соціальних гарантій населенню в разі зростання цін;
- 6) необхідних економічних гарантій для виробників;
- 7) орієнтації цін внутрішнього ринку товарів на рівень цін світового ринку.

На нашу думку, ефективним способом налагодження цінової політики виявляється застосування адміністративних методів регулювання у відношенні до монопольних утворень, які перейняли на себе роль головного суб'єкта встановлення та регулювання цін на ринку металобрухту. Одночасно пропонується залишити право встановлення вільних

цін іншим учасникам у відносинах обігу металобрухту.

Найбільш прийнятним способом адміністративного регулювання має стати встановлення граничних цін, що передбачено ст. 13 ЗУ «Про ціни і ціноутворення» [2].

За основу для встановлення граничних цін на металобрухт можна використовувати середній показник світових цін. Чинним законодавством запроваджено механізм визначення середніх світових цін на металобрухт, а саме Постановою Кабінету Міністрів України від 28.05.2008 р. № 500 «Про порядок розрахунку вартості експортованих брухту легованих чорних металів, брухту кольорових металів». Але проаналізувавши вказану Постанову, відразу можна знайти прогалину в нормативному регулюванні, оскільки цей нормативно-правовий акт містить лише порядок визначення середніх цін на кольорові метали, в той же час залишивши без уваги порядок визначення середніх цін на брухт чорних металів.

Таким чином, доцільним вбачається систематизувати нормативну базу для налагодження чіткого механізму визначення середніх цін на світовому ринку для чорного та кольорового металобрухту.

У розглядуваному Порядку розрахунку вартості цін на кольорові метали використовуються ціни Лондонської біржі металів – LME та Нью-Йоркської торгової біржі – NYMEX.

Отже, слід створити такого ж типу порядок розрахунку середніх цін на світовому ринку для брухту чорних металів.

Впровадження граничних мінімальних цін на металобрухт потрібно встановлювати в залежності від актуальних світових цін. Наприклад, встановити рівень цін на внутрішньому ринку нижчим на 5–10 % від світових. Це забезпечить стабільно високі ціни для первинних власників брухту і в той же час у випадку падіння світових цін дозволить пропорційно знижувати ціни брухтозаготівникам. Одночасно буде забезпечена рентабельність для здійснення зовніш-

ньоекономічних операцій. Відтак підвищення цін та подальше їх утримання у відповідності до світового рівня дозволить на внутрішньому ринку металобрухту постійно стимулювати власників металобрухту реалізувати його.

Вважається, що зниження рентабельності для металургів у результаті підвищення цін компенсується більшими обсягами заготівель та подальшої переробки чи реалізації, оскільки підняття цін є фактором збільшення пропозиції.

Встановлення граничних мінімальних цін буде раціональним лише для великих підприємств та їх приймальних пунктів із заготівлі металобрухту, які займають монопольне становище на ринку. Для модернізації господарсько-правового забезпечення регулювання ціноутворення Кабінету Міністрів України необхідно встановити їх вичерпний перелік для регулювання ситуації на ринку. До переліку мають бути віднесені вищезгадані холдинги («Інтерпайп», група «Приват», «Арселормітал» та ін.).

Отже, встановлення граничних цін для монополістів дозволить підвищити ефективність акумуляції металобрухту та створити більш конкурентне середовище на ринку, оскільки за іншими суб'єктами господарювання із заготівлі металобрухту залишиться право встановлювати вільні ціни.

Будучи прихильниками концепції єдиного та скоординованого регулювання сфери обороту металобрухту, вважаємо за доцільне подальшу модернізацію спеціального законодавства шляхом внесення доповнень до ЗУ «Про металобрухт» від 05.05.1999 р. [1] щодо господарсько-правового забезпечення процесу ціноутворення на ринку вторинних металів.

Щоб уникнути подальших незручностей та правових дисонансів під час застосування антимонопольно-конкурентного законодавства у сфері обігу металобрухту, на наш погляд, доречно створити новий розділ у ЗУ «Про металобрухт» під назвою «Ціноутворення

та цінова політика» для врегулювання розглянутих господарських правовідносин. Запропонований розділ повинен містити принципи та напрямки розвитку державної цінової політики, перелік засобів регулювання та меж впливу держави на процес ціноутворення, а також процесуальний механізм для забезпечення реалізації вказаних правових норм.

У запропонованому розділі слід диференційовано підійти до врегулювання процесу ціноутворення. Під диференційованим регулюванням розуміємо різні правові параметри державного регулювання в залежності від об'єкта регулювання. Мається на увазі створення різного порядку ціноутворення на внутрішньому та зовнішньому ринках, а також залежно від учасників відносин обороту вторинних металів (монополісти і господарюючі суб'єкти малого та середнього підприємництва). Проте незважаючи на диференціацію регулювання, в цілому має бути збережений принцип комплексного підходу до встановлення порядку ціноутворення з урахуванням інтересів усіх учасників досліджуваних відносин.

Усвідомлюючи важливість створення дієвого механізму реалізації запропонованих напрямків модернізації господарсько-правового забезпечення ціноутворення на ринку металобрухту, необхідно звернути увагу й на необхідність прийняття нових підзаконних нормативно-правових актів.

Для оперативного й раціонального регулювання процесу ціноутворення необхідно максимально точно й ефективно відстежувати тенденції розвитку зовнішнього ринку та функціонування внутрішнього. Вважаємо, що функція регулювання ціноутворення має бути прерогативою Кабінету Міністрів України, який відповідно до антимонопольно-конкурентного законодавства уповноважений брати участь у формуванні державної цінової політики. Таким чином, вважаємо ефективним прийняття

Кабінетом Міністрів України постанов на виконання запропонованих способів регулювання процесу ціноутворення, наприклад, постанова «Про ціноутворення на внутрішньому ринку металобрухту» з наступним закріпленням засобів впливу на монопольні утворення та їх чіткий перелік.

Удосконалення і створення нових підзаконних нормативно-правових актів сприятиме систематизації спеціального законодавства для регулювання сфери обороту металобрухту в цілому, шляхом забезпечення дієвого механізму реалізації матеріальних норм права.

Враховуючи тісний зв'язок між різними галузями промисловості та підгалуззю обороту металобрухту, ефективним, на нашу думку, є вдосконалення господарсько-правового забезпечення локального рівня. Пропонується створення типових угод у рамках співробітництва суміжних галузей промисловості для врегулювання міжгалузевих відносин обігу вторинних металів.

Практична імплементація комплексного підходу у врегулювання процесу ціноутворення на ринку вторинних металів дозволить контролювати ключові моменти обороту металобрухту державі й одночасно забезпечувати сталий розвиток мікропідприємництва шляхом застосування адміністративних методів регулювання до монопольних

утворень, і в той же час поширенням на малих та середніх суб'єктів господарювання режиму вільної підприємницької діяльності.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши ретроспективу становлення цінової політики у сфері обороту металобрухту та дослідивши її сучасний стан, можна цілком впевнено стверджувати про недосконалість та неефективність господарсько-правового забезпечення.

Основний акцент слід зробити на організаційно-господарському обмеженні діяльності монопольних утворень на ринку металобрухту, оскільки на сьогодні вони фактично перейняли на себе виконання тих функцій, які повинні бути прерогативою держави. Мова йде не про повне їх обмеження або ліквідацію, а лише про розумний контроль над їх господарською діяльністю, оскільки вони стали важливими суб'єктами господарських відносин, налагодивши стабільну логістику обороту металобрухту. Але все ж таки, як вважається, сировинне забезпечення власної промисловості та формування відповідної цінової політики на ринку вторинних металів має бути підконтрольним державі. Отже, модернізація господарсько-правового забезпечення формування державної цінової політики є досить актуальним питанням та потребує уваги з боку держави.

Література

1. Про металобрухт [Електронний ресурс] : Закон України від 05.05.1999 № 619-XIV. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D1%80%D1%83%D1%85%D1%82>.
2. Про ціни і ціноутворення [Електронний ресурс] : Закон України від 21.06.2012 № 5007-VI. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5007-17>.
3. Бікулов Д. Розбудова системи державного регулювання ринку металопродукції / Д. Бікулов // Вісн. Нац. акад. держ. управління при Президенті України. – 2006. – № 2. – С. 151–162.
4. Удальцова Н. Л. Особенности рынка лома и отходов черных металлов в России / Н. Л. Удальцова // Вопр. экономики и права. – 2011. – № 4. – С. 159–166.
5. Антипов О. Економічний механізм ціноутворення в металургії і металообробці як елемент підвищення конкурентоспроможності продукції / О. Антипов // Теорет. і практ. аспекти економіки та інтелект. власності. – 2009. – С. 314–317.
6. Кабаш Н. Великий железный перелом / Н. Кабаш // Эксперт. Украина. – 2013. – № 9. – С. 22–24.
7. Круш П. Лоббирование экономических интересов в государстве / П. Круш // Экономика Украины. – 2005. – № 10. – С. 125–134.

здобувач кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ОКРЕМІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НЕКОМЕРЦІЙНОГО ІНВЕСТУВАННЯ

Статтю присвячено з'ясуванню основних правових засобів механізму некомерційного інвестування, включаючи коло базових дефініцій, суб'єктний склад, об'єкти, правові форми реалізації та форми державної підтримки.

Ключові слова: некомерційне інвестування, соціальний ефект, суб'єкти некомерційного інвестування, організаційно-господарське забезпечення.

Статья посвящена уяснению основных правовых средств механизма некоммерческого инвестирования, включая круг базовых дефиниций, субъектный состав, объекты, правовые формы реализации и формы государственной поддержки.

Ключевые слова: некоммерческое инвестирование, социальный эффект, субъекты некоммерческого инвестирования, организационно-хозяйственное обеспечение.

The article is devoted to clarifying the main legal mechanism noncommercial investment funds, including the terms of the basic definitions, the subject composition, facilities, legal forms of implementation and forms of government support.

Key words: non-commercial investment, social effect, nonprofit entities investing, organizational economic software.

Як свідчить світова практика, ступінь розвитку будь-якої країни перебуває у прямій залежності від рівня вкладень не лише в її економічну сферу, але й соціальну.

У зв'язку з цим суттєве скорочення державного фінансування соціальних програм, що спостерігається в Україні, актуалізує необхідність вирішення проблеми недостатності інвестицій у соціальну сферу, створення нових інструментів її фінансування, оцінки ефективності та визначення конкретних шляхів їх впровадження, а також розробки й реалізації інвестиційних проектів, спрямованих на підвищення життєвого рівня населення й розвиток соціальної інфраструктури.

Доцільність проведення досліджень з питань господарсько-правового забезпечення некомерційної інвестиційної діяльності в Україні визначається існуючим низьким публічним попитом на со-

ціальну активність бізнесу в державі, достатньо вузьким колом суб'єктів некомерційного інвестування (останні представлені переважно великими компаніями або корпораціями), фактичною відсутністю програм соціального інвестування, які б об'єднували інвестиційні ресурси держави, бізнесових структур, громадських організацій і населення, збалансовуючи їх інтереси в реалізації цих програм.

Окрім того, в Україні досі відсутнє чітке розуміння некомерційної інвестиційної діяльності, етичних принципів та економічних переваг її здійснення, що обумовлює корисність вивчення зарубіжного досвіду в цій сфері. У той же час сліпе копіювання вироблених міжнародних стандартів некомерційного інвестування без урахування специфіки національної соціально-економічної ситуації може мати негативні наслідки для України.

Додатковим стримуючим фактором у процесі інвестування соціальної сфери України виступає слабкість механізмів інформування населення про здійснені інвестиції у вирішення конкретних соціальних проблем наших громадян. Така ситуація негативно позначається на процесі формування громадського визнання некомерційної інвестиційної діяльності та позитивного іміджу як держави, так і самих інвесторів.

На сьогодні існують лише окремі дослідження, присвячені деяким аспектам некомерційного інвестування.

Аналіз останніх публікацій. Зокрема, на науковому рівні проаналізовано питання правового змісту соціального ефекту як результату некомерційної інвестиційної діяльності (В. Нагребельний [1], Ю. Шемшученко [2], В. Кудрявцева [3]), частково досліджена специфіка інвестиційних договорів (контрактів), спрямованих на вкладення інвестицій з метою досягнення соціального ефекту (В. Мілаш [4], О. Кібенко [5]), а також розглянуто деякі проблеми соціальної відповідальності бізнесових структур (Ф. Котлер, Н. Лі; О. Маліновська) [6].

У той же час варто вказати на фактичну відсутність ефективного вітчизняного законодавства у сфері некомерційного інвестування.

Мета статті. Слід констатувати, що зазначена в Законі України «Про інвестиційну діяльність» категорія інвестицій, що здійснюються не з метою отримання прибутку, а задля досягнення соціального ефекту, досі не отримала свого предметного законодавчого розвитку. Відтак відсутність ефективної законодавчої бази з питань некомерційної інвестиційної діяльності, недостатня теоретична розробленість вказаної проблеми та її багатоаспектність диктують нагальну потребу в проведенні комплексних наукових досліджень з метою вироблення конкретних пропозицій щодо створення дієвого правового базису, спрямованого на регламентацію відносин з некомерційного інвестування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Соціально-економічна політика держави спрямована на забезпечення прийнятно-го рівня життя людей та виступає одним з провідних напрямів діяльності держави. Соціальні функції можуть виконуватись як державою, так і шляхом економічної форми самоорганізації розвинутого громадянського суспільства, а саме суб'єктами господарювання та громадськістю шляхом здійснення ними неприбуткової діяльності з метою досягнення соціального ефекту.

Соціальний ефект у загальному, широкому розумінні – це соціально корисний результат, що досягається внаслідок діяльності громадян, суб'єктів господарювання, організацій, держав, спрямований на вирішення існуючих у суспільстві соціальних проблем, допомогу соціально незахищеним верствам суспільства або соціально-економічний розвиток держави та досягається шляхом вкладення матеріальних чи/або нематеріальних активів в об'єкти соціальної сфери, або в об'єкти, що не належать до соціальної сфери, але сприяють реалізації пріоритетних напрямів соціальної політики держави, оцінюється через товарно-грошовий еквівалент або може взагалі не підлягати визначенню (оцінці) через складність та тривалість досягнення в часі.

У свою чергу діяльність, у результаті якої створюється соціальний ефект, розподіляється на види залежно від таких показників: суб'єкт, об'єкт, строки здійснення, форми здійснення. Так, суб'єктом такої діяльності може бути: держава, суб'єкти підприємницької діяльності, громадськість. Вона може також здійснюватись у формі партнерств між зазначеними суб'єктами: 1) держава та суб'єкти підприємницької діяльності; 2) держава та громадськість; 3) суб'єкти підприємницької діяльності та громадськість.

У цьому контексті важливо зазначити, що нормативного закріплення набули такі форми діяльності, метою яких

є досягнення соціального ефекту: благодійництво, меценатство (спонсорство), гуманітарна допомога, міжнародна технічна допомога, гранти, а також відповідно ст. 1 Закону України «Про інвестиційну діяльність» інвестиційна діяльність, у результаті якої створюється соціальний ефект.

Таким чином, соціальний ефект від некомерційного інвестування можна визначати як соціально корисний результат, що досягається внаслідок цілеспрямованої інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання шляхом вкладення матеріальних чи/або нематеріальних активів в об'єкти соціальної сфери або в об'єкти, що не належать до соціальної сфери, але сприяють реалізації пріоритетних напрямів соціальної політики держави.

Уявляється, що актуалізація проблематики некомерційного інвестування породжує суспільно-правовий запит на введення у вітчизняний правопорядок таких організаційно-правових форм суб'єктів господарювання та суб'єктів правовідносин, як «автономна некомерційна організація» та «соціальне підприємство». Це сприятиме становленню в Україні економічно сильного приватного некомерційного сектору, покликаного стримувати комерціалізацію галузей соціально-культурного комплексу. Незважаючи на свій некомерційний статус, подібні організації є організаціями господарськими, адже зазвичай вони фінансуються більшою мірою за рахунок власних доходів від виробництва товарів та надання послуг. Некомерційні організації можуть навіть мати істотний прибуток, який, проте, підлягає використанню виключно на цілі їх розвитку або благодійність, важливо лише, щоб збільшення доходу не перетворювалося для неї на самоціль.

Відмінність цих форм організацій полягає в тому, що метою автономних некомерційних організацій є надання соціальних послуг, а метою соціального підприємства – виробництво товарів чи

надання послуг з обов'язковим залученням до цієї діяльності соціально незахищених верств суспільства.

Слід зазначити, що різниця між некомерційним інвестуванням та суміжними видами діяльності полягає в тому, що перше є господарською діяльністю. Поняття «некомерційне інвестування» пов'язане з поняттями «благодійництво», «гуманітарна допомога» лише в силу історичних, соціально-політичних, релігійних, морально-етичних явищ. Некомерційне інвестування спрямоване на соціально-економічний розвиток країни, підвищення рівня життя різних прошарків суспільства, а суміжні види діяльності (благодійництво, гуманітарна допомога тощо) – на вирішення вже існуючих проблем у соціальній сфері. Ці категорії потребують окремого їх виділення, а також заслуговують відповідно спеціального правового режиму регулювання.

На підставі порівняльно-правового аналізу некомерційної інвестиційної діяльності із такими суміжними видами діяльності, як благодійництво, технічна допомога та гуманітарна допомога, можна виділити специфічні сутнісні ознаки некомерційної інвестиційної діяльності, такі як: раціональний характер її здійснення; обрання того чи іншого напрямку інвестування сприяє реалізації основної мети діяльності інвестора та визначається його інтересами; прозорість соціальних інвестицій для суспільства; соціальне інвестування є невід'ємною частиною бізнесу інвестора; врахування інтересів усіх зацікавлених у досягненні соціального ефекту сторін; спрямування некомерційного інвестування на довгостроковий ефект; розгляд усіх соціальних проблем у комплексі.

У цілому ж слід зазначити, що соціальна відповідальність бізнесу сьогодні є економічним явищем та потребує зрозумілої та доступної правової форми його закріплення передусім з метою стимулювання. Такою формою може бути саме інститут некомерційного інвесту-

вання, що найбільш повно відображає природу цього явища для державного регулювання, стимулювання шляхом встановлення відповідних пільг. Некомерційне інвестування при цьому може розглядатися як господарська діяльність з метою досягнення соціального ефекту без отримання прибутку. До нього мають застосовуватись положення законодавства про некомерційну господарську діяльність та інвестиційну діяльність.

Відтак фактична неврегульованість некомерційної інвестиційної діяльності вимагає необхідність розробки й прийняття спеціалізованого вітчизняного законодавства в цій сфері у вигляді окремого Закону «Про некомерційне інвестування». Цей закон має визначати загальні правові, економічні та соціальні умови некомерційної інвестиційної діяльності на території України, бути спрямованим на забезпечення рівного захисту прав, інтересів і майна суб'єктів інвестиційної діяльності, а також на створення умов для активізації інвестиційної діяльності шляхом концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку з метою досягнення соціального ефекту.

У змісті даного акта має бути чітко визначено правову природу некомерційної інвестиційної діяльності, особливості правового режиму здійснення таких інвестицій на території України, засоби стимулювання залучення неприбуткових інвестицій – гарантії, пільги, порядок укладення відповідних інвестиційних договорів та перелік їх типових умов, а також конкретні заборони та відповідальність сторін.

Некомерційне інвестування як форма діяльності суб'єктів господарювання, в тому числі іноземних інвесторів, здійснюється шляхом вкладення матеріальних чи/або нематеріальних активів в об'єкти соціальної сфери або такі, що сприяють реалізації пріоритетних напрямів соціальної політики держави з метою досягнення довготривалого соціального ефекту. В законі необхідно ви-

значити поняття, мету, об'єкти, суб'єкти, строки некомерційного інвестування, а також форми його здійснення та заходи стимулювання.

Важливою є також і класифікація форм некомерційного інвестування, що може бути здійснена за такими критеріями: 1) за правовою підставою (договірні, недоговірні); 2) за спрямованістю коштів (вклад в основні фонди шляхом створення суб'єкта некомерційного господарювання (матеріально-технічна база); вклад у виробничі чи невиробничі фонди шляхом інвестування в діяльність існуючого суб'єкта господарювання; а також самоінвестування (некомерційні інвестиції у власну діяльність).

Класифікація форм некомерційного інвестування може бути здійснена також, враховуючи такі аспекти: 1) договірні, недоговірні; 2) внутрішнє та зовнішнє; 3) вклад в основні фонди шляхом створення суб'єкта некомерційного господарювання (матеріально-технічна база); вклад у виробничі чи невиробничі фонди шляхом інвестування в діяльність існуючого суб'єкта господарювання з метою досягнення соціального ефекту; самоінвестування.

Самоінвестування також може розглядатися як форма некомерційного інвестування, а отже, на нього має розповсюджуватися спеціальний правовий режим. При визначенні проекту самофінансування як некомерційного важливе значення має наявність сукупності всіх перелічених ознак некомерційного інвестування.

Одним з напрямів правового забезпечення в пропонуваному проекті має стати стимулювання, спрямування та супровід некомерційного інвестування як самостійного напряму управлінської діяльності відповідних центральних та місцевих державних органів. Необхідним є також формування в системі органів виконавчої влади координаційного органу, а саме Агенції з питань залучення некомерційних інвестицій, метою робо-

ти якої буде моніторинг й оцінка здійснюваних в Україні соціальних інвестицій, причому як на рівні окремих підприємств та галузей, так і на загальнонаціональному рівні.

На законодавчому рівні повинна бути зафіксована обов'язкова процедура ведення реєстру здійснюваних проєктів соціального інвестування як на загальнонаціональному, так і на місцевому рівнях. Метою ведення такого реєстру є контроль за діяльністю інвесторів, моніторинг її результативності, соціально-етичної оцінки та спрямованості.

У свою чергу, об'єктами некомерційного інвестування, як уявляється, виступають: 1) об'єкти соціальної сфери (некомерційний сектор економіки); 2) об'єкти, що можуть не належати до соціальної сфери, але сприяють реалізації пріоритетних напрямів соціальної політики держави.

Суб'єктами некомерційного інвестування, як уявляється, слід визнати: 1) суб'єктів господарської діяльності, що зазначені в ст. 55 ГКУ; 2) іноземних інвесторів; 3) ІСІ, що створюються з метою отримання соціального ефекту.

У відношенні останнього слід зазначити, що конструкція пайового інвестиційного фонду може ефективно використовуватись у некомерційному інвестуванні в майбутньому. Пайовий інвестиційний фонд потенційно може створюватися інвесторами для фінансування великого некомерційного інвестиційного проєкту.

Відповідно до цього вбачається доцільним внести зміни до Закону «Про інститути спільного інвестування» і передбачити, що спільне інвестування може здійснюватися як з метою отримання прибутку, так і з метою досягнення соціального ефекту.

Строком (періодом) реалізації некомерційного інвестиційного проєкту має бути отримання певного соціального ефекту, результату, на який цей проєкт був спрямований. Результатом, зазначеним у проєкті, може бути вирішення пев-

ної соціальної проблеми або її певної частини. В такому разі вирішення соціальної проблеми може бути розділено на етапи, інвестування яких можуть здійснювати різні інвестори.

Процес некомерційного інвестування складається з трьох основних обов'язкових етапів: 1) вкладання коштів у певні об'єкти; 2) контроль та управління процесом реалізації інвестицій; 3) попередня оцінка результату, соціального ефекту. Тільки за умови наявності всіх трьох етапів можна казати про реалізацію проєкту некомерційного інвестування та право інвестора на стимулювання з боку держави.

До договірних форм, що можуть мати місце в некомерційному інвестуванні, можуть належати зокрема засновницький договір та договори про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності. Крім того, окремо можна виділити договір про спільну діяльність та договір простого товариства для спільного інвестування.

Особливою формою реалізації проєкту некомерційного інвестування може бути договір підряду на капітальне будівництво в інтересах бенефіціару. Договір підряду на капітальне будівництво в інтересах бенефіціару може стати особливою правовою формою реалізації некомерційних інвестиційних проєктів. Логічно, що характерними спеціальними рисами даного договору буде: особливий суб'єктний склад (інвестор та/або підрядна організація, бенефіціар (об'єкт соціальної сфери, соціальне підприємство); безоплатність, спрямованість на досягнення соціального ефекту.

У контексті організаційно-господарського забезпечення некомерційного інвестування необхідно передбачити, що для суб'єктів господарювання, що запроваджують політику соціальної відповідальності та реалізують соціально важливі програми державою, має встановлюватися система преференцій: спеціальний податковий режим некомерційної інвестиційної діяльності; передача на

пільгових умовах у тимчасове користування певних об'єктів державної та комунальної власності на підставі договору концесії; встановлення адміністрування некомерційної інвестиційної діяльності в режимі «найбільшого сприяння»; спільне фінансування інвестором й органами місцевого самоврядування проекту неприбуткового інвестування з урахуванням пріоритетності його суспільно корисного значення; відшкодування відсотків за кредитами у банках; державні гарантії для залучення іноземних кредитів (позик); запровадження механізму соціального маркування з метою додаткової соціальної реклами інвестора.

Одним із чинників спеціального податкового режиму має бути звільнення від оподаткування тієї частини прибутку, що складає вартість інвестиційного проекту, адже відсутні фіскальні підстави для оподаткування, тому що суб'єкт господарювання реалізує функції, що не притаманні природі його діяльності, а навіть деякою мірою реалізує функції держави.

Спеціальний податковий режим некомерційної інвестиційної діяльності має застосовуватись до суб'єктів підприємницької діяльності, які зареєстрували у спеціальному органі виконавчої влади інвестиційний проект, метою якого є досягнення соціального ефекту, і реалізують його у пріоритетних видах соціально-економічної діяльності, перелік яких встановлюється Кабінетом Міністрів України, вартість якого складає не менше 10 % сукупного обороту діяльності. Окремою правовою формою реалізації, як уявляється, інвестиційного проекту із суб'єктом некомерційного інвестування може стати договір «Про державно-приватне партнерство», що у свою чергу може виконати функцію елемента в механізмі правового режиму некомерційного господарювання.

Механізм концесії також може використовуватися для стимулювання некомерційного інвестування за допомогою встановлення пільгових умов, що

передбачають: надання переваги некомерційним проектам у концесійному конкурсі, встановлення мінімальних концесійних платежів за використання об'єкта концесії, встановлення прийнятних строків використання (достатніх для реалізації некомерційного інвестиційного проекту).

З урахуванням значення прийнятно-го ризику всі суб'єкти господарювання, що підлягають нагляду (контролю), належать до одного з трьох ступенів ризику: високого, середнього та незначного. Залежно від ступеня ризику органом державного нагляду (контролю) визначається періодичність проведення планових заходів державного нагляду (контролю). Звісно, визначення ступеня ризику залежить від виду господарської діяльності та наслідків її здійснення, але визнання діяльності некомерційним інвестуванням з метою досягнення соціального ефекту може стати суттєвим критерієм для встановлення контролюючими органами для цього суб'єкта господарювання режиму найбільшого сприяння, або надання статусу суб'єкта із середнім або незначним ризиком.

Окремим напрямом формування законодавства про некомерційне інвестування має стати правовий механізм соціального маркування проектів некомерційного інвестування, що відіграє інформаційну та стимулюючу функції, підвищує конкурентоспроможність підприємства, дозволяє швидко ідентифікувати його як споживачам, так і державним органам. Соціальне маркування як частина комерційного найменування має застосовуватись для суб'єктів господарювання, що: 1) зареєстрували інвестиційний проект як некомерційний у спеціальному органі державної влади; 2) 10 % обороту коштів яких спрямовується на проекти некомерційного інвестування.

Соціальне маркування в цьому сенсі має стати новим для України засобом формування позитивної ділової репутації суб'єктів господарювання в очах споживачів відповідних товарів та послуг.

Очевидно, що в цій формі має місце суспільно корисне об'єднання приватних і публічних інтересів у сфері господарювання.

Література

1. Нагребельний В. П. Соціальний ефект як мета інвестиційної діяльності: правові питання / В. П. Нагребельний, Г. Ю. Шемшученко // Вісн. Хмельниц. ін-ту регіон. управління та права. – 2003. – № 3–4 (7–8). – С. 13–16.
2. Шемшученко Ю. С. Іноземні інвестиції і гарантії держави / Ю. С. Шемшученко // Уряд. кур'єр. – 1999. – № 18. – С. 4.
3. Кудрявцева В. В. Кодифікація інвестиційного законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 Господарське право, господарсько-процесуальне право / В. В. Кудрявцева. – Х. : Б. в., 2010. – 20 с.
4. Мілаш В. С. Господарське право: курс лекцій / В. С. Мілаш : у 2 ч. – Ч. 2. – Х. : Право, 2008. – 336 с.
5. Кібенко О. Р. Особливості правового регулювання іноземних інвестицій в Україні (міжнародно-приватно-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. Р. Кібенко. – Х., 1998. – 22 с.
6. Маліновська О. Я. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні: етапи становлення / О. Я. Маліновська // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.6. – С. 200–204.

здобувач кафедри господарського права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ЩОДО РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ ВИРОБНИЦТВ

Досліджено механізми інноваційної політики держави, елементи інноваційної інфраструктури, обґрунтовано та законодавчо визначено напрями інноваційної діяльності, спрямовані на забезпечення конкурентоспроможної продукції, та елементи господарсько-правової політики держави щодо розвитку інноваційних виробництв.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інноваційна продукція, інноваційні виробництва, інноваційна активність підприємств.

Проанализированы механизмы инновационной политики государства, элементы инновационной инфраструктуры, обоснованы и законодательно обозначены направления инновационной деятельности, которые обеспечивают конкуренцию продукции, и элементы хозяйственно-правовой политики государства относительно развития инновационных производств.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инновационная продукция, инновационные производства, инновационная активность предприятий.

The mechanisms of innovation policy, the elements of the innovation infrastructure, reasonable and legally designated areas of innovation that provide competitive products and the economic and legal elements of state policy on the development of innovative industries.

Key words: innovation, innovative products, innovative production, innovation activity of enterprises.

Постановка проблеми. Особливими вимогами до характеру та темпів розвитку національної економіки після її виходу із багаторічного глибокого кризового стану мають стати завдання щодо відтворення інноваційних процесів на новій технологічній основі, а також забезпечення соціальної спрямованості інноваційної діяльності, досягнення випереджальних темпів динаміки розвитку порівняно з провідними країнами світу відповідно до напрямку прогресу світової економіки [1]. Однак на сьогодні рівень використання інновацій україн незадовільний. В Україні проблема конкурентоспроможності вітчизняної продукції є значно гострішою, ніж у промислово розвинених державах. Про це свідчать, зокрема, результати аналізу статистичних даних Держкомстату України й ООН, виконаного фахівцями Інституту про-

гнозування НАН України. Нині Україна має низький рівень конкурентоспроможності машинно-технічної та іншої наукоємкої продукції (тільки в 1,8 % створених зразків їхній технічний рівень перевищує світовий); незначні розміри експортного потенціалу (експорт продукції, що припадає на душу населення в Україні, становить 0,2–0,3 тис. дол. США, у той час як у розвинених країнах – 2,0–5,6 тис. дол.); низький рівень «інтелектуалізації» експорту (у структурі експорту України більш ніж 80 % становлять сировина і напівфабрикати) [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні засади проблем розвитку інноваційної діяльності розглядалися у працях таких науковців-господарників, а саме: Ю. Є. Атаманової, О. М. Вінник, Д. В. Задохайло, В. К. Мамотова, В. М. Пашкова, О. В. Шаповало-

© Самойлова Н. І., 2014

ва, В. С. Щербини тощо. Однак питання сутності господарсько-правової політики держави щодо розвитку не лише інноваційної діяльності, а й розвитку промислового сектору, зайнятого виробництвом інноваційної продукції, не дістали належного висвітлення.

Формування цілей. Метою статті є дослідження господарсько-правової політики держави щодо розвитку інноваційних виробництв.

Виклад основного матеріалу. Необхідність інноваційного розвитку національної економіки і перш за все підприємств базових галузей промисловості висуває нові вимоги до вмісту, організації, форм і методів управління даним процесом. А це зумовлює необхідність формування інноваційної політики [3]. Зрозуміло, що збереження існуючої моделі розвитку промислового сектору України з орієнтацією на низькотехнологічне виробництво та експорт може призвести до подальшого нарощування технологічного відставання від розвинутих країн та зниження конкурентних позицій національної економіки. Тому пріоритетним завданням державної політики на сучасному етапі є здійснення комплексу заходів щодо збалансованого розвитку всіх підсистем національної інноваційної системи, підтримки інноваційної активності вітчизняних суб'єктів господарювання на всіх стадіях інноваційного процесу, стимулювання попиту на результати наукових досліджень і розробок, кваліфікований персонал, створення сприятливих умов для виробництва інноваційної продукції з високим рівнем доданої вартості.

При цьому кожна держава, яка прагне стати конкурентоспроможною, має підтримувати на високому рівні власний науковий та інноваційний потенціал, демонструвати швидкі темпи нововведень. Інновації виступають матеріальною основою підвищення ефективності виробництва, якості продукції (послуг), зниження витрат, вони є найважливішою умовою економічного зростання,

що відбувається на платформі якісного оновлення виробничого комплексу. Саме впровадження новітніх науково-технічних розробок і технологічних процесів формує структурні технологічні зміни в усіх сферах діяльності, в тому числі і промисловості. Тобто на сучасному етапі розвитку світового господарства принципово важливим чинником економічного зростання є господарсько-правова політика держави щодо розвитку інноваційних виробництв. Оскільки сьогодні інновації стосуються майже всіх галузей економіки, то державна інноваційна політика все тісніше переплітається з іншими елементами державного регулювання соціально-економічних процесів, а саме: загальноекономічною стратегією; науковою та науково-технічною політикою; інвестиційною політикою; структурною політикою; промисловою політикою; соціальною політикою; військовою політикою [4].

Однак на сьогодні в Україні діють лише окремі елементи інноваційної інфраструктури, що перешкоджає створенню національної інноваційної системи України, яка б відповідала сучасним ринковим вимогам та давала б можливість налагодити завершений цикл інноваційної діяльності у промисловості – від створення інновацій до впровадження їх у виробництво. За офіційною інформацією, в Україні функціонує 12 технопарків, 20 інноваційних центрів, 24 інноваційні бізнес-інкубатори, 11 центрів комерціалізації інтелектуальної власності, 15 центрів науково-технічної і економічної інформації [5]. Проте відповідно до інформації Української асоціації бізнес-інкубаторів та інноваційних центрів, насправді лише 8 технопарків реально працюють. При цьому, на думку експертів, найбільш успішним (деякі експерти навіть вважають, що єдиним!) заходом у стимулюванні інновацій було створення технопарків. Упродовж 2000–2008 рр., попри податкові пільги, технопарки сплатили у центральні та місцеві бюджети різні податки на суму майже 905 млн грн.

Вони також створили 3000 нових робочих місць. Вони ефективно працювали аж до початку 2005 р., коли надані технопаркам пільги було скасовано. Зараз ефективно працюють лише 2–3 технопарки. До того ж, за оцінкою експертів, на сьогодні в Україні існує лише 10 активних бізнес-інкубаторів. Окрім того, аби залишатися рентабельними, вони займаються суто комерційною діяльністю, і в них не залишається ресурсів для роботи з інноваційними компаніями, не кажучи вже про нові компанії [6, с. 19–20]. Більш того, за інформацією дослідників, існуючі інструменти підтримки досліджень і розробок (приватні фундації, технопарки, бізнес-інкубатори, лізингові центри) не оснащені належним чином, персонал не отримує відповідної підготовки, і що найважливіше, фінансові ресурси вкрай обмежені. І хоча держава відіграє важливу роль у фінансуванні НДДКР, але основна частина державних коштів витрачається на підтримку державних академій наук, у тому числі НАНУ [6, с. 9].

Роль бізнес-сектору має тенденцію до послаблення з точки зору як фінансування, так і виконання НДДКР, особливо в період економічної кризи. Вища освіта та неприбутковий приватний сектор не відіграють значної ролі у фінансуванні НДДКР (їхня доля несуттєво змінювалася, з тенденцією до зменшення). З іншого боку, більше двох третин спеціалістів з науковим ступенем працюють в галузі вищої освіти. Відповідно до національних статистичних даних вони виконують майже 77 % наукових досліджень. Схожа ситуація спостерігається з різними національними документами щодо охорони прав інтелектуальної власності, включаючи патенти. Традиційно університети відіграють другорядну роль у системі наукових досліджень в Україні [6, с. 9].

При цьому ідея економіки, заснованої на знаннях, рушійною силою котрої є інновації, була дискредитована в українському суспільстві через неефективні

та непослідовні дії влади та анонсування заходів, які так і не було втілено в життя. Обов'язки основних учасників не були чітко визначені. В Україні існувало кілька державних міністерств і відомств, відповідальних за підтримку інноваційної діяльності в країні, але сфери їх компетенції перетинались і дублювались, вони не були чітко окресленими (така ситуація спостерігається й нині). Більшість цих установ історично не мали достатніх ресурсів для ефективного втілення інноваційної політики.

Крім того, механізми реалізації інноваційної політики, як правило, потерпають через недостатню увагу з боку державної влади до інноваційної політики. Законодавчі акти щодо підтримки інновацій у багатьох випадках мають більш низький пріоритет у порівнянні з деякими іншими нормативними актами держави (наприклад, Законом України про Державний бюджет). Це призводить до блокування інноваційних ініціатив. Такий несприятливий розвиток подій створив розрив між наукою, освітою і економікою (бізнесом) [6, с. 44].

Доктринально вважається, що про політику держави щодо розвитку інноваційних виробництв свідчить перш за все розвиток нормативно-правової бази. Тому дослідимо, перш за все, якими нормативно-правовими актами врегульовані правовідносини щодо розвитку інноваційних виробництв. Виконання інноваційною інфраструктурою важливих для активізації **інноваційної діяльності** функцій неможливе без детального визначення і закріплення змісту основних її понять, видів, складових, етапів формування, методів регулювання і стимулювання у відповідній нормативно-правовій базі.

Вихідні правові передумови державної інноваційної політики закладено в Конституції України (ст. 54), у якій гарантовано громадянам свободу наукової і технічної, а також інших видів творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав. У цій самій статті ви-

значено, що держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством. Але при цьому курс на розвиток економіки України за інноваційною моделлю був проголошений в Угоді про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною, яка набула чинності 01.03.1998 р. й у Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу, що затверджена Указом Президента України від 11.06.1998 р. У свою чергу Концепція науково-технічного та інноваційного розвитку України, що затверджена постановою Верховної Ради України від 13.07.1999 р. містить основні цілі, пріоритетні напрями та принципи державної науково-технічної політики, механізми прискореного інноваційного розвитку, орієнтири структурного формування науково-технологічного потенціалу та його ресурсного забезпечення. Вона визначає засади взаємовідносин між державою та суб'єктами наукової та науково-технічної діяльності, які ґрунтуються на необхідності пріоритетної державної підтримки науки, технологій та інновацій як джерела економічного зростання, складника національної культури, освіти та сфери реалізації інтелектуального потенціалу громадян. Дія Концепції розрахована на період стабілізації економіки та досягнення постійного її розвитку.

Відповідно до законодавства державну підтримку одержують суб'єкти господарювання всіх форм власності, що реалізують в Україні інноваційні проекти, у тому числі підприємства всіх форм власності, які мають статус інноваційних.

Державні пріоритети інноваційної діяльності викладені в Законі України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», що визначає правові, економічні й організаційні засади формування та реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності в країні. До них можна віднести науково, економічно і соціально обґрунтовані та законодавчо визначені напрями інновацій-

ної діяльності, спрямовані на забезпечення потреб суспільства у високотехнологічній конкурентоспроможній, екологічно чистій продукції, високоякісних послугах та збільшення експортного потенціалу держави.

Для стимулювання залучення інвестицій в інноваційну діяльність встановлено систему державних гарантій (ст. 329 ГК України) та низку інших заходів. Держава гарантує суб'єктам інноваційної діяльності: підтримку інноваційних програм і проектів, спрямованих на реалізацію економічної та соціальної політики держави; підтримку створення та розвитку суб'єктів інфраструктури інноваційної діяльності; охорону та захист прав інтелектуальної власності, захист від недобросовісної конкуренції у сфері інноваційної діяльності; вільний доступ до інформації про пріоритети державної економічної та соціальної політики, про інноваційні потреби та результати науково-технічної діяльності, крім випадків, передбачених законом; підтримку щодо підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів у сфері здійснення інноваційної діяльності.

Програмою розвитку інвестиційної діяльності на 2002–2010 рр., затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.2001 р. № 1801, також був передбачений комплекс заходів, спрямованих та стимулювання інноваційної діяльності, зокрема: створення системи пільгового рефінансування комерційних банків у разі надання ними пільгових кредитів для реалізації інвестиційних проектів з розроблення і впровадження високотехнологічного устаткування та іншої інноваційної продукції; розширення практики пільгового кредитування під заставу майна суб'єктів господарської діяльності; створення пайових інвестиційних фондів для реалізації великих інноваційних проектів; розширення форм кредитування інноваційних підприємств шляхом здійснення лізингових, факторингових та інших операцій.

Отже, реалізація державної інноваційної політики передбачає створення законодавчої та нормативно-правової бази, розроблення і практичне застосування різноманітних методів стимулювання інноваційної активності, формування відповідної інфраструктури. Остання для забезпечення ефективного регулятивного впливу державних органів влади та створення сприятливих для всіх суб'єктів **інноваційного процесу** умов має включати законодавчі та підзаконні акти різних рівнів – від загальнодержавних кодексів і законів до відомчих і регіональних нормативних актів.

Однак оцінка якісного стану нормативно-правової бази розвитку **інноваційної інфраструктури** свідчить про її фрагментарність, суперечливість і нестабільність. Відсутня послідовність і змістовна зв'язаність між різними законодавчими та підзаконними актами у цій сфері. Так, перелік елементів інноваційної інфраструктури, визначених у різних нормативних актах, включає: **державні інноваційні фінансово-кредитні установи, венчурні компанії** та фонди, зони інтенсивного науково-технічного розвитку (технополіси), соціотехнополіси, технологічні парки, наукові парки, **інноваційні центри, бізнес-інкубатори** (інноваційні, технологічні), центри високих інформаційних технологій, центри трансферу технологій, регіональні інноваційні кластери, **бізнес-центри, консалтингові центри**, інформаційні мережі науково-технічної інформації та інші. Проте для переважної більшості з них не визначені як змістовне наповнення, так і порядок створення, особливості діяльності, механізми державного регулювання тощо. Крім того, згідно зі звітом ІФС за 2010 р., економічне відновлення після кризи 1990-х рр. обмежувалось мінімальними покращеннями нормативно-правового середовища, незначним ростом продуктивності та незавершеністю економічних реформ. Українська економіка зростала, в основному, завдяки сприятливим зовнішнім факторам,

таким як швидкий світовий ріст попиту та цін, зокрема на сталь, значний приток іноземного капіталу в поєднанні з цінами на енергоресурси, рівень яких залишився нижчим за світовий. Останній фактор мав суттєве значення, оскільки надходження від експорту були значною мірою сконцентровані в енергоємних галузях важкої промисловості України (особливо металургійній та хімічній) з дуже обмеженою інноваційною складовою [6, с. 12].

Хоча єдність та системність державної інноваційної політики полягає в широті її впливу: вона націлюється на підтримку генерації ідей у сфері інновацій; забезпечує початковий попит на результати інноваційної діяльності; сприяє залученню в інноваційну діяльність фінансово-кредитних та інформаційних ресурсів; створює для інновацій сприятливий політичний та правовий клімат [7].

Однак, як свідчить досвід, прийняття відповідної нормативно-правової бази не є «панацеєю».

Так, свого часу постановою КМУ від 14.05.2008 р. № 447 «Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009–2013 рр.», реалізація якої має створити підґрунтя для активізації інноваційної діяльності, створення інноваційної і науково-виробничої інфраструктури, було передбачено у 2011–2012 рр. видатки державного бюджету на загальну суму 60 550 тис. грн. Проте за інформацією, наданою Міністерством економічного розвитку і торгівлі, фактичне фінансування за кошти державного бюджету не здійснювалось [8]. Зрозуміло, що це ставить під загрозу можливість досягнення запланованих у ній результатів.

Не випадково серед наявних особливостей розвитку національного технологічного ринку є низка «неспроможностей ринку», серед яких слід виділити такі: 1) у сфері технологічної пропозиції: а) висока вартість фундаментальних наукових досліджень, що лежать в основі

створення технології; б) процес істотного зниження темпів розвитку вітчизняної прикладної науки; в) недостатній рівень «технологічного попиту», що зумовлено відсутністю приватноправового та централізованого фінансування розроблення технологій; г) складний процес організації та створення необхідних передумов для створення та розроблення технологій; д) недостатня кількість наукових спеціалістів високої кваліфікації; 2) у сфері інфраструктури ринку технологій: а) майже повна відсутність інфраструктури ринку технологій як такої; б) відсутність суб'єктів господарювання – посередників, що здійснюють купівлю та продаж технологій; в) відсутність єдиної системи інформаційного забезпечення відносин, пов'язаних зі створенням, передаванням прав та втіленням технологій; 3) у сфері технологічного попиту: а) високий ступінь економічних ризиків, пов'язаних із втіленням технологій; б) конкуренція з боку транснаціональних корпорацій та наявні технологічні можливості інших країн; в) особлива структура виробничого сектору національної економіки, зосереджена на виробництві продукції декількох різновидів, що у свою чергу визначає вузькоспрямований попит; г) недостатність внутрішніх фінансових ресурсів, що направляються на придбання технологій [9].

Узагалі, тільки 3,9 % від загальної кількості інноваційно активних підприємств фінансуються за рахунок держбюджету і місцевих бюджетів. Це призвело до того, що в промисловому комплексі України домінують виробництва третього та четвертого технологічних укладів (важке машинобудування, виробництво і прокат сталі, суднобудування, кольорова металургія, органічна та неорганічна хімія), частка яких разом становить від 75 до 94 %. П'ятий уклад (комп'ютеризація, інформатизація, сучасні галузі електротехнічної промисловості і приладобудування, авіаційна, медична, хімічна, фармацевтична промисловість) не пере-

вищує 6–10 %, шостий (мікробіологічна промисловість, наукоємна і високотехнологічна медична техніка, види діяльності, засновані на біотехнологіях, генній інженерії) – 0,6–1 % [10].

Висновок. Отже, аналіз стану господарсько-правової політики держави щодо розвитку інноваційних виробництв свідчить про те, що інноваційне законодавство потребує подальшого вдосконалення, адже, незважаючи на розгалужену систему правових актів, говорити про цілісну і взаємоузгоджену систему законодавства наразі передчасно. Варто відзначити досить значну кількість нормативно-правових актів, які регулюють інноваційну діяльність, що зменшує її привабливість. Національне законодавство у сфері регулювання інноваційної діяльності нестабільне, нормативно-правова база зазнає постійних змін, оскільки в процесі її формування одні нормативно-правові акти приймаються, інші відміняються, або їх положення знаходять своє відображення в інших нормативно-правових актах.

Основні завдання господарсько-правової політики щодо розвитку інноваційної діяльності, і, як наслідок, збалансованого соціально-економічного зростання полягають у такому: формуванні міжгалузеві структури інноваційного виробництва, що повинна відповідати світовим стандартам і потребам економіки держави; підвищенні соціально-екологічної орієнтації галузей; збільшенні у структурі промислового виробництва частки легкої і харчової промисловості; обмеженні розвитку сировинних і напівфабрикатних виробництв; поетапному зменшенні обсягу експорту продукції видобувних та інших ресурсо- й енергоємних галузей; нарощуванні обсягу виробництва продукції, що має закінчений технологічний цикл і сприяє сталому використанню власного природно-ресурсного потенціалу; технічному переоснащенні виробництва на основі впровадження новітніх наукових досягнень, енерго- і ресурсоощадливих та безвідхідних технологій; широкому застосу-

ванні відновлюваних джерел енергії; розв'язанні проблеми утилізації відходів, що утворюються у процесі господарської та іншої діяльності; формуванні раціональної структури виробництва; розподілі і використанні енергії; підвищенні технічного рівня та екологічної безпеки інноваційного виробництва.

Література

1. Яремко Л. А. Роль уряду у формуванні інноваційного розвитку економіки / Л. А. Яремко // Акт. пробл. економіки. – 2006. – № 8. – С. 23–32.
2. Нежиборець В. І. Розвиток інноваційної діяльності в Україні як умова забезпечення конкурентоспроможної економіки / В. І. Нежиборець // Теорія і практика інтелект. власності. – 2009. – № 5. – С. 48–54.
3. Гончарова Н. П. Теоретико-методические аспекты формирования инновационной политики / Н. П. Гончарова // Акт. пробл. економіки. – 2008. – № 4. – С. 62–72.
4. Каракай Ю. Роль держави у стимулюванні інноваційної діяльності / Ю. Каракай // Економіка України. – 2007. – № 3. – С. 14–21.
5. Інформаційно-аналітичні матеріали Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dknii.gov.ua/2010-09-09-12-22-00/2010-09-09-12-25-43/235-2010-12-07-11-34-29>. Перевірено: 14.07.2013 р.
6. Інновації в Україні: Європейський досвід та рекомендації для України. – Т 3. – Інновації в Україні: пропозиції до політичних заходів Остаточний варіант (проект від 19.10.2011) / за ред. Дж. Строгілопулоса, Г. Румпфа. – К. : Фенікс, 2011. – 76 с.
7. Черібкус Д. Системні підходи до державного регулювання інноваційного розвитку України в умовах глобалізації / Д. Черібкус // Економіст. – 2007. – № 9. – С. 4–6.
8. «Щодо державної політики підтримки розвитку інноваційних кластерів у промисловості України». Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1069/> Перевірено: 14.07.2013 р.
9. Давидюк О. М. Господарсько-правове регулювання обігу технологій в Україні: перспективи доопрацювання / О. М. Давидюк // Вісн. Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. – 2010. – № 1. – С. 150–158.
10. Ключев А. Тільки переведення економіки на інноваційний режим є гарантією сталого розвитку держави / А. Ключев // Уряд. кур'єр. – 28 квіт. – 2004.

здобувач кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЛІТАКОБУДІВНА ГАЛУЗЬ ЯК ОБ'ЄКТ ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Присвячено проблемі господарсько-правового забезпечення літакобудування в Україні, проблемі держпідтримки галузі та подано можливі варіанти державної підтримки. Розглянуто декілька форм господарсько-правових об'єднань, таких як корпорація, концерн у контексті створення адекватної правової форми для функціонування підприємств авіаційної промисловості.

Ключові слова: літакобудування, корпорація, концерн, держпідтримка, розвиток авіапромисловості.

Посвящено проблеме хозяйственно-правового обеспечения самолетостроения в Украине, проблеме господдержке отрасли и представлены возможные варианты государственной поддержки. Рассмотрено несколько форм хозяйственно-правовых объединений, таких как корпорация, концерн в контексте создания адекватной правовой формы для функционирования предприятий авиационной промышленности.

Ключевые слова: самолетостроение, корпорация, концерн, господдержка, развитие авиапромышленности.

Devoted to the problem of economic and legal support aircraft in Ukraine, the problem state support industry. Possible variants of state support. Considered several forms of economic and legal associations, such as a corporation, the concern in the context of an adequate legal forms for the functioning of aviation industry.

Key words: aircraft, corporation, corporations, government support, the development of the aviation industry.

Постановка проблеми. В Україні за роки незалежності було прийнято велику кількість нормативно-правових актів, покликаних регулювати господарську діяльність авіаційних підприємств, але, на жаль, сьогодні питання їх ефективності вимагають комплексної оцінки і стану галузі і стану її господарсько-правового забезпечення. Разом з тим авіабудуванню відводиться особлива роль як одному з основних перспективних науково-технічних секторів української економіки, перед якими стоїть особливе завдання – виведення авіаційних підприємств зі стану стагнації. Для цього необхідно всебічно аналізувати перспективи галузі як з точки зору глобальної, так і регіональної конкурентоспроможності української авіаційної

промисловості, і на цій основі формувати відповідний правовий режим господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що проблемі господарсько-правового забезпечення функціонування літакобудування в галузевій літературі фактично не приділено уваги. Оптимізація господарсько-правових відносин у літакобудівній сфері певною мірою залишається прогалиною в господарсько-правовій науці, незважаючи на наявність цілеспрямованих зусиль законодавця в цьому напрямку. У той же час можна використовувати методологічні підходи, особливості господарсько-правового забезпечення, напрацьовані в інших галузях економіки. Так, можна розглядати роботу Е. Пись-

менної [1] у суднобудівній галузі, О. Битяка [2] у сфері електроенергетичного комплексу, Е. Єфремової [3] стосовно ринку виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння.

Формулювання цілей. Визначення необхідності запровадження спеціального режиму господарювання в літакобудівній галузі як основного комплексного заходу державної галузевої політики в названій сфері.

Виклад основного матеріалу. В Україні діє значна кількість літакобудівних підприємств, що становлять цілісний виробничий сектор економіки, який має певну інфраструктуру. Внаслідок цього можна говорити про те, що літакобудування впливає на загальний стан економіки і здатне впливати на загальний технологічний рівень. У свою чергу стан літакобудування має важливе не тільки економічне, а й політичне та соціальне значення. Продукція українських літакобудівних підприємств користується попитом, як на внутрішньому, так і на світовому ринку.

Літакобудівна промисловість належить до високотехнологічних галузей національної економіки. Її розвиток визначає можливість переходу до нового технологічного укладу і відповідно робить істотний вплив на модернізацію економіки в цілому. Рівень розвитку літакобудування як галузі промисловості інтегрує у своїй продукції результати діяльності суміжних галузей економіки, що є показником науково-технічного розвитку та промислового потенціалу країни.

Авіаційна промисловість залишається стратегічно важливою для України і є однією з базових галузей економіки.

За останні роки авіаційна промисловість України опинилася у важкому фінансовому стані. Разом з тим вона поки зберігає свій базовий науково-технічний і виробничий потенціал, який дозволив створити і сертифікувати в останні роки ряд зразків цивільної авіаційної техніки, які не поступаються

світовим аналогам. У той же час слід констатувати той факт, що на внутрішній ринок України активно вторгаються іноземні виробники авіаційної техніки та лізингодавці, авіаційні компанії – авіаперевізники, незважаючи на наявність конкурентоспроможних повітряних суден вітчизняного виробництва нового покоління. Недостатньо здійснюється експорт цивільних літаків.

Не можна уникнути і констатації цілого ряду перешкод, що заважають Україні вийти на світовий рівень літакобудування та отримувати гідні доходи. Так, за роки незалежності розвиток авіаційної галузі України гальмувався через відсутність спеціальної правової бази, як на рівні господарсько-правового забезпечення ефективного функціонування державного сектору економіки, так і на галузевому рівні, який вимагає певної систематизації законодавчого регулювання, з тим щоб спростити застосування господарсько-правових засобів державного регулювання.

Слід констатувати значне зростання уваги до авіаційного законодавства, до стану врегульованості господарських відносин у цій сфері, висловлюються різні пропозиції щодо його вдосконалення.

Сучасне законодавство України з питань правового регулювання авіаційної промисловості досить суперечливе, внутрішньо неузгоджене, позбавлене системної єдності, правова база розвивається вкрай нерівномірно. Існують значні прогалини в законодавстві, прийняття менш важливих актів випереджає вихід важливіших, тобто здійснюються безсистемно і без комплексної оцінки їх впливу на галузь.

Найбільш вагомою для літакобудування є підтримка, яка надається в рамках прийнятих державою програм розвитку літакобудування та наукових досліджень у відповідній сфері. Державне стимулювання повинно складатися, зокрема, з прогнозного і програмного забезпечення діяльності підприємств галузі. Програми можна розділити на види:

загальні програми економічного розвитку, в яких законодавець визначає основні напрями економічної політики для всіх галузей економіки на певний період; галузеві програми, в яких визначено розвиток окремих галузей, зокрема літакобудування; підгалузеві програми, прийняті з метою стимулювання найбільш перспективних видів виробництва у галузях літакобудівної промисловості.

Необхідно відзначити, що сьогодні виникла нагальна потреба у прийнятті нової Державної комплексної програми розвитку авіаційної промисловості України, оскільки дія аналогічної програми закінчилася в 2010 р. У 2002–2010 рр. держпідтримка авіаційної промисловості України здійснювалася на основі «Державної комплексної програми розвитку авіаційної промисловості України на період до 2010 р.».

Слід зазначити, що в Господарський кодекс України (далі – ГКУ) закладено механізм реалізації державою економічної політики. Так, згідно зі ст. 9 ГКУ [5] правове закріплення економічної політики здійснюється шляхом визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики, у прогнозах і програмах економічного і соціального розвитку України та окремих її регіонах, програмах діяльності КМУ, цільових програмах економічного, науково-технічного і соціального розвитку, а також відповідних законодавчих актах. Надалі реалізація економічної політики відбувається шляхом використання різних господарсько-правових засобів і механізмів, основні з яких перераховані в ст. 12 ГКУ [6]. Такими засобами є: державне замовлення і державне завдання, ліцензування, патентування, квотування, сертифікація, стандартизація, застосування нормативів та лімітів, регулювання цін і тарифів, надання інвестиційних, податкових та інших пільг, надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій.

Господарському праву порівняно з іншими галузями права особливо притаманна регулятивно-динамічна функ-

ція. Господарське законодавство, зокрема ГКУ, встановлює основні господарсько-правові засоби впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання. Універсальною правовою формою впливу держави на економічні відносини згідно з ГКУ є формування стратегії і тактики її економічної політики. Правовий механізм реалізації цієї політики утворює законодавство України, яке регламентує діяльність з розробки прогнозів і програм соціального розвитку. Також встановлює систему організаційно-господарських засобів впливу на діяльність суб'єктів господарювання і т. д. Слід зазначити, що такі програми є концепціями розвитку, що містять особливості державного регулювання певних видів, сфер економічних відносин і в той же час є певним планом законотворчої діяльності правового впливу такої держави, щодо застосування правових засобів, за рахунок яких планується активізувати економічний розвиток. Саме таким чином створюючи правові режими функціонування окремих ринків, типів і видів економічних відносин, держава реалізує свої економічні функції на відміну від адресного директивного планування, притаманного адміністративно-командній економіці.

Програми економічного розвитку, а також відповідний Закон України «Про розвиток літакобудівної промисловості» [7] сукупно створюють певне поєднання формалізації змісту завдань держави в літакобудівній сфері та спеціального правового режиму господарської діяльності в ній, за рахунок якого і передбачається реалізувати поставлені завдання.

Законодавцем закріплено системний принцип реалізації державної економічної політики, ключовими ланками якої є: по-перше, обрання стратегії і тактики її проведення; по-друге, здійснення планування та прогнозування; по-третє, визначення конкретних правових засобів і механізмів досягнення поставлених завдань. Іншими словами, проведення економічної політики держави має здійсню-

ватися відповідно до такої базової моделі, яка поєднує «інтереси – мета – завдання (функції) – кошти». Законодавством України, зокрема Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку» [8] передбачається здійснення державного планування та прогнозування на декількох рівнях, що дозволяє охопити господарську систему в цілому. По-перше, це загальнодержавний рівень – прогнози і Державні програми економічного і соціального розвитку України на короткостроковий і на середньостроковий період. По-друге, планування здійснюється на регіональному рівні – в областях, районах та містах України. По-третє, це галузевий рівень прогнозування і планування, реалізований через прогнози і програми розвитку галузей. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про державні цільові програми» [9] під державною цільовою програмою розуміється комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, спрямованих на вирішення найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюваний з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджений за термінами виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням. Державні цільові програми поділяються на державні, економічні, наукові, науково-технічні, соціальні, національно-культурні, екологічні, оборонні та правоохоронні. Державні цільові програми можуть бути спрямовані на вирішення інших проблем, зокрема проблеми регіонального розвитку, що мають державне значення.

Для авіабудування України, як і для авіабудування в усьому світі, на сьогодні дуже важливою є проблема державної підтримки літакобудування. Метою державного стимулювання авіапромисловості має стати підвищення конкурентоспроможності як галузі в цілому, так і окремих її підгалузей, виявлення тих секторів літакобудівної промисловості,

розвиток яких є найбільш перспективним, що за умови створення сприятливих господарсько-правових механізмів можуть стати локомотивом розвитку сучасної промисловості. Тому актуальним питанням є дослідження стану підприємств літакобудівної промисловості, а також потреб внутрішньої і світової авіації.

На сьогодні державна підтримка здійснюється відповідно до положень Закону України «Про розвиток літакобудівної промисловості» [7]. У Законі тимчасово з метою створення належних умов для забезпечення виконання Україною зобов'язань, передбачених міжнародними договорами (угодами) України, до суб'єктів літакобудування застосовуються: особливості оплати ввізного мита; особливості здійснення розрахунків в іноземній валюті; особливості оплати земельного податку; особливості оплати податку на додану вартість; особливості оплати податку на прибуток підприємств.

На жаль, майже всі кошти підтримки галузі законодавець застосовує у сфері оподаткування. Однак для того щоб бути успішним конкурентом на світовому ринку, названі заходи важливі, але їх не завжди достатньо. Державна підтримка повинна мати системний характер, і першим кроком у законодавчих зусиллях має стати створення ефективного комплексного, і повного нормативно-правового забезпечення галузі, комплексної програми, заходів державної підтримки, в тому числі в інноваційній та інвестиційній сферах.

Державна програма і державна підтримка має бути розроблена з урахуванням вимог СОТ. За кордоном використовують цілу низку інструментів, які дозволяють здійснювати державну підтримку галузі в жорстких умовах СОТ. До них належать:

- часткове звільнення від податків (з продажів, прибутку);
- завищена прибутковість за військовими контрактами;

- залучення стратегічних партнерів на умовах поділу ризиків;
- збільшення фінансування наукових досліджень;
- інфраструктурна підтримка держави (кластерне фінансування) авіаційної галузі.

Сьогодні у світі діють певні правила підтримки галузей економіки, визначені відповідними багатосторонніми торговельними угодами СОТ, зокрема угодою про субсидії і компенсаційні заходи та іншими. Ці правила розроблені з метою запобігання заходам підтримки, які спотворюють конкуренцію та міжнародну торгівлю. Такі заходи, як правило, заборонені угодами СОТ або підпадають під зобов'язання про зменшення їх застосування.

Так, наприклад, субсидування може розглядатися як один із способів державної підтримки. Внаслідок субсидування галузь може отримати більш сприятливі умови, але необхідно правильно визначити, а також встановити оптимальний рівень і терміни дії програм субсидування. Субсидії можна надавати на розробку, доопрацювання, реєстрацію і придбання прав та об'єктів інтелектуальної власності (в тому числі за кордоном), сертифікацію продукції і валідацію вітчизняних сертифікатів за кордоном при реалізації високотехнологічних інноваційних проектів. Субсидування процентних ставок за кредитом на покупку авіаційної продукції, включаючи експортні кредити, розробку методик з субсидування первинних продажів виробників авіаційної продукції.

Також способом державної підтримки може бути надання державних гарантій залишкової вартості вітчизняних повітряних судів, розробка механізмів експортного страхування, взаємодія зі страховими агентствами (не вимагає бюджетного фінансування), надання державних гарантій в іноземній валюті з метою державної підтримки експорту промислової продукції.

Доступне кредитування – ще один із способів державної підтримки, який здійснюється за рахунок здешевлення кредитних ресурсів. Вимоги до інвестиційних проектів повинні бути досить жорсткими: максимальна ефективність використання бюджетних коштів; ефективність проекту (обсяг прибутку, термін окупності, надходження платежів до бюджету, створення нових робочих місць), наявність висновку комплексної державної експертизи інвестиційного проекту.

Україна гостро відчуває потребу в оновленні основних засобів в усіх галузях економіки, необхідність розвитку ринку лізингових послуг є особливо актуальною. Рівень зносу основних засобів виробництва в Україні в даний час складає 50%, а в сільському господарстві, промисловості, будівництві, водному та авіаційному транспорті – понад 60%. Тоді як у розвинених країнах 25–30% державних інвестицій припадають на лізингові операції, в Україні цей показник дорівнює 1%.

Сьогодні понад 50% усіх продажів літаків у світі відбувається за рахунок лізингу, оскільки більшість авіакомпаній не в змозі купувати літаки за рахунок власного прибутку. Лізингові компанії пропонують не лише фінансовий лізинг, а й технічне обслуговування, і ремонт літаків (мокрый лізинг). Тому саме державна інвестиційна підтримка розвитку вітчизняного авіаційного комплексу повинна створити систему економічних стимулів для всіх учасників лізингових відносин у цій сфері. Правове регулювання та підтримка лізингових відносин в Україні здійснюється відповідно до законів України «Про фінансовий лізинг» [15], «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [16], Господарським [17] та Цивільним [18] кодексами і т. д.

На прикладі розвинених країн світу бачимо, що лізинг – невід'ємний елемент системи збуту готової продукції в галузі і вимагає створення спеціального право-

вого механізму в ній з урахуванням її спеціалізації. Фінансовий лізинг здатний ефективно впливати на розвиток і обсяги виробництва та активізувати інвестиційний процес у галузі. В умовах розвитку ринкових відносин в Україні та гострої необхідності реконструкції застарілої матеріально-технічної бази виробництва лізинг набуває особливого значення, так само й у сфері оновлення основних виробничих фондів [14].

Ще один із способів державної підтримки розробка механізмів зворотного фінансування галузі авіабудування (захід не вимагає бюджетного фінансування). Зворотне фінансування не застосовується на сьогодні в практиці державного регулювання галузі, але значно поширене за кордоном. Основна перевага зворотного бюджетного фінансування – збереження сильної ринкової мотивації у компаній авіаційної промисловості на рівні інших галузей промисловості. Також перевагами механізму зворотного фінансування є:

- по-перше, ця форма держпідтримки забезпечить доступ галузі до фінансування при обмеженості пропозицій з боку світових ринків капіталу, що обумовлено значними обсягами первинних вкладень, тривалістю термінів окупності та високим ступенем ризикованості проєктів авіабудування;

- по-друге, використовуючи «фінансовий важіль», можна залучити кредитні ресурси комерційних банків в обсягах, порівнянних з обсягами коштів, залучених організацій у рамках зворотного фінансування. Це обумовлено тим, що така форма підтримки залишає організації вільний грошовий потік для обслуговування комерційних кредитів у ранні періоди продажів;

- по-третє, використання даного механізму збільшує надійність організації в обслуговуванні комерційних кредитів, оскільки держава бере на себе значну частину ризиків, пов'язаних з можливими зменшеннями грошових потоків від продажу.

Водночас законодавець усвідомлює стратегічну важливість літакобудування для долі національної економіки і тому не випадково, згідно із Законом України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності» [10] одним із стратегічних пріоритетних напрямів інноваційної діяльності на 2011–2021 рр. є авіабудування. Також у «Концепції проєкту Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2017 р.» [11] до пріоритетних галузей і виробництв, які будуть визначати підвищення рівня наукоємності і технологічності машинобудування, належить авіаційна техніка. Крім того, згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку підприємств, що мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави» [12], належить низка літакобудівних підприємств.

Для подолання кризового становища в авіаційному секторі України потрібно створювати сприятливі умови для вітчизняних підприємств, активізуючи світовий досвід інтегрування компаній авіаційної галузі в єдину систему з метою досягнення синергетичних виробничих ефектів. Перші спроби кардинально змінити систему авіапрому були зроблені в 2005 р. Було створено державну літакобудівну корпорацію «Національне об'єднання «Антонов». Однак даний досвід спрямованої концентрації авіабудівних активів виявився невдалим, створена корпорація позитивно так себе і не проявила. Така форма інтеграції могла потенційно дозволити залучити нових учасників у перспективні програми, причому не примусово, а на основі їхньої економічної зацікавленості.

Наступним кроком у реформуванні авіапрому стало створення в 2007 р. державного авіабудівного концерну «Авіація України». Концерн – структура більш жорсткіша з інтеграції та управлінської вертикалі, має значно більше повноважень з управління підприємствами, що входять до його складу. Однак і створення концерну «Авіація України» не ви-

правдало надії і фактично призвело до припинення серійного виробництва літаків, оскільки викликало цілу низку внутрішніх управлінських конфліктів. Через помилки і непрофесіоналізм виконавців цілком раціональна ідея інтеграції авіапідприємств дала цілком протилежний результат. Концерн створили механічним шляхом. Усупереч міжнародному досвіду і здоровому глузду, разом з літакобудівними підприємствами до концерну включили приладо- і двигунобудівні конструкторські бюро і заводи. Далі в жовтні 2008 р., державний авіабудівний концерн «Авіація України» перейменовують на Державний авіабудівний концерн «Антонов». Відбулося не тільки перейменування концерну, але й кількісне скорочення числа підприємств, що входили до його складу (з десяти до чотирьох), а також здійснено якісну зміну складу об'єднання. Тепер концерн «Антонов» об'єднує тільки АНТК, серійні авіазаводи («Авіант» і ХДАВП) і 410-й авіаремонтний завод.

На сьогодні в Україні гостро стоїть питання грамотного об'єднання підприємств літакобудівної промисловості. Отже, спочатку було створено державну корпорацію «Національне об'єднання «Антонов»», потім корпорація стала державним авіабудівним концерном «Авіація України», і згодом концерн «Авіація України» перейменовують на концерн «Антонов». У зв'язку з цим виникає суспільна потреба в аналізі ефективності тих господарсько-правових конструкцій, які пропонуються для активізації літакобудування в Україні, і прогнозних досліджень щодо перспектив трансформації одних конструкцій на інші, більш відповідні вимогам сучасного конкурентного середовища.

Слід врахувати, що згідно зі ст. 120 ч. 6 ГКУ [13] державні та комунальні господарські об'єднання створюються переважно у формі корпорації або концерну незалежно від найменування об'єднання. Таким чином, для державних підприємств законодавець передбачив пріори-

тетність вибору об'єднання у вигляді концерну або корпорації. Але ця норма не забороняє утворення державних господарських об'єднань та в інших формах, крім корпорації і концерну.

Для концерну притаманна фінансова залежність учасників від одного або групи об'єднань, централізація функцій науково-технічного і виробничого розвитку, економічної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності з делегуванням учасниками частини повноважень концерну. Для корпорації притаманні: поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації.

Висновок. Україна – безперечно авіаційна держава. Ставлячи проблему розвитку літакобудівної галузі, слід насамперед чітко уявити наявний потенціал, визначити продукцію, яка є перспективною (на думку фахівців) і ситуацію на світовому ринку даної продукції. В Україні існує досить потужна база – як промислова, так і наукова. Однак існують перешкоди, які заважають Україні вийти на світовий рівень літакобудування та отримувати гідні доходи, значна частина яких лежить у сфері недоліків чинного господарсько-правового забезпечення літакобудівної діяльності. Доводиться констатувати, що літакобудівна промисловість перебуває в дуже важкому стані і потребує негайних перетворень. Політика державної підтримки у сфері літакобудування потребує реформування. Відкритим залишається питання державної підтримки літакобудівної галузі, яка повністю б відповідала міжнародним вимогам, вимогам СОТ, а також повною мірою задовольнила всю галузь літакобудування. Необхідне прийняття нової Державної комплексної програми розвитку авіаційної промисловості України, оскільки дія аналогічної програми закінчилася в 2010 р. Державна допомога має використовуватися для ви-

рішення довгострокових проблем, програми повинні передбачати скорочення обсягів, мати тимчасовий характер і бути пов'язаними з цілями реструктуризації визначеного сектору. Підтримка повинна полягати в державному замовленні, державних гарантіях, а також у прямому субсидуванні підприємств з державного бюджету. Сенс підтримки літакобудівної промисловості полягає в тому, що державні гарантії кредитів і виплата субсидій дозволяє національним виробникам конкурувати з виробниками інших країн за рахунок штучної підтримки низь-

кого рівня процентних ставок і таким чином – доступності фінансового ресурсу. Крім того, стимулювання різних підгалузей літакобудування має бути диверсифікованим, розробка підгалузевих програм розвитку має бути законодавчо закріплена. Також залишається дискусійним питання з приводу форми об'єднання літакобудівних підприємств галузі в державний концерн. З одного боку така форма дозволяє здійснювати спільну економічну політику на ринках, а з іншого виробляє протиріччя інтересів окремих суб'єктів.

Література

1. Письменна К. С. Господарсько-правове забезпечення стимулювання розвитку суднобудування та судноремонту / К. С. Письменна. – Х. : ФІНН, 2009. – 184 с.
2. Битяк О. Ю. Господарсько-правове забезпечення енергетичної політики держави та особливості окремих її напрямів / О. Ю. Битяк // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2009. – № 2 (57).
3. Єфремова Є. В. Особливості правового регулювання господарської діяльності на ринку виробів з дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «господарське право»; «господарсько-процесуальне право» / Є. В. Єфремова. – Х., 2009.
4. Господарський кодекс України // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 436-IV. – Ст. 9.
5. Господарський кодекс України // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 436-IV. – Ст. 12.
6. Про розвиток літакобудівної промисловості : Закон України від 12.07.2001 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 50. – Ст. 261.
7. Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку : Закон України від 23.03.2000 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 25. – Ст. 195.
8. Про державні цільові програми : Закон України від 18.03.2004 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 25. – Ст. 352.
9. Про фінансовий лізинг : Закон України від 16 груд. 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/723/97-%D0%B2%D1%80>.
10. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 лип. 2001 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.
11. Господарський кодекс України: від 16 січня 2003 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.
12. Цивільний кодекс України: від 16 січ. 2003 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.
13. Чернега А. П. Лізингові «крила» цивільної авіації України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_2/185.pdf.
14. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 433- iv // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 13. – Ст. 7.
15. Концепція проекту Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2017 року : розпорядження Каб. Міністрів України від 17.07.2013 р. // Офіц. вісн. України. – 2013. – № 66. – С. 126. – Ст. 2402.
16. Про затвердження переліку підприємств, які мають стратегічне значення для економіки і безпеки держави : постанова Каб. Міністрів України від 23.12.2004 р. // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 52 – Т. 1. – С. 274. – Ст. 3443.
17. Господарський кодекс України // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 436-IV. – Ст. 120. – Ч. 6.

здобувач кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРИВАТНІ ТА ПУБЛІЧНІ ІНТЕРЕСИ В ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ СФЕРИ ВИРОБНИЦТВА АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ

Аналізується сучасний стан співвідношення приватних та публічних інтересів у галузі виробництва та обігу алкогольних напоїв в Україні. Обґрунтовується її конфліктогенний потенціал, що має бути нейтралізований засобами державного регулювання господарської діяльності в цій сфері з відповідним законодавчим забезпеченням.

Ключові слова: алкогольні напої, виробництво та обіг алкогольних напоїв, приватні та публічні інтереси, державне регулювання господарської діяльності.

В статье анализируется состояние соотношения частных и публичных интересов в сфере производства и обращения алкогольных напитков в Украине. Обосновывается конфликтогенный потенциал отношений в отрасли, который должен быть нейтрализован средствами государственного регулирования хозяйственной деятельности при условии соответствующего законодательного обеспечения.

Ключевые слова: алкогольные напитки, производство и оборот алкогольных напитков, частные и публичные интересы в хозяйственной деятельности, государственное регулирование хозяйственной деятельности.

The article examines the state of the relations of private and public interests in the production and handling of alcoholic beverages in Ukraine. Substantiates the potential for conflict relations in the industry, which must be neutralized by means of state regulation of economic activity subject to the relevant legislative provision.

Key words: alcoholic beverages, production of and trafficking in alcoholic beverages, private and public interests in the economic activity, government regulation of economic activity.

Постановка проблеми. Алкогольні напої як товар завжди були об'єктом політики держави, враховуючи їх різноманітне суспільне значення. Перш за все, це пояснюється їх особливими якостями, впливом, який вони справляють на людей, а отже, і на суспільство в цілому. Специфіка даного товару полягає в тому, що незважаючи на те, що він не належить до життєво необхідних, а його надмірне споживання завдає шкоди здоров'ю та негативно впливає на благополуччя людини, попит на алкогольні напої завжди залишається високим.

Ринок алкогольних напоїв зазвичай характеризується високою рентабельністю, але оскільки він пов'язаний з речовинами, які становлять небезпеку для здоров'я людини, виникає необхідність

забезпечення безпеки від вживання алкогольних напоїв, що й обумовило виникнення інституту правового регулювання ринку алкоголю. Галузь виробництва та обігу алкогольних напоїв в Україні за своєю прибутковістю для державного бюджету посідає одне з чільних місць, що робить її об'єктом публічних інтересів. Крім бюджету і держави, ця галузь приносить значні прибутки і суб'єктам господарювання, які до неї залучені, зокрема виробникам алкогольних напоїв та дистриб'юторам, що перебувають у сфері приватних інтересів. Відтак з'ясування прийняттого для суспільства балансу названих типів інтересів, що виникають у зазначеній сфері, має стати базовим чинником для формування ефективного господар-

сько-правового забезпечення в цій сфері господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти регулювання ринку алкоголю досліджували вітчизняні науковці В. Гончарук, І. Корнієнко, Я. Коростильов, Т. Крушельницька та ін. Питання розповсюдження та вживання алкогольних напоїв з точки зору соціального інтересу розглядали такі автори, як Н. Бафталовська, М. Лук'янченко, В. Яворський та ін. Але в працях названих авторів тема виробництва та обігу алкогольних напоїв аналізується під кутом зору державного регулювання відповідної господарської діяльності.

Мета або цілі статті. Метою даної статті є з'ясувати співвідношення приватних та публічних інтересів у галузі виробництва й обігу алкогольних напоїв в Україні та на їх підставі визначити оптимальний комплекс засобів державного регулювання відповідної господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Галузь виробництва та обігу алкогольних напоїв в Україні за своєю прибутковістю для державного бюджету посідає одне з чільних місць. Крім бюджету і держави, ця галузь приносить значні прибутки і суб'єктам комерційного господарювання, які до неї залучені, зокрема виробникам алкогольних напоїв та дистриб'юторам.

Існує кілька поглядів на дистриб'юцію – як з позицій діяльності постачальника (виробника), так і самого дистриб'ютора. Дистриб'юція для постачальника продукції – це створення системи управління продажами, яка базується на управлінні та плануванні продажів у різноманітних каналах збуту. Для компанії дистриб'ютора – це організація руху товарів на певній території.

Значний негативний вплив на процес дистриб'юції справляє таке явище, як контрабанда алкогольних напоїв. Сутність контрабанди визначається певними аспектами її здійснення, оскільки вона завдає шкоди державі, суб'єктам

комерційного господарювання, суспільству і споживачам. Суспільна небезпека контрабанди полягає в тому, що протиправне переміщення через митний кордон України товарів та предметів порушує порядок державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, який включає загальний, а стосовно окремої групи товарів та предметів (зокрема алкогольних напоїв) – спеціальний порядок переміщення їх через кордон [4, с. 107]. Таким чином, контрабанда завдає прямих економічних збитків державі, які пов'язані з несплатою мита, інших податків (платежів), як під час перетинання митного кордону України, так і при реалізації контрабандних товарів на території України чи за її межами. Через контрабанду суб'єкти господарювання (виробники, дистриб'ютори та ін.) мають значні збитки, спричинені нечесною конкуренцією, оскільки контрабандний товар має значно нижчу собівартість, а отже, й ціну на ринку. Водночас споживачі, купуючи контрабандний товар, ризикують своїм здоров'ям, адже ніхто не гарантує їм належної якості. Втрачає і суспільство, бо зменшується кількість державних соціальних послуг, які воно отримує за рахунок бюджету. Продаж нелегальної продукції формує і підтримує тіньовий сектор, сприяє розвитку різних кримінальних та корупційних структур, які отримують зиск від реалізації цієї продукції. Отже, на ринку алкогольних напоїв контрабанда є дестабілізуючим чинником, що впливає на розвиток виробництва і споживання цієї продукції.

Можливість одержання за короткий проміжок часу значних неконтрольованих державою прибутків приваблює до цієї високоприбуткової галузі господарської діяльності представників організованої злочинності, чим пояснюється її значна криміналізація. Характерними видами такої діяльності є виготовлення фальсифікованих або контрафактних алкогольних напоїв, їх безліцензійне виробництво й обіг, одержання незаконних

прибутків від реалізації продукції із застосуванням пільг в оподаткуванні та сплаті мита тощо.

Відповідно до економічних показників алкогольні напої є стратегічною продукцією для економіки будь-якої держави. З огляду на те, що в Україні існує значний потенціал у спиртовій, лікєро-горілчаній та виноробній галузях, представники організованої злочинності завжди були зацікавлені сферою обігу цих підакцизних товарів. Тому одним з головних завдань держави загалом і правоохоронних органів зокрема є створення умов для безпечного та прозорого функціонування підприємств цієї галузі господарських відносин, а також налагодження ефективного контролю за їх діяльністю.

Злочинність у сфері обігу підакцизних товарів спричиняє збитки державі, які оцінюються в десятки мільйонів гривень невикладеного акцизного збору, збитки сумлінним суб'єктам господарювання, які втрачають споживачів, та втраченим здоров'ям значної кількості людей, які вживали недоброякісні алкогольні напої.

Фальсифікація, або підробка, алкогольних напоїв є одним з найприбутковіших та найпопулярніших видів незаконної діяльності на ринку алкоголю, яка завдає значної шкоди суспільству. Це серйозна соціальна та економічна проблема. Соціальний аспект даної проблеми полягає в тому, що на ринку алкоголю споживач, придбавши підробку за ціною не набагато нижчою від ціни справжнього продукту, розплачується своїм настроєм, смаком, здоров'ям, а іноді й життям. Часто споживання фальсифікату призводить до важких отруєнь та захворювань.

Економічний аспект проблеми полягає в тому, що держава недоотримує податки і збори до бюджету. Зазнають матеріальних і моральних збитків і виробники, які докладають великих зусиль для збереження та поліпшення якості своєї продукції. Витрачаючи величезні

кошти на розробку реклами, просування на ринок та популяризацію торгової марки, виробник зазнає значних економічних збитків від підробки. Скорочуються обсяги продажу легального виробництва, знижується рівень рентабельності, зменшуються надходження до державного бюджету, виникають соціальні проблеми.

Можна виділити два основних джерела фальсифікованого алкоголю. Перше – це підпільні виробники сурогату. Наприклад, виробництво фальсифікату досить просте: береться спирт найнижчої якості, зазвичай мелясовий; вода – у найкращому випадку дистильована, у найгіршому – звичайна водопровідна. Усе це перемішується в певній пропорції та розливається в пляшки, які закуповують на пунктах прийому склопосуду. Пробки виготовляються з жерсті за допомогою спеціального верстата, який можна замовити на будь-якому заводі, як і закатні машинки. Етикетки штампують на кольоровому принтері або купують на дрібних лікєро-горілчаних заводах просто на прохідній. Готовий «продукт» розвозять на оптові ринки, у дрібні магазини, кіоски тощо. Звідти весь цей товар потрапляє до кінцевого споживача [2].

Ще одним великим сегментом підпільного виробництва алкоголю є ліцензовані комерційні й державні підприємства – ті, що вдень виготовляють офіційну частину алкогольної продукції, а в третю зміну роблять те саме, але в обхід податкових органів. Ця продукція не відрізняється від легальної ні вмістом, ні зовнішнім оформленням, ні акцизними марками, купленими нелегально. А ось прибуток від цього незаконного бізнесу до державного бюджету не доходить, він осідає в кишенях виробників й оптовиків [2].

Таким чином, розвиток ринку алкогольних напоїв дозволяє зробити висновок, що фальсифікована алкогольна продукція є суттєвим дестабілізуючим економічним та соціальним чинником.

Зазначимо, що основне коло приватних інтересів міститься у площині тор-

гівлі алкогольними напоями, і держава приділяє значну увагу цим відносинам, дбаючи про те, щоб уникнути різноманітних зловживань під час їх продажу.

Основні засади державної політики щодо регулювання оптової і роздрібно торгівлі алкогольними напоями, забезпечення їх високої якості та захисту здоров'я громадян визначає Закон України «Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів» [6].

Якщо показники обсягів виробництва мотивовані, головним чином, приватними інтересами, то соціальні чинники стосуються здебільшого публічних інтересів. Сферою, у якій перетинаються приватні та публічні інтереси, є реклама алкогольних напоїв. З точки зору приватних інтересів вона має збільшувати обсяги продажу населенню алкогольних напоїв, з точки зору публічних інтересів форми рекламування алкоголю мають бути відрегульовані таким чином, щоб мінімізувати негативний вплив алкоголю на суспільство. Зазначимо, що реклама алкогольних напоїв в Україні регулюється Законом України «Про рекламу» [7].

Реклама алкоголю повинна розглядатися у декількох площинах: юридичній та соціальній. Перед визначенням способу регулювання того чи іншого суспільного явища необхідно визначитися з основними його чинниками, об'єктом регулювання та його спрямованістю.

За міжнародними правовими джерелами реклама визначається як прояв свободи слова – з одного боку, та право на отримання інформації – з іншого. Такий підхід чітко виражений у Європейській Конвенції із захисту прав і свобод людини 1950 р. та рішеннях Європейського Суду з прав людини. Обмеження цих прав можливе лише з метою захисту здоров'я та моралі, а також прав інших осіб. Як висновки, обмежувати рекламу можна тільки з такою метою, що зазначена.

Доречно з'ясувати, чи є повна заборона реклами алкоголю ефективним

методом захисту здоров'я людини? Це питання двозначне, на відміну від питання щодо тютюнових виробів, шкода від яких є абсолютною. Очевидно, що у даному випадку слід говорити про шкідливість надмірного вживання, про що постійно попереджає Міністерство охорони здоров'я на кожному рекламному повідомленні. Таким чином, якщо шкідливою є лише надмірна кількість алкогольних напоїв, то повна заборона реклами алкоголю, на погляд автора, є невиправданою. В іншому разі, логічною буде і заборона реклами більшої половини товарів та послуг. Оскільки майже все у надмірній кількості є шкідливим.

У цьому зв'язку фахівці пропонують для обговорення два важливі висновки:

1) необхідно чітко відокремлювати регулювання алкогольних напоїв від інших небезпечних товарів (тютюнових виробів, наркотичних засобів, окремих медикаментів тощо), виходячи з різного рівня небезпеки (таким чином здійснюється регулювання в більшості європейських країн, де перше переважно дозволено, а друге практично всюди заборонено);

2) необхідно регулювати зміст реклами, яка б забезпечувала вибір глядача як покупця і не сприяла надмірному вживанню алкогольних напоїв.

В Україні законодавці часто йдуть найпростішим шляхом: легше заборонити, ніж забезпечити належне регулювання. Як наслідок, Україна має найжорсткіше рекламне законодавство в Європі.

Більшість українців вживають алкогольні напої далеко не тільки тому, що їх рекламують. Людина переважно зловживає алкоголем від незадоволеності буденним життям, а реклама алкогольних напоїв, у цьому випадку, має лише побічний вплив.

З іншого боку, реклама, особливо на телебаченні, є легко доступною для неповнолітніх, які легко піддаються переконанням та є надзвичайно вразливими. Звідси походить дозвіл реклами алкоголю лише в пізні години, коли програми

не доступні для цих осіб. І такий спосіб регулювання можна вважати виправданим, хоча він і існує лише в декількох країнах. Переважно в європейських країнах заборонено рекламувати алкоголь у програмах, розрахованих на осіб до 18 років та на відстані 30–60 хвилин від таких програм. Зазвичай працівники телебачення чітко знають вікову групу, на яку розрахована кожна програма, таким чином, це нескладно забезпечити.

Отже, значно доречнішим є регулювання змісту реклами алкоголю, а її розташування здебільшого стосується тільки неповнолітньої аудиторії і є другорядним пунктом. При цьому слід зазначити про необхідність впровадження ефективної антиреклами вживання алкоголю та пропаганди здорового способу життя.

В останні десятиліття проблема охорони здоров'я громадян України є одним з пріоритетних завдань соціальної програми нашої держави. Адже майбутнє країни, її політичний, економічний та культурний розвиток залежать від ступеня її піклування здоров'ям нації, особливо підростаючого покоління. Важливим елементом є також уміння сформувати у громадян стійку мотивацію до здорового способу життя та здійснити комплекс здоров'язберігаючих заходів, спрямованих на усвідомлення ними цінності власного здоров'я та здоров'я оточуючих.

У процесі формування цього нового соціального замовлення держави важливу суспільно-виховну функцію виконує освіта. Досягнення повноцінного розвитку людини в гармонії з навколишнім світом можливе лише за умови забезпечення неперервності освітньо-виховного впливу на особистість. Тому школа, громадські організації, навчально-виховні заклади різних типів та рівнів ставлять перед собою завдання поліпшення стану здоров'я громадян, формування у них елементарних навичок здорового способу життя [5, с. 53].

Одним з головних завдань сучасних педагогів є пропаганда здорового спосо-

бу життя та здійснення заходів щодо профілактики алкоголізму серед дітей та молоді. Роботу щодо формування у дітей та молоді навичок здорового способу життя, негативного ставлення до вживання алкоголю та наркотичних речовин у навчальному закладі організовується за такими напрямками:

1) превентивна освіта, мета якої полягає в тому, щоб кожна людина, ще не спробувавши жодної краплі алкоголю або психотропної речовини, мала об'єктивні відомості про те, що це таке, які причини і наслідки вживання їх;

2) психокорекційна робота з підлітками «групи ризику». Працівники психологічної служби проводять роботу з учнями, спрямовану на корекцію їх особистості;

3) психологічна допомога дітям із сімей, обтяжених алкогольною залежністю;

4) психологічна підтримка дружин, матерів або інших близьких людей, що проживають з алкоголіком;

5) психокорекційна робота з дітьми алкоголіків [1].

Науковці, які досліджують питання регулювання ринку алкоголю, зазначають існування соціальних методів державного регулювання ринку алкогольних напоїв, ці методи спрямовані загалом на захист соціальних інтересів. В умовах неусталеності в Україні системи захисту соціальних інтересів у галузі виробництва та обігу алкогольних напоїв, дуже цікавим і корисним є досвід інших країн.

У США у цій галузі діє система соціального захисту громадян, що зловживають алкоголем, особливо серед молоді; працюють соціальні програми щодо обмеження споживання цієї продукції, профілактики алкоголізму, широко пропагується здоровий спосіб життя без споживання зазначеної продукції [3, с. 91–92]. У Канаді соціальні методи впливу держави реалізуються через дієвий контроль роздрібною торгівлею алкоголем. Існують вікові обмеження щодо його придбання у торговельній мережі серед молоді, досить жорстко регулюється рек-

лама алкогольних напоїв, розвинута система профілактики та пропаганди боротьби з алкоголізмом. Слід зазначити, що в США та Канаді, незважаючи на існування усталеної та доволі ефективної системи соціальних методів державного регулювання сфери алкоголю, вони не є основними. Основні функції в цих країнах покладені на адміністративні та економічні методи, оскільки основною функцією регулювання тут є фіскальна, і полягає вона в забезпеченні наповнення державного бюджету.

Регулювання ринку алкоголю у Швеції спирається, головним чином, саме на соціальні важелі впливу, оскільки головною функцією регулювання тут є соціальна, спрямована на зменшення вживання алкоголю в суспільстві і боротьбу з алкоголізмом та соціальними наслідками від його споживання [3, с. 93]. Подібне до шведського регулювання ринку алкоголю у Фінляндії. Основною функцією держави є попередження шкідливого впливу алкоголю на здоров'я суспільства, а також здійснення контролю за його вживанням. В основі політики державі закладені соціальні методи впливу, що обмежують споживання алкоголю та формують розвинуту соціальну систему профілактики алкоголізму та інформування громадян про його негативні наслідки. Таким чином, регулювання ринку алкоголю в Швеції і Фінляндії передбачає здійснення не фіскальної, а соціальної функції держави, що реалізується через цілеспрямовану соціальну-економічну політику.

Більшість країн Європи – членів Європейського Союзу в межах єдиного ринку створили свій європейський ринок алкогольних напоїв, тому регулювання його провадиться на двох рівнях: у межах загального єдиного ринку і на національному рівні. На національному рівні соціальні методи впливу держави на ринок реалізуються через ефективну соціально-економічну політику, яка забезпечує обмеження реалізації та споживання алкоголю, програми соціального за-

хисту та системи профілактики і пропаганди проти зловживань алкоголем. До здійснення зазначених заходів залучаються релігійні інститути, громадські організації, засоби масової інформації. У межах Європейського Союзу функціонують спільні, єдині для всіх країн механізми впливу, зокрема соціального – спільні програми обмеження споживання і реалізації алкогольних напоїв, регулювання реклами, заборони спонсорства, інші заходи інформування громадян про шкоду споживання даної продукції [3, с. 94].

Ринок алкогольних напоїв Росії досить подібний до України за механізмами і принципами функціонування. Оскільки головною функцією державного регулювання є наповнення державного бюджету та забезпечення стабільного розвитку алкогольної галузі, соціальні методи впливу на ринок алкогольних напоїв практично відсутні.

Відтак головним інтересом суб'єктів господарювання, які залучені до сфери виробництва та обігу алкогольних напоїв, є отримання прибутку за рахунок збільшення обсягів його споживання населенням; головний інтерес суспільства у даній сфері полягає у захисті від негативного впливу алкоголю, головним чином, шляхом зниження обсягів вживання алкоголю населенням. Отже, можна зауважити існування конфлікту приватних та публічних інтересів у сфері виробництва та обігу алкоголю. Однак значна криміналізація галузі в Україні, яка завдає значної шкоди як приватним суб'єктам господарювання, так і суспільству, може виступати фактором, який умовно об'єднує законні приватні та публічних інтереси в даній сфері.

У такій ситуації необхідним є виступання державою господарсько-правових засобів впливу, в першу чергу – засобів державного регулювання господарської діяльності в цій сфері. Держава є третьою зацікавленою стороною відносин у зазначеній сфері та має

зобов'язання перед суспільством та суб'єктами господарювання, а також необхідні для його здійснення важелі та повноваження. Крім боротьби з кримінальними проявами у сфері виробни-

цтва та обігу алкогольних напоїв, перед державою постає складне завдання захисту приватних та публічних інтересів з урахуванням зазначеного конфлікту між ними.

Література

1. Бафталовська Н. Методичні рекомендації щодо формування у дітей та молоді навичок здорового способу життя, негативного ставлення до вживання наркотичних речовин [Електронний ресурс] / Н. Бафталовська. – Режим доступу : http://ppsr-koipro.edukit.kr.ua/Files/downloads/Баф_публ_мр.doc.
2. Коростильов Я. Смерть на ім'я горілка. Чи знають депутати й чиновники, що кожного дня 26 чоловік в Україні помирає від вживання неякісного алкоголю? [Електронний ресурс] / Я. Коростильов // Дзеркало тижня. – 3 жовт. – 2003. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/ECONOMICS/smert_na_imya_gorilka_chi_znayut_deputati_y_chinovniki_scho_kozhnogo_dnya_26_cholovik_v_ukrayini_po.html.
3. Крушельницька Т. Державне регулювання ринку алкоголю і тютюну: світовий досвід та перспективи його застосування в Україні / Т. Крушельницька // Управління сучасним містом. – 2002. – № 1–3 (5). – С. 89–97.
4. Крушельницька Т. Контрабанда і фальсифікація на алкогольно-тютюновому ринку України / Т. Крушельницька // Управління сучасним містом. – 2002. – № 7–9 (7). – С. 107–116.
5. Лук'яненко М. Антиалкогольна пропаганда як складова формування здорового способу життя на початку ХХ ст. : історико-педагогічний дискурс / М. Лук'яненко // Педагогіка, психологія та медико-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. – 2010. – № 9. – С. 53–56.
6. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів : Закон України від 14 січ. 1995 р. № 481/95-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – № 46. – Ст. 345.
7. Про рекламу : Закон України від 11 лип. 1996 р. № 1121-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 39. – Ст. 181.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 343.98

М. А. Погорецький

доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Заслужений діяч науки і техніки України;

З. М. Топорецька

кандидат юридичних наук, асистент кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВИЯВЛЕННЯ ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ

У статті висвітлено особливості виявлення заняття зайняття гральним бізнесом оперативно-розшуковими підрозділами в ході проведення ними оперативно-розшукових заходів.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, гральний бізнес, оперативно-розшукові заходи, матеріали оперативно-розшукової діяльності.

В статті освітлені особливості виявлення заняття игорним бізнесом оперативно-розшуковими підрозділами в ході проведення ними оперативно-розшукових заходів.

Ключевые слова: оперативно-розшуковая деятельность, игровой бизнес, оперативно-розшуковые мероприятия, материалы оперативно-розшуковой деятельности.

The article highlights the particular identify busy gambling operational search units in the course of their search operations.

Key words: operatively-search activity, gambling, investigative measures, materials operatively-search activity.

Гральний бізнес є одним із найнебезпечніших злочинів, що причиняє значну шкоду як окремій особі, яка потрапляє в його полон, так і суспільству та державі. Цей злочин, як правило, вчиняється організованими злочинними угрупованнями, які мають високу технічну оснащеність, власні розвідки й контррозвідки, корумповані зв'язки, у тому числі й у правоохоронних та судових органах. Вони володіють новітніми формами й методами протидії правоохоронним

і судовим органам, що ускладнює, а іноді й унеможливує виявлення, розкриття та розслідування обставин, що можуть свідчити про зайняття гральним бізнесом, лише кримінально-процесуальними та криміналістичними засобами.

Незважаючи на те, що зайняття гральним бізнесом є найбільш латентним видом злочинів, про що свідчать 82 % опитуваних респондентів [1, с. 2], за вісім місяців 2013 р. проводилось розслідування у 4686 кримінальних прова-

© Погорецький М. А., Топорецька З. М., 2014

дженнях, з яких 370 направлено до суду з обвинувальним актом. Закінчено розслідування по 3244 кримінальних провадженнях та 3050 проваджень закрито на підставі пп. 1, 2 ст. 284 КПК України (в редакції 2012 р.). З прийняттям нового КПК України лише 7,9 % із зареєстрованих кримінальних проваджень про зайняття гральним бізнесом направлено до суду, при цьому судами винесено лише 84 вироки, тобто по 22,7 % з направлених до суду справ [2].

Вивчення матеріалів судово-слідчої практики розслідування зайняття гральним бізнесом свідчить про те, що більшість цих злочинів виявляються саме оперативно-розшуковими підрозділами органів МВС шляхом проведення оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ).

У той же час оперативно-розшукова діяльність (далі – ОРД), якій властиві специфічні форми й методи, що дозволяють виявляти й документувати злочини на стадіях їх підготовки або вчинення, здійснювати профілактичну діяльність, недостатньо використовується при виявленні та розкритті зайняття гральним бізнесом, а в окремих випадках у ході виявлення зайняття гральним бізнесом оперативно-розшукові підрозділи не документують ці злочини належним чином, що ускладнює, а іноді й не дозволяє використання результатів ОРЗ у ході судового розслідування.

Зважаючи на **актуальність питання** виявлення ознак окремих злочинів оперативно-розшуковими заходами, окремі їх моменти були предметом дослідження вітчизняних фахівців Ю. М. Грошевого, В. О. Глушкова, Є. Д. Лук'янчикова, Д. Й. Никифорчука, Д. Б. Сергеевої, В. І. Сліпченка, О. Ю. Татарова, В. І. Фаринника, М. С. Цуцкірідзе, М. Є. Шумила та ін. Разом з тим низка проблемних питань щодо особливостей виявлення зайняття гральним бізнесом оперативно-розшуковими заходами залишаються недослідженими, що негативно впливає на ефективність їх виявлення та подальшого розслідування.

Враховуючи вищезазначене, **метою** цієї статті є в межах її обсягу висвітлення особливостей виявлення зайняття гральним бізнесом оперативно-розшуковими підрозділами органів внутрішніх справ (далі – ОВС).

Згідно зі ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [3] (далі – Закон про ОРД) одним із завдань ОРД є виявлення фактичних даних про ознаки злочину, в тому числі й заняття гральним бізнесом.

Для виконання зазначеного завдання у ст. 8 Закону про ОРД закріплені права оперативних підрозділів та визначені оперативно-розшукові заходи. Зокрема, працівники оперативних підрозділів мають право проводити опитування осіб, яким можуть бути відомі факти та обставини щодо зайняття гральним бізнесом (відомості про злочин, осіб, що його вчинили, сліди злочинної діяльності тощо). У цьому випадку важливим джерелом оперативної інформації є громадяни, які живуть поряд з гральними закладами або ж ті, що постійно проходять біля цих закладів у певний час (на роботу, на навчання тощо). Ці особи перш за все можуть надати інформацію про так звані «зовнішні» характеристики грального закладу, зокрема про режим його роботи, кількість відвідувачів та постійних клієнтів. Окрім того, ці особи можуть надати інформацію про осіб, які працюють у цьому закладі або управляють ним. Так, часто працівники таких закладів виходять на вулицю курити, пити каву, можуть вступати з джерелами інформації у певні контакти тощо. Власники гральних закладів зазвичай припарковують свої транспортні засоби біля цього приміщення, отже, особи можуть надати інформацію про характеристику таких транспортних засобів, номери та описати зовнішність власника. Інформація про транспортний засіб дасть можливість встановити його власника, а отже, й особу підозрюваного або осіб, які знають підозрюваного у зайнятті гральним бізнесом.

У подальшому після початку досудового розслідування ці особи можуть бути свідками, повідомити під час допиту важливі для розслідування відомості, а також упізнати осіб, які мають відношення до зайняття гральним бізнесом.

Результати опитування можуть бути оформлені поясненням або рапортом. Складені документи долучаються до матеріалів оперативно-розшукової справи і в подальшому можуть бути легалізовані та долучені до матеріалів кримінального провадження і використані як для отримання доказів відповідно до процесуальної форми визначеної КПК України, так і для прийняття відповідних рішень у кримінальному процесі (можуть слугувати приводами та підставами для проведення слідчих (розшукових) дій, застосування заходів безпеки до учасників кримінального судочинства тощо).

Проведення контрольованої поставки та контрольованої і оперативної закупки товарів дає можливість виявити так звані «внутрішні» ознаки грального бізнесу, зокрема спосіб, у який організоване проведення азартних ігор.

Проведення цього заходу регламентується нормами ст. 271 КПК України, ст. 8 Закону про ОРД та відомчими підзаконними правовими актами.

Оперативна закупка полягає в імітації придбання або отримання, у тому числі безоплатного, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності товару, обіг якого обмежений чи заборонений чинним законодавством, з метою викриття і документування факту вчинення злочину та особи, яка його вчинила.

У випадку проведення оперативної закупки для виявлення факту зайняття гральним бізнесом оперативний працівник самостійно відвідує гральний заклад, робить ставку у грі, бере участь у її проведенні та отримує виграш. Цей процес зазвичай фіксується за допомогою відеозасобів. Проведення такого заходу дає можливість отримати інформацію про те, чи дійсно в приміщенні проводяться

заборонені азартні ігри, а також встановити спосіб їх проведення (діяльність інтернет-клубу, використання гральних автоматів, діяльність прихованого казино тощо). Отримана таким чином інформація дає можливість виявити та задокументувати факт протиправного діяння і може бути підставою для проведення перевірки чи огляду місця події, а зібрані в результаті таких дій матеріали будуть приводами для внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (Реєстру) та початку досудового розслідування.

Наприклад, у РФ для виявлення фактів організації та проведення азартних ігор оперативні працівники застосовували оперативно-розшуковий захід «перевірна закупівля», який зафіксували аудіовідеозаписом на диску CD-R, який у подальшому був долучений до матеріалів кримінальної справи як речовий доказ факту проведення азартних ігор [3].

Факт оперативної закупки доцільно фіксувати за допомогою технічних засобів: фотоапарата, диктофона, відеокамери. При цьому створені таким чином нові джерела, на яких зафіксована інформація (фотографії, записи на магнітних носіях), нерідко сприяють ефективному доказуванню протиправної діяльності винного, документують спосіб вчинення цього злочину та стають речовими доказами, які можуть пред'являтися підозрюваному під час допиту та схилити його до визнання своєї вини у вчиненому злочині. Такі записи повинні бути належним чином упаковані та оформлюватися додатками до протоколу. Додатками до протоколу також можуть бути пояснення спеціаліста, який брав участь у проведенні оперативної закупки чи будь-які інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Складений протокол з додатками долучається до матеріалів оперативно-розшукової справи й у разі легалізації матеріалів ОРД може використовуватися в доказуванні у кримінальному провадженні та прийнятті відповідних процесуальних рішень.

Оперативна закупка також може проводитися після початку досудового розслідування, тоді вона матиме характер негласної слідчої (розшукової) дії і проводитиметься в порядку, передбаченому КПК України, зокрема ст. 271 у рамках контролю за вчиненням злочину. Як правило, таку негласну слідчу (розшукову) дію проводить відповідний оперативно-розшуковий підрозділ, який користується при цьому повноваженнями слідчого.

Оперативні підрозділи також мають право ставити питання про проведення перевірок іншими органами та брати участь у їх проведенні. Також оперативні працівники можуть самостійно провести перевірку діяльності підпільного грального закладу з метою виявлення можливих порушень закону чи ознак злочину, оскільки спеціальний Закон «Про заборону грального бізнесу в Україні» [5] надає право органам міліції та органам податкової служби проводити перевірки та звертатися до суду з позовом про застосування фінансових санкцій за вчинені правопорушення у сфері грального бізнесу.

Зокрема, під час проведення заходів з метою забезпечення вимог Закону України «Про заборону грального бізнесу в Україні» працівниками МВС було виявлено в приміщенні ігрові автомати у кількості 10 штук, з яких 6 штук з логотипом – світлове табло з надписами «Симулятор» та 4 гральні автомати з графічним зображенням гральних карт та рулетки на передньому світловому табло, що дозволило правоохоронним органам зафіксувати факт грального бізнесу [6].

Наприклад, у Канаді, де заборонено гральний бізнес онлайн, було проведено поліцейський рейд, під час якого спеціальний загін поліції Канади зайшов на вечірку в місті Маркхем, Онтаріо і влаштував рейд проти діячів організованої злочинності та підпільного грального бізнесу. За даними влади, близько 2 300 гостей вечірки робили нелегальні ставки на Су-

пербоул. За результатами рейду конфісковано понад CAD 2,5 млн готівкою, а також шість осіб заарештовано. Поліція так само конфіскувала спеціальні призи для гостей, такі як спортбайк Kawasaki, годинник Rolex Yacht-Master, LED-телевізори й інші предмети розкоші. Вечірку організувала компанія онлайн-гемблінгу Platinum SB. Сам гральний сайт зараз закритий рішенням суду. І хоча боротьба з організованою злочинністю в Канаді користується всенародною підтримкою, але багато канадців упевнені, що подібних ситуацій можна було б уникнути, якби в країні діяло чітке законодавство в галузі онлайн-гемблінгу. За даними експертів, щорічно з Канади на офшорні рахунки бандитів іде близько CAD 14 млрд [7].

Разом з тим звернення до суду можливе лише за результатами зібраних матеріалів, які свідчать про правопорушення, а такі матеріали можуть бути отримані лише за результатами проведених перевірок. Проте, на нашу думку, таке положення законодавства є недосконалим і колізійним, оскільки таким чином фактично особа несе два види відповідальності за одне правопорушення – фінансову у вигляді штрафу та кримінальну знову ж таки у вигляді штрафу. Крім того, органи міліції є правоохоронними органами, а не фінансовими, тому віднесення до їх повноважень права звертатися до суду за застосуванням фінансових санкцій видається спірним.

Крім того, додаткову інформацію про вчинення злочину та пов'язаних з ним осіб дає також перевірка інших суб'єктів підприємницької діяльності, які мають договірні відносини з гральним закладом (здавання в оренду приміщення, здавання в оренду чи продаж комп'ютерного, грального обладнання, надання послуг з охорони приміщення, поставка товарів, давання послуг з доступу до мережі Інтернет тощо). Отримана в ході перевірки таких суб'єктів інформація, надані такими суб'єктами господарювання пояснення та отримані документи про договірні

відносини є джерелами інформації для проведення подальшої оперативно-розшукової діяльності щодо виявлення злочину.

За результатами такої перевірки складається акт перевірки, який долучається до матеріалів оперативно-розшукової справи і в подальшому може бути використаний у кримінальному провадженні в доказуванні чи прийнятті відповідних процесуальних чи організаційно тактичних рішень.

Ефективними оперативно-розшуковими заходами виявлення заняття гральним бізнесом також є зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж та огляд і виїмка кореспонденції. Цей захід дає змогу виявити партнерів організатора грального бізнесу – співучасників злочину та первинну інформацію про гральний бізнес та інші пов'язані з ним злочини. Вказані заходи також можуть проводитися також і після початку досудового розслідування як негласні слідчі (розшукові) дії. У практиці такі заходи провадяться оперативно-розшуковими підрозділами. Про результати проведеного заходу складається протокол, який долучається до матеріалів оперативно-розшукової справи. А на досудовому розслідуванні такі матеріали ОРД використовуються відповідно до напрямів, визначених ст. 10 Закону про ОРД.

Прослуховування телефонних розмов також використовується правоохоронними органами в Європі для виявлення шахрайства в казино. Так, зокрема, у Франції, де проведення азартних ігор дозволене, служба безпеки казино виявила підозрілі виграші у гравця, при цьому при подальшому прослуховуванні телефонних розмов співучасників злочину вдалося виявити спосіб обману казино. Так, троє італійців обманули казино Les Princes в Каннах у серпні 2011 р., використовуючи інфрачервоні контактні лінзи, які Амполліні купив в інтернет-магазині в Китаї (за €2000). Він і його пособники – Жанфранко Тіррїто і Рокко Грассау – зуміли переконати двох співробітників

казино взяти колоду зі спеціальними мітками (нанесеними невидимим чорнилом, які можна побачити тільки з контактними лінзами). За допомогою цієї колоди Амполліні зміг виграти €70 000, а через два місяці – ще €21000. У ході подальшого розслідування та прослуховування телефонних розмов виявилася змова між трьома співучасниками. Отримавши карти від співників у Les Princes, вони нанесли на них маркування і, заново упакувавши, повернули в казино. Коли італійці повернулися, їх співники дістали мічені карти, щоб ті могли виконати задумане. Шахраїв засудили до тюремного ув'язнення і штрафів: Амполліні засудили до двох років ув'язнення і штрафу в розмірі €100 000; Тіррїто отримав три роки в'язниці і штраф €100 000 (оскільки суд вважав, що він був організатором злочину); Грассау був засуджений до двох з половиною років в'язниці і виплати штрафу в розмірі €50 000 [8].

Здійснення аудіо-, відеоконтролю особи, спостереження за особою, річчю або місцем, а також аудіо-, відеоконтроль місця дають змогу зафіксувати за допомогою технічних засобів факти вчинення злочину, відомості про гральний заклад, отримати зображення підозрюваного в організації грального бізнесу та членів організованої злочинної групи тощо. Отримані фото- та відеоматеріали можуть бути використані в подальшій оперативно-розшуковій діяльності для впізнання осіб, які вчинили злочин, встановлення їх особи та їх розшуку за фотографіями.

Спостереження – це негласний нагляд за важливими для оперативного працівника особами, їх транспортними засобами з метою отримання значущої інформації (наприклад, про організацію злочинної групи, взаємини її членів, способи фінансування групи тощо). Спостереження за злочинцем шляхом введення в близьке коло його друзів інформаторів приносить велику користь розслідуванню [9].

Про результати проведення цих заходів складається протокол, а зроблені

аудіо- чи відеозаписи додаються до цього протоколу. Складений протокол додається до оперативно-розшукової справи й у подальшому використовується у кримінальному процесі.

Так, в одному з казино постійний внутрішній відеонагляд дозволив виявити шахрайство працівника. 26-річного дилера Меттью Айзенберга з Піттсбурга (США) оштрафували на \$75 000 за те, що він привласнив собі кілька фішок загальною вартістю \$200 з казино Rivers. За повідомленням газети Pittsburgh Post, герой новини роздавав карти за столами покеру і блекджеку і, таким чином, збільшував свій власний прибуток на годину. Дилер-шахрай був спійманий завдяки перегляду камер відеоспостереження: на записах явно видно, як він час від часу бере зі столу кілька фішок і кладе їх собі в коробку для чайових. Шахрай крав фішки досить простим, хоча і відпрацьованим способом. Час від часу разом зі скинутими картами він закріплював правою рукою фішку номіналом від \$1 до \$5, а після розіграшу банку знаходив у стосі карт фішку і лівою рукою клав її в коробку для чайових. Такі маневри Меттью Айзенберга проробляв більш ніж сотню разів. Сам обвинувачений своєї провини вирішив не заперечувати, після чого був засуджений до року тюремного ув'язнення умовно (дрібна крадіжка), проте згідно з державними законами про гральний бізнес йому все одно доведеться заплатити штраф у розмірі \$75 000 [10].

Отже, за результатами ОРЗ оперативно-розшукові підрозділи отримують матеріали ОРД. У ст. 10 Закону України про ОРД вказуються напрями використання матеріалів ОРД у кримінальному процесі, проте як у цьому Законі, так і у відомчих нормативно-правових актах термін «матеріали оперативно-розшукової діяльності» вживається без розкриття його поняття, змісту, форми та визначення їх видів.

Відсутність у правових актах нормативного визначення поняття матеріалів ОРД, їх видів, а також встановлених ви-

мог до оформлення кожного з їх видів у ході оперативно-розшукового документування протиправних дій розроблюваних осіб та порядку передачі їх особам, що ведуть кримінальний процес, для використання в інтересах кримінального судочинства є одним із проблемних питань, невирішеність якого в теорії і законодавстві негативно впливає на правозастосовну діяльність, про що свідчать результати аналізу матеріалів оперативно-розшукових справ, кримінальних справ-проваджень, актів прокурорського реагування на допущені порушення законності в ході здійснення відповідних ОРЗ, подань оперативно-розшукових підрозділів до суду на отримання дозволу на проведення ОРЗ, що обмежують конституційні права громадян.

Матеріали ОРД, які використовуються в інтересах кримінального судочинства, – це матеріально фіксовані джерела, що виникають у процесі здійснення оперативно-розшукових заходів, які містять відомості (інформацію) про ознаки злочину, причетних до нього осіб, а також інші дані, що сприяють його розкриттю та можуть бути використані для прийняття рішень у кримінальному процесі [11, с. 270–292].

Матеріали ОРД являють собою:

а) документи (їх копії), які відповідно до мети та завдань ОРД складені чи отримані уповноваженими на це особами у передбаченій законом та відомчими нормативно-правовими актами спосіб і зафіксовані у визначеній ними формі на будь-яких матеріальних носіях (паперових, аудіо-, фото-, відеоплівках, магнітних дисках тощо), які відображають фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп, передбачені КК України, про їх джерела та інші обставини, що сприяють викриттю цих протиправних діянь, хід отримання даних про них;

б) будь-які предмети, властивості, якості й стан яких об'єктивно пов'язані зі злочинною діяльністю, які були знаряддям злочину й зберегли на собі його сліди чи були об'єктом злочинних дій розроб-

люваних осіб, гроші й цінності, нажиті злочинним шляхом, та всі інші матеріальні об'єкти, що можуть бути засобами виявлення злочину, встановлення фактичних обставин злочинної діяльності й виявлення осіб, які до неї причетні; які можуть бути використані як приводи та підстави для порушення провадження у кримінальній справі або проведення слідчих дій і прийняття інших процесуальних рішень, а також для отримання фактичних даних, що можуть бути доказами у кримінальному провадженні.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що оперативно-розшукові підрозділи під час проведення оперативно-роз-

шукової діяльності, особливо негласних слідчих дій, отримують вкрай важливу інформацію про факти зайняття гральним бізнесом, особливо способи приховування цього злочину та інформацію, отримання якої є вкрай складним (або і неможливим) шляхом застосування інших відкритих заходів. Отримані таким чином відомості дозволяють слідчому не лише виявити ознаки зайняття гральним бізнесом та почати кримінальне провадження відповідно до ст. 214 КПК України, а й використати такі матеріали на досудовому розслідуванні у доказуванні та при прийнятті процесуальних й організаційно-тактичних рішень.

Література

1. Топорецька З. М. Особливості розслідування зайняття гральним бізнесом : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / З. М. Топорецька. – К. : Б.в., 2012. – 19 с.
2. Стан та структура злочинності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/doccatalog/list?currDir=67108>.
3. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
4. Приговор мирового судьи Железнодорожного района г. Воронежа от 03.04.2013 г. в деле № 1–21/2013/Единый реестр решений судов общей юрисдикции РФ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gcourts.ru/case/13431881>.
5. Про заборону грального бізнесу в Україні : Закон України від 15 трав. 2009 р. № 1334-VI // Відом. Верхов. Ради України. – 2009. – № 38.
6. Вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 13.05.2013 р. у справі № 199/4920/13-к (1-кп/199/156/13) [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/31135407>.
7. Рейд против нелегальных букмекеров в Канаде [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.overbetting.ru/news/bk/policzejskij-rejd-protiv-nelegalnyh-bukmekеров-v-kanade.html>.
8. Французский суд вынес приговор троим изобретательным мошенникам [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.holdemworld.ru/news/world/frantsuzskiy_sud_vyines_prigovor_troim_izobretatelnyim_moshennikam000.html.
9. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. [Новое изд., перепечатанное с издания 1925 г.] / И. Н. Якимов. – М. : ЛексЭст, 2003. – С. 280–293.
10. Мошеннику вегасского казино грозит 360 лет заключения // Веб-сайт Ассоциации деятелей игорного бизнеса [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vib.adib92.ru/main.mhtml?PubID=11042>.
11. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : [монографія] / М. А. Погорецький. – Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. – 574 с.

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДОСТОВІРНОСТІ ДОКАЗУ ЯК ЙОГО ВЛАСТИВОСТІ

На підставі аналізу наукових джерел, а також відповідних положень чинного кримінального процесуального законодавства у статті розглянуто поняття та сутність достовірності доказу як його необхідної властивості, здійснено спробу визначення моменту, з якого фактичні дані, що становлять зміст доказу, набувають властивості достовірності.

Ключові слова: доказ, властивості доказу, достовірність фактичних даних, оцінка доказу, внутрішнє переконання суб'єкта доказування.

На основании анализа научных источников, а также соответствующих положений действующего уголовного процессуального законодательства в статье рассмотрено понятие и сущность достоверности доказательства как его необходимого свойства, осуществлена попытка определения момента, с которого фактические данные, составляющие содержание доказательства, приобретают свойство достоверности.

Ключевые слова: доказательство, свойства доказательства, достоверность фактических данных, оценка доказательства, внутреннее убеждение субъекта доказывания.

On the basis of analysis of scientific sources, and also proper positions of current criminal judicial legislation, in the article a concept and essence of authenticity of proof is considered as his necessary property, the attempt of determination of moment, from which fact sheets, constituents maintenance of proof, gain characteristic authenticity, is carried out.

Key words: proof, properties of proof, authenticity of fact sheets, estimation of proof, internal persuasion of subject of proving.

Постановка проблеми. Вирішення питання про достовірність або недостовірність отриманих у кримінальному провадженні доказів належить до найважливіших проблем практичної юриспруденції. За результатами опитування практичних працівників органів досудового розслідування, саме вирішення питання достовірності доказів являє собою найбільш складну і значну за обсягом частину процесу кримінально-процесуального доказування.

Стан дослідження. Достовірність як властивість кримінально-процесуального доказу була предметом наукових по-

шуків багатьох учених-процесуалістів та практиків, що досліджували ті чи інші аспекти теорії доказів, зокрема В. Д. Арсенєва, А. Р. Белкіна, Р. С. Белкіна, Ю. М. Грошевого, В. І. Зажицького, О. О. Ейсмана, Л. М. Карнеєвої, Н. М. Кіпніса, Р. В. Костенка, В. А. Лазарєвої, П. А. Лупинської, Г. М. Миньковського, І. Б. Михайловської, Я. О. Мотовиловкера, С. В. Некрасова, В. Т. Нора, Ю. К. Орлова, М. А. Погорецького, Г. М. Рєзніка, Н. В. Сібільової, А. Б. Соловйова, М. С. Строговича, О. І. Трусова, С. А. Шейфера, М. Є. Шумили та ін. Проте в умовах реформування кримінально-

го процесуального законодавства, зокрема прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) 2012 р., потреба у науковому осмисленні зазначеної категорії кримінального процесу й доказового права залишається актуальною.

Метою цієї статті є спроба визначення поняття та сутності достовірності доказу, а також моменту набуття цієї властивості фактичними даними, що становлять зміст доказу.

Виклад основного матеріалу. Категорія «достовірність» тісно пов'язана із такими філософськими категоріями, як «істинність», «вірогідність», «імовірність» та іншими, що характеризують ступінь пізнання істини.

Пізнання в кримінальному процесі, що здійснюється у формі доказування, спрямоване на одержання достовірного знання про обставини злочину, тобто одержання доказів не лише належних та допустимих, але й достовірних. Про це прямо зазначено у ч. 1 ст. 94 КПК України, яка закріплює положення про те, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення.

Слід зауважити, що сторона захисту, потерпілий, хоча й не є обов'язковими учасниками процесу доказування, проте у випадку реалізації ними права на участь у кримінально-процесуальному доказуванні також здійснюють оцінку доказів, оскільки вона є необхідним та невід'ємним елементом цього процесу. Отже, сторона захисту, так само як і слідчий, прокурор, повинна попередньо оцінити кожен поданий до суду доказ із позицій його належності, допустимості й достовірності.

Необхідно уточнити, що в науковій літературі достовірність переважно розглядається як внутрішня властивість доказу. Проте названа властивість характеризує насамперед фактичні дані, що є змістом доказу. Якщо фактичні дані не володіють властивістю достовірності, то у своїй єдності з процесуальним джерелом вони не можуть утворювати доказ у кримінальному провадженні. Недостовірних доказів у кримінальному процесі не існує, оскільки недостовірні фактичні дані не можуть становити зміст доказу, утворювати доказ. Проте у випадку відповідності фактичних даних (та їх джерел) критерію достовірності (а також належності й допустимості), то можна говорити й про однойменні властивості доказу, якими він володіє.

Термін «достовірний» тлумачиться в українській мові як такий, що не викликає сумніву, цілком вірний, точний [1, с. 388] та, на наш погляд, є синонімом прикметника «вірогідний» – який не викликає сумніву; достовірний [2, с. 681].

Проте визнання доказу достовірним не означає розуміння його як встановленого факту реальної дійсності, достовірного в силу своєї об'єктивної природи й існуючого незалежно від людського пізнання. Як слушно з цього приводу писав Р. С. Белкін, факт об'єктивної істини – це «реальність, яка є незалежною від сприйняття її дослідником, від пізнання її, від проникнення в її сутність. Факт не може бути недостовірним, тому що вірогідність – це не властивість факту, а властивість знань про факт. Недостовірним буває припущення про факт... Відомості про існування чи не існування факту бувають достовірними чи ймовірними, можливими... Нарешті, достовірним чи ймовірним може бути саме знання про факти, результати дослідження доказів» [3, с. 58–59].

Отже, факт навколишньої дійсності є завжди достовірним, оскільки він – реальність. Виходячи із «єдиного» розуміння доказу як єдності фактичних даних та їх процесуальних джерел, отриманих

у відповідній процесуальній формі [4, с. 221], фактичні дані, що становлять зміст доказу, необхідно розуміти не як факт, а як набуті із джерел фактичних даних відомості про нього. Фактичні дані є категорією суб'єктивною, оскільки вони пройшли декілька етапів відображення – у свідомості суб'єкта як джерела фактичних даних, у свідомості суб'єкта доказування, у матеріалах кримінального провадження тощо. Саме суб'єктивний характер сприйняття фактичних даних та визнання їх доказами уповноваженим суб'єктом кримінального процесу є однією з причин судово-слідчих помилок [5, с. 58–59].

Отже, категорія «достовірність доказу» у кримінальному процесі є суб'єктивною, про що справедливо зазначається в наукових джерелах [6, с. 47; 7, с. 81–88]. Достовірним є завжди факт навколишньої дійсності, оскільки він – реальність; фактичні ж дані, тобто дані про цей факт, покладені в основу доказу, повинні бути вірогідними для особи, що здійснює процес доказування. Вірогідність – це суб'єктивна впевненість особи, яка оцінює докази, в існуванні чи відсутності певних фактів. Це означає, що, якщо для слідчого отриманий ним доказ є достовірною категорією, то для суду він може мати лише ймовірний характер. Кримінально-процесуальні докази, що є достовірними для слідчого та прокурора, можуть такими не бути для суду першої інстанції, а ті, що визнані судом першої інстанції достовірними знаннями, можуть такими не бути для суду вищої інстанції. З цього приводу у ч. 2 ст. 94 КПК України вказується, що жоден доказ не має наперед встановленої сили. Таке правило щодо оцінки доказів встановлено і в кримінально-процесуальних законах інших країн.

«Достовірність є станом нашої впевненості, вивіданої із сукупності представлених і зібраних у суді доказів. Це є та висока ступінь імовірності, при якій благорозумна людина вважає за можливе діяти, являє собою сукупність підстав,

збіг імовірностей, що впливають із представлених доказів, що виключають протилежне припущення про те, що минула досліджувана подія має місце в дійсності, є висновком про те, що ніяке інше припущення, окрім висунутого, не є сумісним із обставинами справи» [8, с. 28].

Отже, можна зробити висновок, що достовірність доказу – це властивість фактичних даних, що становлять зміст доказу, встановлювати наявність чи відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження, заснована на внутрішньому переконанні суб'єкта доказування, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження.

Момент, з якого доказ набуває властивості достовірності, є дискусійним у кримінально-процесуальній науці. Окремі вчені зазначають, що оцінка достовірності являє собою тривалий процес, який завершується лише в момент формулювання кінцевих висновків у справі на підставі всієї сукупності зібраних доказів [9, с. 13]. Однак що автори мали на увазі під моментом формулювання кінцевих висновків у справі – не роз'яснюється, напевно, постановлення вироку судом.

Відповідно до точки зору Р. В. Костенка, слідчий, прокурор, суд використовують докази, які не є апіорі достовірними з моменту їх отримання, а лише визнають як такі певні відомості в результаті їх ретельної перевірки й оцінки, а тому докази в їх закінченому вигляді не можуть бути отримані, і мова повинна йти про збирання відомостей, а не доказів [10, с. 88].

З цього приводу С. А. Шейфер обґрунтовано зауважив, що достовірність дійсно не може бути встановлена в момент отримання доказу, оскільки остаточно вона визначається на завершальному етапі доказування, коли оцінюється вся сукупність отриманих доказів. Проте це не означає, що отримані слідчим і закріплені у відповідній процесу-

альній формі відомості – це ще не докази [11, с. 65].

Науковець зазначає, що за логікою кримінального процесу будь-який отриманий доказ завжди на початку є проблематичним, оскільки відомості, що у ньому містяться, можуть бути як істинними, так і неправдивими. Саме тому кожний отриманий доказ підлягає подальшій перевірці й оцінці, в процесі яких визначається його достовірність. Проте ймовірний характер інформації не ставить під сумнів її доказове значення і можливість оперування нею. Інший підхід, продиктований, на перший погляд, піклуванням про обґрунтованість і достовірність рішень, що приймаються суб'єктами доказування, фактично обеззброює їх, оскільки примушує здійснювати процес доказування і приймати проміжні рішення за відсутності доказів [11, с. 66].

На наш погляд, підхід С. А. Шейфера є найбільш обґрунтованим, проте не позбавленим окремих дискусійних положень. Таким, зокрема, є обґрунтування науковця можливості надання інформації ймовірного характеру значення доказу у кримінальному провадженні, оскільки інакше «обеззброюються» суб'єкти доказування (ймовірно мова йде про суб'єктів сторони обвинувачення. – *Прим. наша*).

Необхідно зауважити, що чинне кримінально-процесуальне законодавство України (як і Російської Федерації) не вимагає обґрунтування усіх процесуальних рішень слідчого тільки доказами або їх сукупністю, особливо на початковому етапі розслідування. Так, відповідно до ч. 2 ст. 223 КПК України підставами для проведення слідчих (розшукових) дій є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети. Відповідно до ст. 248 КПК України у клопотанні про надання дозволу на проведення негласної (слідчої) розшукової дії зазначаються серед інших *обставини*, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину (п. 5 ч. 2 ст. 248

КПК), а слідчий суддя постановляє ухвалу про дозвіл на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, якщо прокурор, слідчий доведе наявність *достатніх підстав* вважати, що: 1) вчинений злочин відповідної тяжкості; 2) під час проведення негласної слідчої (розшукової) дії можуть бути отримані докази, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які вчинили злочин (ч. 3 ст. 248 КПК України).

Наявними доказами у кримінальному провадженні обґрунтовується клопотання слідчого, прокурора про обрання запобіжного заходу, при розгляді якого слідчий суддя, суд на підставі наданих сторонами кримінального провадження матеріалів зобов'язаний оцінити в сукупності всі обставини, у тому числі *вагомість наявних доказів* про вчинення підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 178 КПК України). Наявність *достатніх доказів* для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення є підставою для повідомлення особі про підозру (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України).

На наш погляд, такі термінологічні формулювання, як «вагомість доказів», «достатність доказів», використані законодавцем у наведених нормах, потребують свого роз'яснення. Проте, як бачимо, законодавча вимога обґрунтування доказами стосується не всіх процесуальних дій та рішень у досудовому розслідуванні. Тому, на наш погляд, підстави стверджувати, що за відсутності доказів у матеріалах провадження слідство, прокурор є «обеззброєними», об'єктивно відсутні.

До того ж вважаємо, що у ситуації, коли суб'єктивна впевненість суб'єкта розслідування у достовірності отриманих фактичних даних відсутня, немає нагальної потреби визнавати ці фактичні дані в єдності з їх процесуальним джерелом доказом у кримінальному провадженні. У матеріалах кримінального про-

вадження повинні міститися результати всіх проведених процесуальних дій (окрім випадків, передбачених законом), але за логікою не всі вони містять належну та достовірну інформацію, фактичні дані про обставини злочину, тому не всі є доказами у кримінальному провадженні.

На наш погляд, достовірність доказу остаточно визначається суб'єктом доказування на момент завершення його доказової діяльності. Якщо мова йде про слідчого, прокурора, що здійснює процесуальне керівництво розслідуванням, то достовірність доказів повинна бути встановлена ними на момент закінчення досудового розслідування, судом – на момент винесення судового рішення – вироку.

Проте наявність суб'єктивної впевненості особи у достовірності фактичних даних, що становлять зміст доказу, що заснована на внутрішньому переконанні, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх відомих на момент їх отримання обставин кримінального провадження, є підставою вважати єдність цих фактичних даних та їх процесуальних джерел доказом у кримінальному провадженні.

Саме тому позиція окремих процесуалістів, що кожен доказ стає таким з моменту його отримання відповідним суб'єктом [12, с. 81; 13, с. 134–135], є на наш погляд, такою, що потребує уточнення. Єдність фактичних даних та їх процесуальних джерел набуває процесуального значення доказу у кримінальному провадженні з моменту визнання її доказом суб'єктом доказування на підставі суб'єктивної впевненості в належності, допустимості та достовірності фактичних даних, що становлять їх зміст.

Зауважимо, що в міру накопичення у кримінальному провадженні кількості доказів та інших матеріалів кримінального провадження, що не мають процесуального значення доказів, утворюються сприятливіші можливості для об'єктивної оцінки достовірності доказів у їх

сукупності. Проте остаточно достовірність окремого доказу встановлюється оцінкою не всіх існуючих у справі доказів, а тільки тих, що стосуються одного й того ж факту [14, с. 11]. Наприклад, взаємно підкріплюють достовірність один одного такі докази, як висновок експерта про ідентичність сліду взуття, вилученого на місці події, та експериментального сліду взуття підозрюваного та показання свідка про те, що він бачив підозрюваного на місці вчинення злочину незадовго до часу його вчинення.

Достовірність як властивість доказу має тісний взаємозв'язок з іншими його властивостями – належністю й допустимістю. Так, Н. М. Кіпніс обґрунтовано зазначав, що оцінка достовірності доказу поділяється на два види: та, що пов'язана з дотриманням правил допустимості (через недотримання правил допустимості доказу обґрунтовано ставиться під сумнів його достовірність), та оцінка достовірності доказів у їх сукупності, коли не за формальними вимогами, а на підставі внутрішнього переконання суб'єкт доказування доходить висновку про недостовірність змісту фактичних даних, а не форми їх отримання (фіксації) [15, с. 86]. Є. Карякін і В. Миронов вважають, що властивість достовірності має суб'єктивну природу, що проявляється в безсумнівності доказів, що обумовлена їх всесторонньою перевіркою і залежить від встановлення його належності й допустимості, що забезпечують можливість використання відомостей в доказуванні [16, с. 85–86].

З цього приводу вважаємо слушним зазначити, що фактичні дані, що оцінюються суб'єктом доказування, можуть бути достовірними, тобто такими, що відповідають дійсності, проте бути неналежними у кримінальному провадженні, в якому вони встановлені. Недопустимі докази також не завжди містять недостовірні відомості про обставини, встановлювати які вони повинні. Проте лише за наявності всіх необхідних і передбачених законом (ч. 1 ст. 94 КПК України)

властивостей – належності, допустимості й достовірності можна говорити про наявність кримінально-процесуального доказу у провадженні.

Наприкінці зазначимо, що в науковій літературі питання про визначення достовірності доказу розглядається в різних аспектах. Одні вчені вважають, що достовірність встановлюється шляхом перевірки (дослідження) доказу [17, с. 234], інші – шляхом його оцінки [14, с. 7; 18, с. 614–615; 19, с. 86–88; 20, с. 42]. Окремі автори вважають, що достовірність доказів встановлюється і в результаті їх перевірки, і в результаті оцінки [21, с. 109–143; 22, с. 80].

На наш погляд, достовірність фактичних даних, що становлять зміст доказу, встановлюється в результаті оцінки доказу на підставі його перевірки. Традиційні ефективні способи перевірки достовірності доказів, а також методи їх оцінки широко висвітлені у кримінально-процесуальній та криміналістичній літературі [9, с. 13–14; 23, с. 7], тому детально нами розглядатися не будуть.

Висновки. Отже, достовірність доказу – це властивість фактичних даних,

що становлять зміст доказу, встановлювати наявність чи відсутність обставин, що мають значення для кримінального провадження, заснована на внутрішньому переконанні суб'єкта доказування, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження.

Достовірність доказу встановлюється шляхом його оцінки на підставі перевірки не всіх існуючих у провадженні доказів, а тільки тих, що стосуються одного й того ж факту.

Наявність суб'єктивної впевненості особи у достовірності фактичних даних, які становлять зміст доказу, що заснована на внутрішньому переконанні, яке відповідно до ч. 1 ст. 94 КПК України ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, є підставою вважати єдність цих фактичних даних та їх процесуальних джерел доказом у кримінальному провадженні. Проте остаточно достовірність доказу визначається суб'єктом доказування на момент завершення його доказової діяльності.

Література

1. Словник української мови [Електронний ресурс] : в 11 т. – Т. 2, 1971. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/dostovirnyj>.
2. Словник української мови [Електронний ресурс] : в 11 т. – Т. 1, 1970. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/viroghidnyj>.
3. Белкин Р. С. Собрание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы / Р. С. Белкин. – М. : Наука, 1966. – 295 с.
4. Сергеева Д. Б. До визначення поняття «доказу» за чинним КПК України / Д. Б. Сергеева // Боротьба з організ. злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2011. – № 24. – С. 212–221.
5. Сергеева Д. Б. Щодо визначення змісту поняття «доказу» у кримінальному процесі України / Д. Б. Сергеева // Наукова, просвітницька, громадська та політична спадщина академіка І. Малиновського і сьогодні : матеріали I Міжнар. наук.-практ. семінару ; м. Острог, 16 берез. 2012 р. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2012. – С. 203–205.
6. Карнеева Л. М. Доказательства в советском уголовном процессе : учеб. пособие / Л. М. Карнеева. – Волгоград, 1988. – 68 с.
7. Погорецький М. А. Імовірність і вірогідність: філософсько-правовий аспект / М. А. Погорецький // Наук. вісн. НА СБУ. – № 20. – С. 81–88.
8. Юридические основания достоверности доказательств / сост. Н. А. Терновский / под ред. с предисл. В. А. Томсинова. – М. : Зерцало, 2011. – 216 с.
9. Зайцева С. А. Достоверность и вероятность доказательств / С. А. Зайцева, Н. А. Громов, В. А. Пономаренко // Следователь. – 1999. – № 7. – С. 13–15.
10. Костенко Р. В. Оценка уголовно-процессуальных доказательств : монография / Р. В. Костенко. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 152 с.

11. Шейфер С. А. Доказательства и доказывание по уголовным делам: проблемы теории и правового регулирования / С. А. Шейфер. – М. : НОРМА, 2008. – 240 с.
12. Доля Е. А. Использование в доказывании результатов оперативно-розыскной деятельности / Е. А. Доля. – М. : Спарк, 1996. – 111 с.
13. Кокорев Л. Д. Уголовный процесс: доказательства и доказывание / Л. Д. Кокорев, Н. П. Кузнецов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1995. – 272 с.
14. Резник Г. М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств / Г. М. Резник. – М. : Юрид. лит., 1977. – 120 с.
15. Кипнис Н. М. Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве / Н. М. Кипнис. – М. : Юристъ, 1995. – 128 с.
16. Карякин Е. К вопросу о взаимосвязи достоверности с иными свойствами доказательств / Е. Карякин, В. Миронов // Уголов. право. – 2004. – № 3. – С. 85–86.
17. Белкин А. Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве / А. Р. Белкин. – М. : Норма, 2005. – 528 с.
18. Курс советского уголовного процесса: общая часть / под ред. А. Д. Бойкова, И. И. Карпеца. – М., 1989. – 638 с.
19. Трусов А. И. Основы теории судебных доказательств: краткий очерк / А. И. Трусов. – М., 1960. – 176 с.
20. Лупинская П. А. Доказательства в советском уголовном процессе: лекции для студентов ВЮЗИ / П. А. Лупинская. – М., 1955. – 55 с.
21. Корневский Ю. В. Доказывание в уголовном процессе (закон, теория, практика) / Доказывание в уголовном процессе: традиции и современность / под ред. В. А. Власихина. – М., 2000. – 270 с.
22. Орлов Ю. К. Основы теории доказательств в уголовном процессе: науч.-практ. пособие / Ю. К. Орлов. – М. : Проспект, 2000. – 144 с.
23. Бризицкий А. Относимость и достоверность доказательств в уголовном судопроизводстве / А. Бризицкий, В. Зажицкий // Сов. юстиция. – 1982. – № 3. – С. 6–7.

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ІСТОРІЯ ІНСТИТУТУ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ПОРЯДКУ АПЕЛЯЦІЇ ТА КАСАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

У статті розглядається становлення інституту перегляду судових рішень у порядку апеляції та касації у кримінальному судочинстві України. Зазначається, що можливість оскарження рішень першої інстанції до вищестоящих судів сьогодні сприймається як аксіома. Робиться висновок, що нормативна конструкція перегляду судових рішень у порядку апеляції та касації в кримінальному процесі України є результатом довготривалого шляху, що пройшов даний правовий інститут: від примітивних форм на етапі виникнення до сучасних загальноприйнятих у цивілізованому світі концепцій судового захисту прав людини.

Ключові слова: кримінальний процес, апеляція, касація, перегляд судових рішень.

В статье рассматривается становление института пересмотра судебных решений в порядке апелляции и кассации в уголовном судопроизводстве Украины. Отмечается, что возможность обжалования решений первой инстанции в вышестоящих судах сегодня воспринимается как аксиома. Делается вывод, что нормативная конструкция пересмотра судебных решений в порядке апелляции и кассации в уголовном процессе Украины является результатом длительного пути, который прошел данный правовой институт от примитивных форм на этапе возникновения до современных общепринятых в цивилизованном мире концепций судебной защиты прав человека.

Ключевые слова: уголовный процесс, апелляция, кассация, пересмотр судебных решений.

The article considers the establishment of the institute review proceedings on appeal and appeal in the criminal trial of Ukraine. It is noted that the possibility of appealing the decisions of first instance in the higher courts is perceived today as an axiom. It is concluded that the regulatory design review of judicial decisions on appeal and appeal in a criminal trial is the result of Ukraine's long path that was given legal institution of primitive forms of step to currently accepted in the civilized world concepts of judicial protection of human rights.

Key words: criminal trial, appeal, cassation, judicial review.

Будь-яку сучасну цивілізовану державу доволі складно уявити без існування інституцій, що забезпечують можливість оскарження судових рішень. Кількість інстанцій, які здійснюють перегляд, процедурні особливості оскарження, порядок перегляду рішень, можливі результати та інші чинники, дещо різняться залежно від специфіки правової системи тієї чи іншої держави, проте забезпечення можливості оскарження судового рішення є загальновизнаним юридичним стандартом. Слід зазначити, що

можливість оскарження рішень першої інстанції до вищестоящих судів сьогодні сприймається як аксіома. Поряд із цим розвиток інституту оскарження судових рішень пройшов тривалий та складний шлях від зародження самої ідеї про багатоступневність судової системи до втілення її в одну з основних засад усіх процесуальних галузей права.

Питання перегляду судових рішень завжди привертало значну увагу науковців. Серед робіт, присвячених даній проблематиці, можна згадати праці проце-

© Маринів В.І., 2014

суалістів колишньої Російської імперії: І. Я. Фойницького, М. В. Давидова, В. П. Случевського, С. І. Вікторського; СРСР та сучасної України: Л. О. Богословської, Т. В. Варфоломеевої, І. В. Вернидубова, М. М. Гродзинського, Ю. М. Грошевого, Є. Г. Коваленка, О. Ю. Костюченко, Є. Г. Мартинчика, М. М. Михеєнка, В. Т. Маляренка, О. Р. Михайленка, В. В. Молдована, Г. М. Омеляненко, М. І. Сірого, Н. П. Сизої, П. П. Пилипчука, В. А. Познанського, М. С. Строговича, В. П. Шибіки та ін.

Разом з тим багатогранність даної проблематики робить її практично невичерпною для наукового дослідження. Зокрема, доволі спірною і неоднозначною залишається тематика історії зародження та розвитку апеляційного й касаційного оскарження судових рішень в Україні.

Уявляючи можливість перегляду судових рішень як невід'ємний атрибут сучасної, правової, демократичної держави, доречно вказати, що схожі правові інститути (у першу чергу аналоги апеляційного перегляду) існували й у більш ранні періоди історії розвитку держави та права в Україні.

Поява можливості оскарження судових рішень до вищестоящого суду є предметом дискусій багатьох правників та істориків, кожен з яких обґрунтовує власне бачення щодо точки відліку виникнення вказаного явища.

Так, О. О. Шевченко та В. О. Самохвалов ведуть історію апеляції ще з часів Руської Правди – як можливість оскарження рішення громадського суду (суду общини), під юрисдикцією якого перебували вільні селяни-общинники, до княжого суду [1, с. 36]. Інші науковці, визнаючи існування апеляції у цей період, припускають таку можливість і для рішень приватновласницьких (домініальних) судів, які вершили суд над залежними у різній мірі селянами – рядовичами, закупами [2, с. 40].

Ознайомлення з нормами звичаєвого права Київської Русі надає можливість стверджувати, що елементи перегляду

судових рішень існували вже наприкінці IX ст., що у свою чергу обумовлювало появу ієрархічності судової системи. За часів Київської Русі судові функції здійснювала низка органів, до яких входили як світські, так і церковні. При цьому зазначені системи органів правосуддя не були пов'язані зв'язками субординації, а їх підсудність не перетиналась. Система церковних судів, наприклад, була однорівневою, і, враховуючи їх непідвладність князю в цілому та його суддівським повноваженням зокрема, існування апеляційного оскарження в цій категорії судів не могло мати місця.

Що ж стосується світської судової влади, то вона була нероздільно пов'язана з управлінськими органами й утворювала при цьому ієрархічну систему з можливістю оскарження рішення суду нижчого рівня безпосередньо до князя або до відповідної особи з його найближчого оточення (до княжого суду). Можна припустити, що саме ця форма оскарження судових рішень була своєрідною апеляційною інстанцією за часів давньоруського періоду.

Подальший розвиток історії України (XIV – середина XVII ст.) пов'язаний з перебуванням її земель під владою кількох держав: Литви, Польщі, Речі Посполитої. Як зазначають дослідники, впродовж другої половини XIV – першої половини XVI ст. суди, які функціонували на українських землях, що знаходилися у складі Великого князівства Литовського, керувалися при розгляді справ спочатку нормами звичаєвого права, Руської Правди, а згодом великокнязівським законодавством – першим збірником литовського кримінального і кримінального процесуального права – Судебником Казимира IV 1468 р., а також статутами, збірниками магдебурзького права [3, с. 65]. Проте саме питання процесуального права найбільш докладно вирішувались у Статуті Великого князівства Литовського 1529 р., де окремий розділ був присвячений організації суду і судового про-

цесу [4, с. 69–83], а також у більш пізньому Статуті 1566 р.

У Галичині, що входила до складу Польського королівства, один час апеляція подавалася до вічових судів загалу шляхти воеводства, а з XV ст. – безпосередньо до короля. На землях, які відносилися до Великого князівства Литовського, згідно з уже згаданим Статутом 1529 р. оскарження рішень різноманітних місцевих судів здійснювалося до суду Великого князя, який був вищою судовою установою князівства. Даний суд міг також здійснювати первинний судовий розгляд справ, таким чином стаючи судом першої інстанції, проте основною формою його роботи був усе-таки розгляд апеляцій. Суб'єктний склад такого суду міг включати як князя особисто та при участі радних панів, так і його довірених осіб, для яких суддівська діяльність не була основною [5, с. 17, 18].

Наступним кроком у запровадженні інстанційності судового розгляду стала ухвала Берестейського сейму від 23 травня 1542 р. Відповідно до цього акта скарги на рішення суду воевод і старост подавалися до суду Пани-Ради, до якого входили васали Великого князя, а після Кревської унії, як зазначає М. Н. Ясинський, увійшли також католицькі єпископи та маєткова аристократія і вищі посадові особи органів центрального управління: канцлер, підканцлер, гетьман, маршалки та ін. [6, с. 44]. У 1588 р. суд Пани-Ради був повністю замінений Сеймовим судом, який став вирішувати особливо важливі справи та апеляційні скарги на рішення з окремих справ. Вирок Сеймового суду оскарженню не підлягав, але за королем залишалось право помилувати засудженого [5, с. 17, 18].

Серед українського населення Литовсько-Руської держави існував також копний (громадський) суд, юрисдикція якого поширювалася майже на всі цивільні і кримінальні справи сільських мешканців. Серед істориків права немає єдності у питанні можливості перегляду вищим судом рішення копного суду. Частина

науковців вважає, що дані судові рішення були остаточними і виконувалися негайно [7, с. 185]. Проте наявна й інша точка зору, відповідно до якої рішення копного суду подавалось возним до гродського суду, який міг затвердити рішення копного суду, винести свій вирок у даній справі, скасувати рішення і виправдати підсудного, що можна розцінювати як елементи апеляції [5, с. 34].

Судова реформа, що відбулась у Великому князівстві Литовському, не могла не торкнутися й українських земель. У першу чергу з'явилась нова система судоустрою з поділом на вищі та нижчі суди, а Статутами 1566 та 1568 рр. відбулося чітке встановлення не лише інстанційної процедури контролювання законності судового рішення, а й процедури подачі апеляційної скарги.

Як вказують дослідники, з 1581 р. Головний Литовський трибунал став основною апеляційною інстанцією [8, с. 105]. Головний трибунал Великого Князівства був новоствореним центральним судовим органом на литовських землях, що розглядав справи по першій інстанції та апеляції на вироки земських, городських і підкоморських судів, а також панських судів відносно шляхтичів, засуджених до смертної кари, тюремного ув'язнення або великого грошового штрафу. Крім світських справ, він переглядав справи, де стороною була і духовна особа. У такому випадку справу слухали спільно світські та духовні судді [9, с. 131–142]. Слід зазначити, що рішення Головного трибуналу оскарженню не підлягали [10, с. 20].

Отже, судовий процес і процедура оскарження судових рішень у цілому у вказаний період варіювались залежно від належності українських територій до Польського королівства чи до Великого князівства Литовського і відповідно від дії на цих територіях різних правових норм. Також варто відзначити подальший прогрес порівняно з давньоруським періодом у процесі відділення суду від управлінських органів, про що свідчить початок формування інституту профе-

сійних суддів [5, с. 135–136]. Судова система продовжувала відбивати становий характер суспільства, проте незалежно від соціального статусу особи їй гарантувалося право на апеляційне оскарження у вищих судах, які впродовж цього періоду змінювали свою назву, проте продовжували виконувати функції щодо перегляду судових рішень.

За часів існування Запорізької Січі судова система поділялася на декілька рівнів. Зокрема судові функції (поряд із адміністративними) виконували паланковий полковник, курінний отаман, кошовий отаман, а іноді й весь кіш, причому рішення паланкового суду оскаржувались до курінного суду, а вищою судовою інстанцією відносно вищезгаданих судових органів був суд кошового отамана. Пізніше в процесі становлення організаційної структури Січі була запроваджена посада військового судді, який здійснював судочинство у більшості кримінальних справ. Його рішення також могли оскаржуватися до кошового отамана. Проте вироки, постановлені за злочини, вчинені під час бойових дій, оскарженню не підлягали і виконувались негайно [7, с. 221]. Таким чином, на запорізьких землях склалася самобутня система судових органів, яка поєднувала риси, характерні для військової організації та адміністрації мирного часу, передбачаючи можливість оскаржувати рішення судів нижчих інстанцій.

Упродовж національно-визвольної війни 1648–1654 рр. на українських землях існувала незалежна козацька держава, яка мала назву Військо Запорозьке, або Гетьманщина. Дане державне утворення характеризувалося складною багаторівневою судовою системою, до складу якої, як зазначає О. Биркович, входили: вищі органи судової влади (суд Гетьмана, суд Ради генеральної старшини, Генеральний військовий суд, Генеральна військова канцелярія); судові органи середньої ланки (полкові суди); судові органи нижчої ланки (сотенні, магістратські, ратушні, сільські суди, а також коп-

ні та домініальні суди); спеціалізовані суди (духовні, цехові, ярмаркові, митні, третейські суди, а також суд грецького Ніжинського братства) [11, с. 4].

У 1763 р. гетьман К. Розумовський змінив систему судів, частково враховуючи положення Литовських статутів, відновивши земські, гродські, підкоморські суди, запровадивши генеральний військовий суд. Кримінальні справи розглядали і вирішували гродські суди, які діяли у кожному полковому місті і в які були перетворені колишні полкові суди [12, с. 239]. Такий стан судової системи на землях Лівобережної України зберігся до запровадження російського губернського устрою в останній чверті XVIII ст. На землях Правобережної України до 1830 р. продовжувала діяти система польських судів.

Значний розвиток апеляційне провадження знайшло у визначній пам'ятці українського законодавства «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.), яка містила окрему главу, присвячену питанням апеляційного оскарження [13]. Деякі науковці навіть пов'язують з цим нормативним актом виникнення апеляційної форми оскарження судових рішень [14, с. 5].

Подати апеляцію був вправі будь-який учасник, не задоволений результатом судового розгляду. У «Правах, за якими судиться малоросійський народ» було визначено поняття «апеляції» як витребування і перенесення з нижчого суду до вищого справи сторін, що судяться, коли одна із них вважала себе скривдженою вироком, винесеним у її справі в цьому нижчому суді (п. 1 арт. 35 гл. 8) [13, с. 150]. Апеляційний розгляд здійснював вищестоящий суд. Скарга на суддів також подавалась вищестоящому суду і містила заперечення проти незаконних дій суддів або працівників суду. Якщо суд апеляційної інстанції встановлював, що судовий вирок явно порушував закон або що судді допустили зловживання своїми правами, залежно від обставин і ступеня провини суддів, на

них могла бути накладена дисциплінарна й грошова кара. У противному разі при з'ясуванні, що вирок суду відповідає закону, а апеляція безпідставна й для суддів образлива, вищестоящий суд карав заявника грошовою покутою або й тяжчою карою, залежно від ступеня його вини [10, с. 24].

Упродовж наступного періоду, який умовно можна назвати «імперським», на українські землі Наддніпрянщини, Правобережжя і Галичини поширювалася, відповідно, влада й судоустрій Російської та Австрійської імперій. Серед кримінально-процесуальних нормативних актів, які діяли в межах Російської імперії, слід виділити указ імператора від 3 листопада 1796 р. «Об установлении в Малороссии правления и судопроизводства сообразно тамошним правам и прежним порядкам», згідно з яким на Лівобережній Україні частково поновлювалося колишнє українське судочинство, а на Правобережній було реанімовано польське судочинство. Такий порядок зберігався до початку 40-х рр. XIX ст., коли на всю територію України, яка адміністративно підпорядковувалась Росії, поширювалася дія Зводу законів Російської імперії 1832 р. У цей період єдиною судовою системою не існувало, суди були становими. Судові функції також виконували органи місцевої адміністрації та поліції [12, с. 43].

Указана ситуація врешті-решт призвела до потреби судової реформи, яку було проведено у 1864 р. Результатом докорінних змін у судовій системі стала ліквідація станових суддів і запровадження незалежної судової системи, яка включала мирові суди, відповідну апеляційну інстанцію – з'їзд мирових суддів, та загальні суди двох рівнів.

У системі місцевих суддів нижчою судовою інстанцією був мировий суддя, який здійснював судочинство у містах та повітах. Апелювати на вирок цього судді можна було до з'їзду мирових суддів. На Лівобережній Україні в кінці 80-х рр. XIX ст. було проведено судову контрре-

форму, за якою інститут мирових суддів ліквідовувався і створювалася нова, досить складна система судових органів, низовими ланками якої були земський начальник, міський суддя, повітовий член окружного суду. Апеляційною інстанцією для цих судових органів був повітовий з'їзд судового присутствія. Вироки повітових суддів підлягали оскарженню до суду округу [10, с. 25–26].

У подальшому в рамках реформування кримінального судочинства було встановлено можливість оскарження рішень судів другого рівня до так званої «губернської присутності» (до складу якої входив губернатор, наближені до нього особи та члени окружного суду), тобто фактично відбулося зародження третього (касаційного) рівня оскарження.

Події 1917 р. у Російській імперії стали підґрунтям для виникнення Української Народної Республіки. Створення нової судової системи передбачало організацію трьох апеляційних судів: Київського, Харківського та Одеського, юрисдикція яких поширювалась на однойменні губернії (проте, як зазначає П. П. Музиченко, Харківський і Одеський апеляційні суди так і не були створені [15, с. 212]). Окрім того, у новій державі запроваджувався вищий судовий орган – Генеральний Суд [16, с. 79–85]. Проте нетривале існування УНР та доволі напружені зовнішньополітичні стосунки з Росією завадили завершенню становлення повноцінної судової системи. правонаступник УНР – Українська Держава гетьмана Скоропадського – відновила стару імперську систему судоустрою. Що ж стосується Західноукраїнської Народної Республіки, то на її території продовжувало діяти австрійське кримінально-процесуальне законодавство.

Історія розвитку вищих судових інстанцій на українських землях пов'язана зі становленням і розвитком правової системи Радянського Союзу. Як вказують науковці, «початком юридичного оформлення судоустрою Радянської України

була постанова Народного Секретаріату УСРР «Про введення народного суду» від 4 січня 1918 р. За постановою утворювалися дільничні, повітові і міські народні суди. У зв'язку з ліквідацією старої судової системи і введенням народного суду апеляцію було скасовано. Після прийняття 23 січня 1918 р. Положення про революційні трибунали відбулося створення революційних трибуналів. Вироки і рішення народного суду та революційного трибуналу були остаточними і не підлягали оскарженню» [10, с. 29, 30].

Заміною апеляції, яка припинила своє існування за радянських часів, став інститут касації (введений у дію Положенням про народні суди і революційні трибунали УСРР від 14 лютого 1919 р. [17]), який, як вказують дослідники, «істотно відрізнявся від однойменного інституту європейського та світового процесуального законодавства» [18, с. 5].

Як зазначається у сучасних дослідженнях, наявні статистичні дані надають можливість стверджувати, що апеляція як інститут оскарження, перевірки та перегляду судових рішень позитивно зарекомендувала себе в кримінальному процесі царської Росії у 1864–1917 рр. Проте за радянських часів (1917–1991 рр.) апеляція як спосіб виправлення судових помилок був «безапеляційно» відкинута. Вирок радянських теоретиків щодо аналізованого процесуального інституту являвся остаточним і оскарженню не підлягав [19, с. 2]. Так, наприклад, один з видних процесуалістів тих часів А. Я. Вишинський завжди вів мову про відсутність в апеляційному провадженні будь-якої логіки й навіть доводив її абсурдність [20, с. 186–187], вказуючи при цьому на «беззаперечні» переваги існування лише касаційного перегляду [20, с. 187–197].

Зважаючи на вказану концептуальну позицію ідеологічного характеру, в Положенні про судоустрій УСРР від 16 грудня 1922 р. та подальших кримінально-процесуальних кодексах касаційне оскарження судових рішень набуло по-

дальшого розвитку [10, с. 30]. При цьому органічна невідповідність інституту апеляції радянській ідеології, на думку М. М. Гродзинського, полягала у тому, що апеляційний перегляд вироків означав їх попередність, оскільки остаточний розгляд справи переносився в апеляційну інстанцію, яка була б над народним судом основною ланкою судової системи [21, с. 14–15]. Хоча при цьому слід погодитися з думкою, відповідно до якої «радянська касація фактично являла собою форму оскарження, яка поєднувала перевірку як дотримання норм закону, так і правильності рішення суду першої інстанції по суті. В радянський період у кримінальному процесі касаційне оскарження і перегляд фактично поєднували у собі як риси класичної касації, так і деякі апеляційні елементи» [10, с. 31].

Інститут апеляції як втілення права на перегляд судового рішення, яке ще не набуло законної сили, судом вищої інстанції був відновлений уже у незалежній Україні. Базові засади його відродження знайшли втілення у схваленій 28 квітня 1992 р. Верховною Радою України Концепції судово-правової реформи [22], яка передбачила вдосконалення судової системи, зокрема шляхом запровадження апеляційних судів та апеляційної форми перегляду рішень у кримінальних справах. У подальшому в межах так званої «малої судової реформи» у 2001 р. було здійснено перехід до двоступеневої системи оскарження судових рішень шляхом внесення відповідних змін до чинного на той час КПК України. Разом із тим слід зауважити, що подібна «двоступеневість» мала дещо вибірково-характер, зважаючи на те, що щодо деяких кримінальних справ відповідно до правил інстанційної підсудності функції суду першої інстанції виконували апеляційні суди областей, міст Києва і Севастополя (зокрема, це стосувалося злочинів проти основ національної безпеки, злочинів, за вчинення яких загрожувало покарання у вигляді довічного позбавлення волі, а також зло-

чинів, вчинених суддями). Подібний підхід породжував порушення засади рівності всіх перед законом і судом, оскільки одні особи були наділені правом оскарження рішення як у порядку апеляції, так і в порядку касації, а інші – лише в порядку касації. Врахувавши вказаний недолік, законодавець у 2010 р. вніс зміни до КПК, встановивши, що всі кримінальні справи по першій інстанції вправі розглядати лише місцеві суди. Відтак можливість подати скаргу двічі (спочатку до апеляційного суду, а потім до касаційного) була забезпечена для будь-якої особи незалежно від специфіки кримінальної справи.

Останні зміни в питанні розвитку інституту перегляду судових рішень у кримінальному провадженні безумовно мали місце у зв'язку з прийняттям нового КПК України у 2012 р. Не коректуючи базові підходи, даний нормативний акт усе ж вніс деякі новації. Зокрема, доречно вказати на появу у криміналь-

ному процесі України так званого принципу «ступінчастості» перегляду судових рішень (який, наприклад, до цього вже існував у цивільному процесуальному праві). Ідеться про те, що відповідно до положень КПК 1960 р. звернення до касаційного суду було правом, яке особа могла реалізувати незалежно від попереднього звернення до апеляційної інстанції. КПК 2012 р. корінним чином змінив даний підхід, передбачивши, що предметом перегляду у касаційній інстанції можуть бути лише рішення, які розглядалися апеляційним судом.

Підсумовуючи, слід констатувати, що на сьогодні нормативна конструкція перегляду судових рішень у порядку апеляції та касації в кримінальному процесі України є результатом довготривалого шляху, що пройшов даний правовий інститут: від примітивних форм на етапі виникнення до сучасних загальноприйнятих у цивілізованому світі концепцій судового захисту прав людини.

Література

1. Історія держави та права України : навч. посіб. для студ. юрид. вузів та ф-тів. Курс лекцій / за ред. В. Г. Гончаренка – К. : Вентурі, 1996. – 288 с.
2. Іванов В. М. Історія держави і права України : навч. посіб. / В. М. Іванов. – К. : Атіка, 2003. – 411 с.
3. Кузьминець О. Історія держави і права України / О. Кузьминець, В. Калиновецький, П. Дітяр. – К. : Україна, 2000. – 429 с.
4. Статут Великого князства Литовського 1529 года. – Минск : Изд-во АН БССР, 1960. – 254 с.
5. Суд і судочинство на українських землях у XIV–XVI ст. / за заг. ред. П. Музиченка. – О. : Астропринт, 2000. – 180 с.
6. Ясинский М. Н. Главный литовский трибунал, его происхождение, организация и компетенция. – Киев : Тип. Н. А. Гирич, 1901. – 263 с.
7. Історія держави і права України : підручник ; у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. – Т. 1. – Кол. авт.: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2000. – 648 с.
8. Бондарук Т. І. Західноруське право: дослідження і дослідники / відп. ред. І. Б. Усенко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. – 160 с.
9. Литовский статут 1588 г. // Законодательные акты Великого князства Литовского XV–XVI вв. – Л. : Соцэкгиз, 1936. – 155 с.
10. Костюченко О. Ю. Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному процесі України : монографія / О. Ю. Костюченко. – К. : Київ. ун-т, 2006. – 182 с.
11. Биркович О. І. Судова система Української держави (Гетьманщини) 1648–1657 рр. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / О. І. Биркович. – К., 2004. – 24 с.
12. Ефремова Н. Н. Министерство юстиции Российской империи. 1802–1917 (Историко-правовое исследование) / Н. Н. Ефремова. – М. : Наука, 1983. – 152 с.
13. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / відп. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученко – К., 1997. – 548 с.
14. Мірошников І. Ю. Судове слідство в апеляційній інстанції : монографія / І. Ю. Мірошников. – Х. : Право, 2007. – 192 с.

15. Музиченко П. П. Історія держави і права України : навч. посіб. / П. П. Музиченко. – 4-те вид., стер. – К. : Знання, 2003. – 429 с.
16. Статут про державний устрій, права і вольності УНР від 29 квітня 1918 р. / Конституція Української Народної Республіки // Слюсаренко А. Г. Історія української конституції. – К. : Знання, 1993. – С. 79–85.
17. Положення про народні суди і революційні трибунали УСРР від 14 лютого 1919 р. / ЗУ УСРР. – 1920. – № 25. – Ст. 536.
18. Шевчук П. І. До питання створення та дії апеляційних судів у судовій системі України // П. І. Шевчук // Вісн. Верхов. Суду України. – 1998. – № 2. – С. 5.
19. Колоколов Н. А. Апелляция «Осужденный, наказание вам удвоено!» / Н. А. Колоколов // Уголов. судопроизводство. – 2013. – № 4. – С. 2–5.
20. Вышинский А. Я. Курс уголовного процесса / А. Я. Вышинский. – М. : Юрид. изд-во Наркомюста РСФСР, 1927. – 222 с.
21. Гродзинский М. М. Кассационное и надзорное производство в советском уголовном процессе / М. М. Гродзинский. – М. : Юрид. лит., 1953. – 232 с.
22. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : постанова Верхов. Ради України від 28 квіт. 1992 р. – № 2296-ХІІ // Відом. ВРУ. – 1992. – № 30. – Ст. 426.

студентка 5-го курсу факультету підготовки кадрів для Державної пенітенціарної служби України Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ВАЛЮТНОГО ДИЛІНГУ

У статті досліджуються досягнення наукових розробок та положень нормативно-правових актів, які регулюють договірні відносини у сфері валютного дилінгу. Автором запропоновані окремі напрями поступового внесення змін до цивільного законодавства з питань регулювання валютного дилінгу.

Ключові слова: дилінг, біржа, валютні відносини.

В статье исследуются достижения научных разработок и положений нормативно-правовых актов, регулирующих договорные отношения в сфере валютного дилинга. Автором предложены отдельные направления постепенного внесения изменений в гражданское законодательство по вопросам регулирования валютного дилинга.

Ключевые слова: дилинг, биржа, валютные отношения.

This article investigates achieving scientific development and provisions of legal acts that regulate the contractual relationship in currency dealing. The authors suggest some directions gradual changes to the civil legislation regulating currency dealing.

Key words: dealing, market, currency.

Постановка проблеми. Сучасний соціально-економічний розвиток неможливий без валютних відносин, зокрема укладання договорів валютного дилінгу. Разом з тим діяльність окремих суб'єктів господарської діяльності у сфері валютного дилінгу інколи спрямовується не на задоволення зростаючих потреб суспільства, а на особисте, до того ж, як правило, незаконне збагачення за рахунок порушення прав і законних інтересів інших учасників валютних правовідносин. Адже однією з особливостей розвитку нашої держави є значна криміналізація економіки. Кількість шахрайств у сфері здійснення договорів валютного дилінгу зростає із року в рік. Наслідки цього процесу, безсумнівно, не обмежуються відносинами господарювання, а впливають на різні сфери суспільного життя, істот-

но позначаються на ефективності фінансового ринку держави в цілому.

Сьогодні в більшості держав світу вільна купівля і продаж валют здійснюється різними за величиною фінансовими корпораціями, інвестиційними і пенсійними фондами, експортно-імпортними компаніями, банками тощо, які в сукупності утворюють єдину міжнародну систему FOREX (Foreign Currency Exchange Market) – міжнародний ринок обміну іноземних валют. Та незважаючи на активне використання правозастосовчою і нормотворчою практикою договорів валютного дилінгу як різновиду алеаторних (ризикових) договорів, існують суттєві недоліки у вивченні та правовому регулюванні означеного виду договорів. А саме: у доктрині цивільного права мало до-

© Круглова А. Є., 2014

сліджені договори валютного дилінгу, не розроблені теоретичні положення стосовно особливостей механізму правового регулювання у цій сфері, відсутня процедура захисту прав громадян у випадку неналежного виконання умов договору з боку дилінгових компаній (нерезидентів України). Відтак подальше наукове розроблення наведених загальнотеоретичних проблем договорів валютного дилінгу як різновиду алеаторних (ризикових) договорів є необхідною умовою впровадження досконалішого правового регулювання зазначеного виду договірних зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед наукових праць, у яких досліджуються окремі питання договорів валютного дилінгу (ф'ючерсні та опціонні договори, біржові договори купівлі-продажу, договори про надання банківських, інших фінансових послуг, договори валютного форварду, зовнішньоекономічні угоди з комерційним фінансуванням, договори про азартні ігри), необхідно назвати роботи таких вчених, як: Г. І. Сальнікова, О. В. Чуркін, І. Л. Нурзад, Ю. В. Мица, Н. Тараба, Р. А. Майданик, Н. В. Тульчевська. Найбільш значущими дослідженнями, які й покладені в основу написання цієї статті, є наукові праці І. С. Тімуш та П. С. Матвеева, у яких розглядаються загальне поняття та природа договору валютного дилінгу, проблеми співвідношення договірної зобов'язання з валютними похідними цінними паперами, іншими суміжними договірними конструкціями, виявлено особливості і визначено місце договорів валютного дилінгу в системі договірної права.

Мета і завдання. Разом з тим багато аспектів даної наукової проблеми залишається недостатньо розкритими та обґрунтованими. Завданням даної статті є дослідження досягнень наукових розробок та положень нормативно-правових актів, які регулюють даний вид договорів, особливо щодо засобів забезпечення подолання ризиків під час здійс-

нення валютних операцій на FOREX та способів порушення прав осіб під час здійснення валютних операцій, а також передумов їх виникнення.

Законодавчу базу правового регулювання договорів валютного дилінгу складає Цивільний кодекс України 2003 р. [1] (далі – ЦК України), закони України «Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг» [2], «Про цінні папери та фондовий ринок» [3], «Про банки та банківську діяльність» [4], «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» [5], постанова Національного банку України «Про затвердження Положення про порядок підготовки та атестації фахівців з дилінгових операцій на валютних ринках» [6], Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» [7], «Правила випуску та обігу валютних деривативів» [8] тощо.

Торгівля валютою особливо інтенсивно реалізується в банках і брокерських будинках великих фінансових центрів, таких як Токіо, Гонконг, Франкфурт, Лондон, Нью-Йорк, котрі є виконавцями замовлень, що надходять з різних регіонів світу. Міжнародний валютний ринок оперує надзвичайно великою грошовою масою. Обсяг його перевищує 700 трлн дол. за рік, а щоденний обсяг угод на міжнародному ринку FOREX коливається в межах 1 трлн. – 1,5 трлн. доларів Сполучених Штатів Америки. Відповідно цей ринок сьогодні є одним з найбільших та високоприбуткових ринків у світі для інвесторів, який абсолютно пріоритетний за своєю доступністю для капіталовкладень, здійснюваних на договірній основі. У її складі значне місце займають ризикові договори.

На думку І. С. Тімуш, ризиковий (алеаторний) договір – це орієнтований на вдачу, збіг обставин, випадок тощо вид угоди, в якій загальний розмір чи можливість самого існування зустрічного надання на момент укладення невідомий, що поставлено в залежність від включеного до юридичних умов цього

правочину випадкового юридичного факту (дія або подія) і може викликати негативний (програші, збитки, шкода), позитивний (виграш, вигода, прибуток) або нульовий економічний результат [9, с. 66]. Наведене стало підставою для висновку про необхідність проведення в українському цивільному праві класифікації оплатних договорів на мінові (комутативні) та алеаторні (ризикові). Так, одним із різновидів останніх є договори валютного дилінгу. Характеризуючи зазначений вид договору, термін «валютний дилінг» в економічному значенні застосовується як фінансовий інструмент, а в юридичному, як договори валютного дилінгу. Остання позиція нас і цікавить. П. С. Матвеев визначає договір валютного дилінгу як правомірний непоіменований у законі правочин «на різницю», укладення якого не заборонено ЦК України, на який не поширюється положення про гру та парі, за винятком тоталізаторних форвардних, опціонних і ф'ючерсних договорів, зустрічне надання за якими поставлено у залежність від настання випадкової обставини, що не має розумної господарської мети і не заснована на економічних розрахунках [10, с. 517]. Аналізуючи правову природу та особливості договору валютного дилінгу, П. С. Матвеев зазначає, що характерною є права мета правочину «на різницю», яка полягає не в дійсному його виконанні (купівля чи продаж певної валюти), а в проведенні розрахунку на різницю в цінах шляхом отримання або сплати його учасниками різниці між встановленою та біржовою, ринковою цінами на момент виконання зобов'язання з поставки валюти [10, с. 466].

Сутність договору валютного дилінгу полягає в тому, що юридична особа (брокер), з однієї сторони, та фізична особа або юридична особа (трейдер або інвестор), з іншої сторони, укладають договір консультаційних послуг у виді публічної оферти. Предметом такого договору є основні положення з надан-

ня консультаційних (у тому числі й аналітичних матеріалів) послуг з діяльності на міжнародному валютному ринку FOREX відповідно до замовленої трейдером послуги. Брокерська компанія виконує заявку, купуючи чи продаючи необхідний актив, а трейдер (інвестор), вступаючи в договірні відносини з брокерською компанією, попередньо переводить у заставу визначену суму, із якої будуть відніматися можливі збитки по його позиціях. У результаті дії маржинального механізму учасник ринку оперує сумами, які в декілька разів перевищують кількість його власних грошей. Відповідно великим буде і фінансовий результат такої операції, адже основна мета торгівлі на будь-якому ринку – купити товар дешевше, а продати дорожче. А тому автор солідарна з П. С. Матвеевим, що наявність у договорах валютного дилінгу розумної господарської мети спекулятивно-страхового характеру істотно вирізняє такі правочини від договорів азартної гри та парі, що обумовлює недоцільність поширення на договори валютного дилінгу положень про гру та парі [12, с. 45].

Враховуючи ж те, що спекуляція на валютному ринку, яка до недавнього часу була прерогативою елітних банків, сьогодні стала потенційно доступною приватним фізичним та юридичним особам з невеликими капіталами, у кожній державі повинен існувати дієвий механізм захисту суб'єктів валютного ринку, зокрема, інвесторів від можливих збитків. Н. А. Брегін зазначає, що існування на ринку прогресивних продуктів переміщення ризику, таких як деривативи, що являють собою фінансові інструменти, ціна яких залежить безпосередньо або опосередковано від ціни (чи її зміни) їх базового активу та які засвідчують для сторін, що уклали угоду, зобов'язання/права на придбання/продаж базового активу або проведення розрахунків коштами в обумовлений строк у майбутньому за ціною і на умовах, визначених на

поточний момент, є ключовим зовнішнім спонукальним мотивом впровадження практики хеджування (від англ. hedge – страхівка, гарантія)[13]. Перші операції з різновидом деривативи – ф'ючерсами – були укладені в Чикаго з метою захистити товар від різких змін ситуації на валютному ринку. Механізм хеджування полягає в балансуванні зобов'язань, тобто відкритті зустрічних позицій на купівлю і продаж валют. Проте у здійсненні такого страхування існує ряд обмежень:

- 1) економічне життя не обмежується біржовою торгівлею;
- 2) страхове відшкодування за допомогою хеджування недостатнє, щоб покривати збитки від великих ризиків;
- 3) не на кожному біржовому ринку діє подібний механізм страхування;
- 4) хеджування дає змогу уникнути негативних наслідків від коливання цін упродовж строку дії контракту, але існує безліч інших ризиків, які не підпадають під цю форму їх обмеження[14].

Таким чином, одними із причин, які зумовлюють вищенаведені обмеження, є:

- 1) відсутність законодавчої бази, яка б чітко регулювала операції з товарними деривативами і питання їхнього оподаткування. Сьогоднішня ситуація характеризується недоліками і протиріччями в діючих законодавчих актах та регулюючих положеннях;

- 2) відсутність інформації про національні особливості обігу товарних похідних інструментів. Незнання специфіки обігу деривативів та іноді помилкові уявлення ускладнюють формування позитивного сприйняття даного процесу суб'єктами інвестиційної діяльності.

Саме тому фахівці Управління боротьби з кіберзлочинністю Міністерства Внутрішніх Справ України (далі – УБК МВС України) акцентують увагу громадян на тому, що не слід довіряти рекламі дилінгових центрів, у якій відсутня інформація про ліцензію або повідомляється про можливість отримання економічно необґрунтованих прибутків[16]. Із

цього можна зробити висновок, що факторами, які сприяють протиправній роботі «недобросовісних» дилінгових центрів, є:

- 1) низький рівень фінансової грамотності громадян;
- 2) масове поширення недобросовісної реклами;
- 3) недостатність альтернативної інформації, що висвітлює протиправний характер діяльності посередників на валютному ринку.

За матеріалами оперативно-службової діяльності працівників УБК МВС та висновками спеціалістів Національного банку України, інших державних установ та самоврядних організацій учасників ринку фінансових послуг, більшістю дилінгових центрів валютного ринку, які виконують роль посередників, що діють в Україні, організовано шахрайські схеми. Їх мета – заволодіти коштами громадян. Такого роду махінації були популярні в розвинутих країнах світу ще наприкінці 80-х – у 90-х рр. минулого століття. Українці зіткнулися з такими «привабливими» пропозиціями лише нещодавно.

При цьому на відміну від відносин брокера з клієнтом, які в розвинених країнах досить давно регулюються достатньо детально, відносини брокера і клієнта в Україні не врегульовані чинним законодавством, а тому при дослідженні практики проведення валютних операцій на ринку FOREX насамперед доцільно звернути увагу на договори, що укладаються між інвестором та представником компанії. Проаналізувавши укладені договори, можна дійти висновку, що деякі із них можна вважати нікчемними або такими, недійсність яких може бути доведена у суді. А це є наслідком того, що FOREX, будучи професійним посередником, юридично перебуває в зоні офшорного регулювання, а це відповідно до міжнародного права означає, що офшорна компанія є самостійною юридичною особою і веде свою діяльність за законами країни реєстрації (це близько 60 країн) і має по-

даткові пільги. У нашій державі згідно з Розпорядженням «Про перелік офшорних зон» [17] у разі укладення договорів із нерезидентами діють спеціальні правила, передбачені ст. 161 Податкового кодексу України, а саме «у разі укладення договорів, які передбачають здійснення оплати товарів (робіт, послуг) на користь нерезидентів, що мають офшорний статус, чи при здійсненні розрахунків через таких нерезидентів або через їх банківські рахунки, незалежно від того, чи здійснюється така оплата (в грошовій або іншій формі) безпосередньо або через інших резидентів або нерезидентів, витрати платників податку на оплату вартості таких товарів (робіт, послуг) включаються до складу їх витрат у сумі, що становить 85 відсотків вартості цих товарів (робіт, послуг)» [18]. Але в цілому офшори вигідні практично всім сторонам – і підприємствам, і державі, і населенню самої зони. На думку автора, оскільки Світова організація торгівлі (далі – СОТ), учасницею якої є Україна, все активніше перетворюється на універсальну міжнародну організацію з регулювання всіх процесів міжнародного обміну товарами, капіталами, послугами, то доречним було б розповсюдження правил СОТ і на FOREX.

Підводячи підсумки, вважаємо за необхідне запропонувати окремі напрями поступового внесення змін до валютного регулювання України. По-перше, значну частину прогалин у врегулюванні сучасних договорів валютного дилінгу має усунути ЦК України, у якому, на нашу думку, потрібно визначити сферу, на яку поширюється валютний дилінг. Зокрема, це валютні операції, які здійснюються шляхом надання консультаційних послуг на договірній основі.

По-друге, у чинному ЦК України, закріплено конструкцію похідних цінних паперів як різновиду (групи) цінних паперів, поняття, види і механізм застосування яких потребують глибокого аналізу і проведення спеціальних наукових досліджень, позаяк останні пов'язані

між собою і виступають предметом договорів валютного дилінгу [19]. Тому для подальшого регулювання даного виду договору вважаємо за необхідне в Книзі п'ятій «Зобов'язальне право» ЦК України доповнити гл. 77¹ «Договори з підвищеним ризиком» (ст. 1143¹–1143³), до складу якої включити договори про азартні ігри (азартна гра, парі, лотерея, розіграш) та договори спекулятивного характеру (правочини валютного, іншого фінансового дилінгу). Також необхідно законодавчо закріпити положення про судовий захист порушених прав під час здійснення договору валютного дилінгу. Автор солідарна із запропонованим П. С. Матвєєвим викладом деяких положень ЦК України, зокрема, у ст. 1143¹ ЦК України встановити перелік правочинів з підвищеним ризиком, спори за якими підлягають судовому захисту. Проте пропонуємо вирішувати спори з даної категорії правочинів не в порядку загальної юрисдикції, а застосовувати норми окремого провадження, оскільки, зокрема, алеаторні договори у сфері валютного дилінгу є специфічним за своєю правовою природою. Якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, то відповідно до ч. 6 ст. 235 Цивільного процесуального кодексу України суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах [20].

Таким чином, звичайно, питання правового регулювання договорів валютного дилінгу як різновиду алеаторних (ризикових) договорів має багатоаспектний характер і означені у статті проблеми не складають вичерпний перелік. Але вони є достатньо показовими для напрацювання шляхів розвитку валютного законодавства України. Для їх вирішення можна створити реальний механізм втілення зазначених нововведень на практиці, адже на даний момент відсутні чіткі рекомендації щодо застосування цієї категорії договорів.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
2. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12.07.2001 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2002. – № 1. – Ст. 1.
3. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 18.06.1991 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2006. – № 31. – Ст. 268.
4. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.
5. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті : Закон України від 23.09.1994 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 40. – Ст. 364.
6. Про затвердження Положення про порядок підготовки та атестації фахівців з дилінгових операцій на валютних ринках : постанова Нац. банку України від 21.06.2000 р.: зареєстр. у М-ві юстиції України 18 лип. 2001 р. за № 603/5794 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0603-01>.
7. Про систему валютного регулювання і валютного контролю : Декрет Каб. Міністрів України від 19.02.1993 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 17. – Ст. 184.
8. Правила випуску та обігу валютних деривативів : затв. постановою НБУ від 07.07.1997 р. № 216 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1584-13>.
9. Тімуш І. С. Поняття ризикового договору в цивільному праві / І. С. Тімуш // Підприємництво, господарство і право. – № 2. – 2004. – С. 65–66.
10. Матвеев П. С. Зобов'язання валютного дилінгу / Глави 20–23 «Зобов'язання валютного дилінгу» // Аномалії в цивільному праві України : навч.-практ. посібник ; відп. ред. Р. А. Майданик. – К. : Юс-тініан, 2007. – (Сер. «Аномалії цивільного права»). – С. 1008.
11. Тімуш І. С. Ризик у договорах – на різницю (цивільно-правова природа) / І. С. Тімуш // Підприємництво, господарство і право. – № 4. – 2004. – С. 49–51.
12. Матвеев П. С. Договори валютного форварду: сучасна практика і проблеми правозастосування / П. С. Матвеев // Юрид. Україна. – 2005. – № 7. – С. 41–47.
13. Брегін Н. А. Сутність і перспективи використання хеджування як методу зниження фінансових ризиків підприємств [Електронний ресурс] / Н. А. Брегін. – Режим доступу: http://iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/3_2004/articles/stat41.html.
14. Економічна теорія: Політекономія : підручник / В. Д. Базилевич, В. М. Попов, К. С. Базилевич та ін. / за ред. В. Д. Базилевича. – К. : Знання-Прес, 2008. – 719 с.
15. Про рекламу : Закон України від 03.07.1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 39. – Ст. 181.
16. Офіційний сайт Міністерства Внутрішніх Справ України. Новини МВС України від 13.07.2012. За фактами шахрайства на міжнародному валютному ринку порушено кримінальні справи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/printable_article/762942;jsessionid=6AE2DD12078F05B4A6BDADAEB7D7C50.
17. Про перелік офшорних зон : розпорядження Каб. Міністрів України від 23 лют. 2011 р. № 143-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/143-2011-%D1%80>.
18. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 2011. – № 13–14. – № 15–16. – № 17. – Ст. 112.
19. Матвеев П. С. Договори валютного дилінгу в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / П. С. Матвеев ; Акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва. – К., 2007. – 24 с.

студент 4-го курсу юридичного факультету
Київського національного університету імені
Тараса Шевченка

ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМИ СУДАМИ ФІНАНСОВИХ САНКЦІЙ ЗА ЗАЙНЯТТЯ ГРАЛЬНИМ БІЗНЕСОМ: ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

У статті розглянуто найпоширеніші проблеми, з якими стикаються адміністративні суди при розгляді справ про застосування фінансових санкцій за організацію та проведення азартних ігор. За результатами проведеного дослідження автором запропоновано власне бачення вирішення існуючих проблем адміністративного судочинства при розгляді цієї категорії справ.

Ключові слова: азартна гра, гральний бізнес, адміністративне судочинство, фінансові санкції.

В статье рассмотрены наиболее распространенные проблемы, с которыми сталкиваются административные суды при рассмотрении дел о применении финансовых санкций за организацию и проведение азартных игр. По результатам проведенного исследования автором предложено собственное видение решения существующих проблем административного судопроизводства при рассмотрении этой категории дел.

Ключевые слова: азартная игра, игорный бизнес, административное судопроизводство, финансовые санкции.

The article deals with the most common problems, which the administrative courts have in administrative cases of application the financial sanctions for the organization and conduct of illegal gambling. As the results of the study author offers his own vision of solving the existing problems of administrative proceedings, when the courts is considering this type of case.

Key words: gambling, illegal gambling, administrative proceedings, financial sanctions.

Постановка проблеми. Законом України «Про заборону грального бізнесу в Україні» від 15 травня 2009 р. № 1334-VI [1] (далі – Закон) на території нашої держави заборонено гральний бізнес та участь в азартних іграх. З 2009 р. зайняття гральним бізнесом в Україні є кримінально караним діянням.

Законом також передбачено застосування фінансових санкцій за вчинення цього правопорушення у вигляді штрафу у розмірі вісім тисяч мінімальних заробітних плат з конфіскацією грального обладнання, а прибуток (дохід) від проведення такої азартної гри підлягає перерахуванню до Державного бюджету України. Вказані санкції застосовуються адміністративними судами України за

позовом органів міліції та/або органів доходів і зборів.

За 2013 р. згідно з даними з Єдиного державного реєстру судових рішень в Україні адміністративними судами першої інстанції розглянуто лише 25 справ про застосування фінансових санкцій за зайняття гральним бізнесом, 10 справ переглядалися апеляційними інстанціями та 9 касаційними [2]. При цьому за даними МВС України у 2013 р. органами ОВС проводилося розслідування по 4258 кримінальних провадженнях про зайняття гральним бізнесом, зареєстровано у 2013 р. нових 1243 кримінальних провадження про зайняття гральним бізнесом, з яких: повідомлено про підозру у 428 провадженнях, 382 направлено до

© Федоренко В. В., 2014

суду з обвинувальним актом, 2 направлено до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру. За 2013 р. судами України винесено 221 вирок (постанови) за ст. 203–2 КК України, з яких: 200 обвинувальних вироків, 3 – виправдувальних та у 18 провадженнях справи закрито [3].

Хоча Закон діє майже п'ять років, а правоохоронні органи встановлюють доволі багато фактів зайняття гральним бізнесом, адміністративні суди розглядають украй мало справ про застосування фінансових санкцій за ці правопорушення. У зв'язку з існуючими проблемами органи, на які покладено обов'язок подання до суду позовів про застосування фінансових санкцій за організацію та проведення азартних ігор, не завжди їх подають. Так, при розгляді цієї категорії справ адміністративні суди досі стикаються з рядом проблем щодо визначення суті грального бізнесу, азартних ігор, встановлення складу правопорушення тощо, що дозволяє особам уникати фінансової відповідальності за вчинення цього правопорушення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням дослідження сутності грального бізнесу, особливостям його правового регулювання, розслідування тощо присвячені роботи таких вітчизняних та зарубіжних учених: Д. О. Гетманцева, В. М. Дорогих, Є. М. Ковтуна, А. Лохвицького, В. Д. Леготкіна, Г. Ф. Лук'яниці, С. Г. Осики, Н. О. Петричко, М. А. Погорецького, А. В. Савченка, Р. О. Севостьянова, З. М. Топорецької та інших. Їх внесок у розуміння сутності азартної гри та грального бізнесу, їх правового регулювання в Україні є базою для цього дослідження. Водночас зазначеними та іншими правниками не досліджувалися питання практичного застосування фінансових санкцій за зайняття гральним бізнесом, а тому, враховуючи існуючі потреби практики, дослідження питання проблем застосування адміністративними судами України фінан-

сових санкцій за це правопорушення є актуальним.

Метою цієї статті є дослідження за матеріалами практики проблем застосування адміністративними судами України фінансових санкцій за зайняття гральним бізнесом та пошук шляхів їх вирішення для підвищення ефективності судочинства у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Додільність надання можливості застосування фінансових санкцій за зайняття гральним бізнесом досі викликає дискусії у науці та практиці. Ця дискусія пов'язана з розумінням сутності поняття грального бізнесу та азартної гри.

Правовий аналіз сутності понять грального бізнесу та азартних ігор свідчить про особливий характер грального бізнесу. Так, хоча на думку деяких вчених, наприклад В. М. Дорогих, гральний бізнес є одним з видів підприємницької діяльності [4, с. 3], проте з цим не можна погодитися. Гральний бізнес не є класичним видом господарської діяльності. Більш правильною, на нашу думку, є позиція Д. О. Гетманцева, який зазначає, що азартні ігри не створюють нового продукту (корисних результатів виконання робіт чи надання послуг), а фактично є добровільним перерозподілом грошових коштів, тобто інститутом фінансового права [5, с. 38]. Більше того, азартні ігри формують стійку психічну залежність у гравців від гри, що не характерно для господарської діяльності. На його думку, правове регулювання грального бізнесу має здійснюватися за допомогою інструментів фінансового права. У зв'язку з цим вважаємо правомірним застосування фінансових санкцій за зайняття гральним бізнесом.

Серйозну наукову дискусію щодо правомірності та відповідності Конституції України викликає надана чинним законодавством можливість одночасного застосування кримінальної та фінансової відповідальності фактично за одне правопорушення – зайняття гральним бізнесом. Зокрема, ст. 203–2 КК України

передбачає кримінальну відповідальність за зайняття гральним бізнесом [6]. Вчинення цього злочину карається штрафом від десяти тисяч до сорока тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією грального обладнання, а за повторне вчинення злочину – штраф у розмірі від сорока тисяч до п'ятдесяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією грального обладнання. Крім того, згідно зі ст. 3 Закону за вчинення цього ж правопорушення передбачено фінансову відповідальність знову ж таки у вигляді штрафу в розмірі восьми тисяч мінімальних зарплат з конфіскацією грального обладнання.

На нашу думку, фінансова відповідальність за вчинення цього правопорушення має бути встановлена (навіть у більшому розмірі, ніж у чинному законодавстві). Проте її впровадження повинно бути поєднане з частковою легалізацією грального бізнесу та встановленням кримінальної відповідальності за заборонені азартні ігри. Потрібно на законодавчому рівні розмежувати дозволені азартні ігри, заборонені азартні ігри – кримінально карані діяння та фінансові правопорушення.

Водночас на сьогодні фінансові санкції в Україні застосовуються вкрай рідко, а при їх застосуванні суди першої інстанції мають низку проблем, не завжди правильно встановлюють усі обставини справи та склад адміністративного правопорушення, що призводить до перегляду та скасування їх рішень судами апеляційної чи касаційної інстанцій.

Першою проблемою, яка виникає в адміністративних судів при вирішенні питання про застосування фінансових санкцій за зайняття гральним бізнесом, є правильне визначення складу адміністративного правопорушення. Зокрема, Закон передбачає застосування фінансових санкцій суб'єктів господарювання, які організують і проводять на території України азартні ігри. При цьому, Закон визначає, що організація і проведен-

ня азартних ігор – діяльність організаторів азартних ігор, що здійснюється з метою створення умов для здійснення азартних ігор та видачі вигравів (призів) учасникам азартних ігор. Організатори азартних ігор – фізичні та юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють діяльність з організації і проведення азартних ігор з метою отримання прибутку [1].

Таким чином, судова практика по-різному визначає склад правопорушення, за який може бути застосована фінансова санкція: одні суди вважають, що для притягнення відповідальності необхідно встановити вчинення в сукупності дій з організації та проведення азартних ігор та обов'язково встановити факт отримання прибутку від такої діяльності, інші ж навпаки – вважають, що достатньо встановити факт вчинення будь-якого з перелічених у Законі діянь.

Зокрема, Постановою Харківського окружного адміністративного суду від 28 грудня 2009 р. у справі №2-а-40401/09/2070 Державній податковій інспекції у Червонозаводському районі м. Харкова було відмовлено у застосуванні до підприємця фінансових санкцій передбачених ст. 3 Закону України «Про заборону грального бізнесу» у зв'язку з тим, що позивач не довів, що цей підприємець організував та проводив азартні ігри, зокрема, не надав жодного протоколу про адміністративне правопорушення проти гравців [7]. Практично аналогічне обґрунтування наводить також Сумський окружний адміністративний суд у постанові від 11 січня 2011 р. у справі №2а-5814/10/1870 [8].

Слід погодитися з думкою З. М. Топорської, що кожне з указаних діянь окремо вже є самостійним закінченим злочином і за кожне діяння окремо повинна встановлюватися відповідальність. Хоча вказані дії можуть реалізовуватися злочинцем як окремо, так і в сукупності, що залежить від обраного злочинцем конкретного способу вчинення цього злочину [9, с. 27].

Проте відповідно до ч. 4 ст. 72 КАС України вирок суду у кримінальному провадженні є обов'язковим для адміністративного суду, що розглядає справу про правові наслідки дій чи бездіяльності особи, щодо якої ухвалений вирок лише в питаннях, чи мало місце діяння та чи вчинене воно цією особою [10], тому вирішення питання про застосування фінансових санкцій пов'язане з вирокком суду в кримінальному провадженні щодо наявності в діях особи складу кримінального правопорушення і відповідно діянь, які утворюють зайняття гральним бізнесом (чи мало місце діяння) та винуватості особи (вчинення нею зайняття гральним бізнесом).

Зокрема, апеляційний суд скасував постанову суду першої інстанції на тій підставі, що в матеріалах справи були відсутні матеріали кримінального провадження (кримінальної справи), які б доводили факт вчинення зайняття гральним бізнесом конкретною особою. Так, Одеський апеляційний адміністративний суд у постанові від 22 січня 2013 р. у справі № 2а-776/10/1570 зазначив, що ні від Білгород-Дністровської міжрайонної прокуратури, ні від представників сторін та прокуратури не отримано даних про наявність кримінальної справи, за якою б відповідач притягується або був притягнутий до кримінальної відповідальності за організацію та проведення азартних ігор. Відомості про результати виконання Білгород-Дністровським МВ ГУМВС в Одеській області постанови Білгород-Дністровської прокуратури від 23.11.2011 р. про скасування постанови про відмову в порушенні кримінальної справи відсутні. Оскільки докази кримінального переслідування відповідача за організацію та проведення азартних ігор відсутні, твердження суду першої інстанції про наявність у діях відповідача ознак злочину є безпідставними [11].

Така залежність адміністративного суду від загального суду, який розглядає кримінальні провадження про вчинення

зайняття гральним бізнесом, пов'язана знову ж таки з передбаченою чинним законодавством можливістю застосування подвійної відповідальності за одне й те ж правопорушення. У зв'язку з цим потрібне внесення змін до чинного законодавства та вдосконалення правового регулювання грального бізнесу в Україні.

Другою проблемою при розгляді цієї категорії справ є питання отримання прибутку від зайняття гральним бізнесом. Виходячи з визначення організаторів азартних ігор, наданого в Законі, діяльність організатора має містити ознаки підприємницької діяльності – насамперед бути спрямованою на отримання прибутку. Вказана проблема пов'язана з дискусією щодо віднесення грального бізнесу до сфери господарської діяльності, яка регулюється адміністративним правом чи до сфери фінансового права як одного з фінансових інститутів добровільного перерозподілу грошових коштів.

Зокрема, судами різних інстанцій неоднаково трактується питання наявності факту отримання прибутку від організації проведення азартних ігор для можливості притягнення особи до фінансової відповідності за зайняття гральним бізнесом. Така ж ситуація з відсутністю в касі чи в гральному обладнанні грошових коштів, які б свідчили про отримання прибутку, тобто фактично розміщення грального обладнання в приміщенні без грошових коштів у ньому чи в касі закладу, на думку частини судів, не може свідчити про зайняття гральним бізнесом як діяльність, спрямовану на отримання прибутку, і така особа не притягується до відповідальності.

Наприклад, при розгляді адміністративної справи судом першої інстанції встановлено, що за результатами проведення перевірки працівниками Головного відділу податкової міліції м. Миколаєва встановлено, що СПД, використовуючи вісім ігрових пристроїв, організував і здійснював діяльність з проведення

азартних ігор з метою отримання прибутку, про що складено протокол огляду місця події. Але, відмовляючи у задоволенні позовних вимог, суд першої інстанції посилався на те, що постановою слідчого відділу Заводського РВ МГУ УМВС України в Миколаївській області про закриття кримінальної справи № 10030069 є доказом факту відсутності в діях СПД порушення Закону при реалізації своєї підприємницької діяльності, в той час як інших доказів, які б підтверджували факт організації та проведення відповідачем азартних ігор, позивачем не надано.

Водночас апеляційний суд, скасовуючи рішення суду першої інстанції, зазначив, що законодавець не вимагає від позивача встановлення факту одержання підприємцем доходу від проведення азартних ігор, достатнім є встановлення факту діяльності, у даному випадку СПД, пов'язаної з організацією, проведенням та наданням можливості доступу до азартних ігор. У зв'язку із зазначеним, враховуючи інші докази у справі, суд апеляційної інстанції дійшов висновку про обґрунтованість адміністративного позову та позовні вимоги задовольнив.

Разом з тим суд касаційної інстанції, повертаючи справу на новий розгляд, зазначив, що для правильного вирішення справи судам треба було встановити, на яких підставах СПД знаходився в приміщенні; чи саме йому належать гральні автомати, що були вилучені працівниками податкової міліції; чи саме СПД встановлено обладнання для проведення азартних ігор та чи дійсно учасники гри мали змогу отримувати виграш (приз) і не отримати його залежно від випадковості [12]. Таким чином, касаційний суд справедливо вказує на необхідність встановлення факту організації чи проведення азартних ігор, а не лише і незалежно від факту отримання прибутку від їх проведення.

Водночас в іншому провадженні Вищий адміністративний суд України зазначив, що, зокрема, як вбачається з матеріалів справи та встановлено судами

першої та апеляційної інстанцій, прибутки від грального бізнесу, вилучені в особи у розмірі 165,00 (сто шістьдесят п'ять) гривень, передані на депозит ДПА у Харківській області. Колегія суддів Вищого адміністративного суду України погоджується з висновками суду апеляційної інстанції щодо того, що матеріалами справи підтверджуються факти зайняття СПД гральним бізнесом, а саме господарською діяльністю з організації і проведення азартних ігор з отриманням прибутку [13]. Отже, неоднакова судово-практика Вищого адміністративного суду також створює додаткові проблеми для судів нижчих інстанцій при розгляді цієї категорії справ.

Серйозною проблемою для адміністративних судів є питання розмежування власне азартних та неазартних ігор. Так, ряд ігор в Україні хоча і містять окремі ознаки азартних ігор (ставка, виграш та випадковість), проте такими не визнаються. Наприклад, судами всіх інстанцій відмовлено у задоволенні позову ДПІ на тій підставі, що особа не проводила азартних ігор. Зокрема, згідно з Ухвалою Вищого адміністративного суду України від 3 грудня 2013 р. у справі № К/9991/11653/12 у факті проведення турнірів зі спортивного покеру відсутній склад правопорушення, відповідальність за яке передбачене Законом України «Про заборону грального бізнесу в Україні». Враховуючи, що на час проведення перевірки відповідача спортивний покер внесено до видів спорту, що не входять до програм Олімпійських ігор, та те, що відповідач не є суб'єктом підприємницької діяльності, суди попередніх інстанцій дійшли вірного висновку, що адміністративний позов податкового органу про застосування санкцій у вигляді штрафу та конфіскації грального обладнання є необґрунтованим [14]. Такі ж проблеми виникають сьогодні і в операторів держаних лотерей, коли їх законній господарській діяльності створюються перешкоди постійними перевітками правоохоронних органів.

Проте тут суд також зазначив, що на його думку, мета грального бізнесу – це отримання прибутку, а суб'єктом відповідальності є організатори азартних ігор – фізичні та юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють діяльність з організації і проведення азартних ігор з метою отримання прибутку. Тому ще однією підставою відхилення позову ДПП стало те, що клуб спортивного покеру є неприбутковою організацією, діяльність якої не спрямована на отримання прибутку [14].

Висновки. Проведене дослідження свідчить про те, що застосування фінансових санкцій адміністративними судами України пов'язане з рядом проблем, які впливають на можливість притягнення винуватих до фінансової відповідальності. Відсутність однозначності у правовому регулюванні грального бізнесу значно знижує можливості судів при розгляді цієї категорії справ.

Основні проблеми судів пов'язані з розумінням сутності грального бізнесу та азартних ігор; визначенням складу правопорушення, за яке можна застосувати фінансові санкції; питання необхідності встановлення фактів отримання прибутку від такої діяльності; розмежування азартних та неазартних ігор

тощо. Проблемою для адміністративних судів для застосування фінансових санкцій є також фактично їх залежність від загальних судів, які розглядають кримінальні правопорушення про вчинення цих діянь, оскільки без встановлення фактів вчинення злочину – зайняття гральним бізнесом – застосування фінансових санкцій є практично неможливим. Проблемою для судів нижчої інстанції є також неоднакова позиція Вищого адміністративного суду України щодо розуміння існуючих проблем.

У зв'язку з цим необхідним є перш за все видання узагальнення судової практики Вищого адміністративного суду України та викладення уніфікованого розуміння і вирішення основних проблемних питань, які виникають у адміністративних судів при розгляді справ про застосування фінансових санкцій за зайняття гральним бізнесом.

Крім того, Україні вкрай потрібне нове законодавство, яке б чітко врегулювало сферу грального бізнесу – частково деталізувало гральний бізнес, визначило перелік діянь у сфері грального бізнесу, які вважатимуться злочинами, та переліку діянь, за які передбачатиметься фінансова відповідальність.

Література

1. Про заборону грального бізнесу в Україні : Закон України від 15.05.2009 р. № 1334-VI // *Голос України*. – 2009. – № 116.
2. Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення Генеральної прокуратури України за січень-грудень 2013 року // Офіц. веб-портал Ген. прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gp.gov.ua.
4. Дорогих В.М. Адміністративно-правове регулювання грального бізнесу в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «Адмін. право і процес; фін. право; інформ. право» / В.М. Дорогих. – Ірпінь, 2004. – 20 с.
5. Гетманцев Д. О. Азартна гра в Україні та за кордоном. Нарис сучасної теорії правового регулювання ігор на гроші : [монографія] / Д. О. Гетманцев. – К. : ТОВ «СЕМ Принт», 2008. – 209 с.
6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 21. – Ст. 1.
7. Постанова Харківського окружного адміністративного суду : від 28 грудня 2009 р. у справі № 2-а-40401/09/2070 [Електронний ресурс] // Єдиний держ. реєстр суд. рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9095119>.
8. Постанова Сумського окружного адміністративного суду : від 11 січ. 2011 р. у справі № 2а-5814/10/1870 [Електронний ресурс] // Єдиний держ. реєстр суд. рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/13591047>.

9. Топорецька З. М. Особливості розслідування зайняття гральним бізнесом : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / З. М. Топорецька. – К., 2012. – 225 с.
10. Кодекс адміністративного судочинства України : від 6 лип. 2005 р. № 2747-IV // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 32. – С. 11.
11. Постанова Одеського апеляційного адміністративного суду : від 22 січ. 2013 р. у справі № 2а-776/10/1570 [Електронний ресурс] // Єдиний держ. реєстр суд. рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/28960660>.
12. Ухвала Вищого адміністративного суду України : від 23 січ. 2013 р. у справі № К/9991/48382/12 [Електронний ресурс] // Єдиний держ. реєстр суд. рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/29054431>.
13. Ухвала Вищого адміністративного суду України : від 4 квіт. 2013 р. у справі № К-28814/10 [Електронний ресурс] // Єдиний держ. реєстр суд. рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30602320>.
14. Ухвала Вищого адміністративного суду України : від 3 груд. 2013 р. у справі № К/9991/11653/12 [Електронний ресурс] // Єдиний держ. реєстр суд. рішень України. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/36041711>.

ВИМОГИ

щодо оформлення наукових статей, які публікуються в журналі «Юрист України»

1. Структурно наукова стаття обов'язково має складатися з таких частин, як: постановка проблеми; огляд останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми; формулювання завдання дослідження; виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження; список використаних джерел.
2. Автор несе відповідальність за достовірність викладеного матеріалу.
3. Стаття має бути надрукована через півтора комп'ютерного інтервалу шрифтом Times New Roman 14-го кегля обсягом 10–12 сторінок; обов'язково додається електронна копія матеріалу (програмний редактор Microsoft Word).
4. У верхньому правому куті титульної сторінки рукопису має зазначатися повністю ім'я та прізвище автора (співавторів), місце роботи, вчене звання, науковий ступінь (якщо є) і посада, яку обіймає(ють) автор (співавтори).
5. Після інформації про автора (співавторів) наводиться назва публікації з вирівнюванням по центру сторінки і виділяється напівжирним шрифтом.
6. Стаття має супроводжуватися шифром УДК.
7. Перед викладом статті слід подати точну і стисло аотацію українською, російською та англійською мовами, а також ключові слова.
8. Бібліографічні посилання у тексті позначаються цифрами у квадратних дужках у порядку зростання.
9. Перелік використаних джерел наводиться після статті. Використана література має бути оформлена відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», що набрав чинності 1 липня 2007 р.
10. Автор має вказати структурний підрозділ вищого навчального закладу (наукової установи), яким стаття рекомендована до друку. Аспіранти та здобувачі повинні подати рецензію наукового керівника, зазначивши його ім'я, прізвище, по батькові, науковий ступінь, вчене звання.
11. На останній сторінці рукопису автор обов'язково має вказати свої координати (службовий чи домашній телефони, електронну адресу).
12. Редколегія вправі рецензувати, редагувати, скорочувати та відхилити статті.
13. У разі недотримання зазначених вимог щодо оформлення рукописів редакція залишає за собою право не розглядати їх.
14. Передрук статей можливий лише з дозволу редакції.
15. Надані для публікації матеріали не повертаються.
16. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

Тираж 300 прим. Зам. № 1009.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а

Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ЧП Леонов
Тел. (057) 717-28-80

Для нотаток

Для нотаток